

ASAF SAVAŞ AKAT

GAZETE YAZILARI – 2

1995 YILI

SABAH GAZETESİ

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Mart 2004

<http://akat.bilgi.edu.tr>

İÇİNDEKİLER

OCAK 1995	3	TEMMUZ 1995	83
• 1995 ZOR YIL OLACAK		• OSMANLI BANKASI	
• MEKSİKA'DA DEVALÜASYON		• ÖZLEMİŞİM	
• POPÜLİZMİN MUMU ENFLASYONLA SÖNER		• DOĞRU MÜDAHALE YAPAN KAZANIR	
• M.BRUNO'DAN İSTİKRAR DERSLERİ		• DÜNYADAN HABERLER	
• FAKİRLEŞEN TÜRKİYE		• İSTİKRARIN ANLAMI	
• DOĞU ASYA NASIL BAŞARILI OLDU?		• AĞUSTOS 1995	92
• ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ		• İSTİKRAR İSTENİNCE OLUR	
• "24 OCAK" İSTİKRAR PROGRAMI		• DÖVİZ KURU ÜSTÜNE	
• MERKEZ BANKASI NE YAPMALI?		• BÜYÜME KORKUSU	
• ŞUBAT 1995	18	• ÜNİVERSİTE	
• LİDER VE BAŞKAN		• DOĞU AVRUPA DERSLERİ	
• SENDİKA PATRON OLUNCA		• BORU HATTI	
• DEĞİŞİMİN PARADOKSLARI		• MEDENİ İNSAN	
• AVRUPA BİRLİĞİ		• PENCERELER	
• YUMURTA VE TAVUK		• ÇÖP	
• "YAPAY CENNETLER"		• EYLÜL 1995	106
• DÖVİZ KURU AÇMAZLARI		• ÇELİŞKİLİ İŞARETLER	
• MART 1995	30	• KRONİK ENFLASYON	
• BAYRAM SOHBETİ		• GELECEK HIRSIZLARI	
• "TARİH BİTTİ!"		• DEJA VU	
• AÇIK EKONOMİ VE DÜŞMANLARI		• AİDS NASIL ÖLDÜRÜYOR?	
• BÜNALIMIN NERESİNDEYİZ?		• DEĞİRMENİN SUYU	
• EKONOMİDE U DÖNÜŞÜ		• EKONOMİYİ SİYASETEN KURTARALIM	
• KAMUNUN YAPISAL SORUNLARI		• REKABET GÜCÜ	
• U MU? W MU?		• EKİM 1995	120
• SAVAŞ VE EKONOMİK GELİŞME		• SIKINTILI YAZI	
• NİSAN 1995	43	• NİCELİK VE NİTELİK	
• YORUMSUZ		• KÜRESELLEŞME SANCILARI	
• OTOBÜS VE ŞÖFÖRÜ		• "IMF HAFTASI"	
• DEMOKRASİ VE DEMOKRATLAR		• BAŞKANLIK SİSTEMİ	
• KURUMLAR, YAPI VE DEĞİŞİM		• SEÇİM VE SONRASI	
• İSTİKRAR VE BÜYÜME		• MALİ SORUMLULUK KANUNU	
• LİBERAL DÜŞÜNCE TOPLULUĞU		• SEÇİM TOTO	
• ÖZGÜRLÜK BİR ZİHNİYETTİR		• KASIM 1995	134
• "BIG MAC" DÖVİZ KURU		• BAŞBAKANI HALK SEÇİN	
• İSTİKRARIN NERESİNDEYİZ?		• SAYILARIN DİLİ	
• MAYIS 1995	57	• SEÇİM KANUNU	
• DEMOKRASİ İYİDİR		• SEÇİM SİSTEMİ ÖNERİSİ	
• GÜVENİLİRLİK, BEKLENTİLER VE ENFLASYON		• POİTIER SAVAŞI	
• İSLAMLA PIYASA ÇELİŞİR Mİ?		• İKİ TÜRKİYE	
• ENFLASYONU SIFIRLASINLAR		• DEVALÜASYON OLUR MU?	
• YÜKSEK ENFLASYONUN BEDELİ		• AYRINTILAR	
• OTOMOTİF SAVAŞLARI		• VADELİ DÖVİZ İŞLEMLERİ	
• SEÇİM SİSTEMLERİ		• ARALIK 1995	150
• DIŞ TİCARET DENGESİ		• EKONOMİNİN GENEL MANZARASI	
• HAZİRAN 1995	71	• VATANDAŞ-SİYASETÇİ	
• YABANCI GÖZÜ İLE		• MİLLETVEKİLİ SÖZLEŞMESİ	
• BİLETLİ YOLCUNUN ÖFKESİ		• ENFLASYONU KİM DÜŞÜRÜR?	
• DIŞ AÇIK OLACAK MI?		• DEMOKRASİ BİR MUCİDEDİR	
• "TURKEY 1995"		• KONSOLIDASYON	
• SEIGNIORAGE		• İDEALLER	
• YOL AYIRIMI		• SEÇİMLER VE ENFLASYON	
• TEMELİSTAN		• TAHMİNLER VE YANILGILAR	
• PARANIN DEĞERİ			

1995 ZOR YIL OLACAK

Bir gelenek oluştu. Kamuoyu, profesyonel iktisatçılardan yeni yıllla ilgili öngörülerini bekliyor. En sık sorulan soru, **dövizin ve faizin** ne olacağı. Akılda en çok kalan ise galiba döviz kuru tahminleri. Doğallıkla, tasarrufçu da bu tahminleri yakından izliyor.

1995'le ilgili tahminlerden **bazıları kolay**. Yani, ekonominin bazı büyüklükleri için nisbeten güvenilir tahmin yapabiliyoruz. Diğerleri ise çok zor. **Büyük belirsizlik var**. Bugünden hareketle tahmin etmek en azından zor, belki de imkansız.

Meslekdaşlarımla tümünün, 1995'in zor bir yıl olacağı konusunda anlaşmış görüyorum. 1994 yılında aniden ve büyük bir şiddetle başlayan ekonomik bunalım, 1995 yılına sarkacak. **1995 bir bunalım ve istikrarsızlık yılı olacak**. Normal bir büyüme ve istikrar yılı olmayacak.

Bu yıl için öngörülerini zorlaştıran ek bir etken var. **Seçim olacak mı?** Genel seçimin kanuni sürenin sonu olan 1996 Kasım'da mı yapılacaktır? Yoksa, 1987 ve 1991'de olduğu gibi, siyasi koşullar hükümeti ve meclisi 4 yılda seçimi tercih eder noktaya getirecek mi?

Ayrıca, CHP-SHP birleşmesinin **koalisyonu etkilemesi** olasılığı var. Hükümetin bozulması, yeni hükümet arayışları, vs. bütün bunlar ekonomiyi çok yakından etkileyen siyasi olaylar.

Tahmini nisbeten kolay olandan başlamakta yarar var. Önce büyüme hızı. 1995 yılında, pozitif büyüme beklemiyorum. **Milli gelir artışı sıfır civarında kalacaktır**. Eğer bir sapma olursa, bunun eksi yönde olması ihtimali daha yüksektir. Ancak, 1994'teki gibi % - 6 olmaz; -1 veya -2 olur.

Büyümeyi kısıtlayan **iç taleptir**. 1994'de, başta kamu çalışanları olmak üzere, ücret ve maaşlarda % 30-40 arasında düşüş oldu. Bu, esnafı, tarımı, iç pazar için üretim yapan tüm kesimleri etkiledi. Talep düşüşü, kar ve gelirleri azaltarak yaygınlaştı.

1995 yılında, ücret ve maaşlarda **reel artış beklemiyorum**. Daha doğrusu, kamu maliyesinin bugünkü iflas etmiş durumunda, bunu mümkün görmüyorum. Demek ki, 1995'te iç talepteki yetersizlik aynen son aylardaki düzeyinde sürecek. Eğer enflasyonda ani sıçramalar olursa, talep daha da düşecek.

Ekonominin sayıları, iç talepte bu çapta bir düşüşü kısa dönemde ihracat ve dış taleple telafi edemediğimizi söylüyor. Belki birkaç yıl daha sıfır büyümede kalırsak, ihracat yavaş yavaş o noktaya gelir. Ama, 1995'te gelemeyiz.

Reel döviz kurunu da tahmin edebiliyoruz. 1994'de TL yabancı paralar karşısında ortalama % 30 değer kaybetti. 1989-90 döneminde ise % 30 değer kazanmıştı. 1995 yılı TL'nin değerinde böyle büyük oynamaların olduğu bir yıl olmayacak.

Daha basit söylersek: **yıl içinde devalüasyon ve enflasyon başbaşa gidecek**. Her ay, her hafta başbaşa gidecek demiyorum. Mutlaka, oynamalar olacak. Bazı aylar enflasyon hızlanırken devalüasyon yavaşlayacak. Sonra, başka aylar devalüasyon enflasyonun üstüne çıkacak.

Ama sonuçta, enflasyon ve devalüasyon arasında önemsenecek bir fark oluşmayacak. Herhangi bir anda % 5 civarında artı yada eksi sapma olabilir. Ama bunlar birbirini telafi edeceğinden yıl ortalamasında reel devalüasyon ve revalüasyon beklemiyorum.

Çünkü, dövizde bir arz yetersizliği veya talep fazlası gözüküyor. 1995 yılında da **cari işlemler dengesi fazla ile kapanacaktır**. Bu fazlanın 1994 düzeyinde oluşması beni hiç şaşırtmayacak. Hükümet, geçen Ocak-Mayıs döneminde olduğu gibi, büyük bir güven bunalımına yol açacak hatalar yapmazsa, döviz cephesi olaysız kapanır.

Geriye en zoru kalıyor. **Enflasyon ne olacak?** Bu konuda büyük bir belirsizlik görüyorum. Doğrusu iyimser değilim. Son dört ayda piyasalara yerleşmeye başlayan eğilimler beni korkutuyor. Kamu maliyesinin her geçen gün bozulan durumu ise daha da fazla korkutuyor.

1995 yılında enflasyon düşmeyecek diyorum. Daha doğrusu, nasıl düşeceğini bir türlü göremiyorum. İlle 1994 gibi % 140 mı olur? Bunu demek istemiyorum. Ama 1993 enflasyonu düzeyine düşmeyeceğine de kesin gözle bakıyorum.

Enflasyonla ilgili **en iyimser tahminin % 100 civarındadır**. Bunun altına inmesi beni çok şaşırtacak. Üstüne çıkması, hatta 1994'ü geçmesi ise fazla şaşırtmayacak. Hiperenflasyon beklemediğimi eklemeliyim. 1994 deneyimi, Türkiye'nin hiperenflasyona geçme ihtimalinin düşük olduğunu bence kanıtladı.

Enflasyonun analizi çok uzun ve çetrefilli. Okuyucuyu bir sürü iktisat terimi ve tekniği ile sıkımsa gerek yok. Temel nedeni belirtmek yeterli. Temel neden ise siyasi. **Çiller hükümeti, kamu maliyesinde sorumlu davranmayacak. Çünkü, fiyat istikrarının önemine inanmıyor**. Bu kadar basit.

1995 yılı toplumun çok büyük bölümü için ekonomik olarak zor geçecek. Eğer yapısal sorunlar çözülmezse, 1996 da farklı olmayacak. 1997 de, 1998 de...

Kamu açığını kapatacak, yani devletin gelirleri ile gideri arasında denge kurmasını sağlayacak reformlar yapılmadığı sürece, Türkiye **ekonomisinin düşük büyüme ve yüksek enflasyon açmazından** kurtulması olanaksızdır.

Tekrar etmekte yarar var. Fiyat istikrarı sağlanmadığı sürece, Türkiye ekonomisinin rakipleri ile benzer büyüme hızlarını tutturabilmesi mümkün değildir. **Fiyat istikrarı, hızlı büyümenin ve sağlıklı sanayileşmenin olmazsa olmaz önkoşuludur.** (1 Ocak 1995)

MEKSİKA'DA DEVALÜASYON

Son 10 yılda yaşanan bütün değişim ve dönüşüme rağmen, Türkiye'de **devletçi ideoloji** hala gücünü koruyor. Seçkinler arasında önemli bir yeri var. Devletçilerin belki sayısı fazla değil. Ama, bunlar **70 yıllık ideolojik hakimiyetin mirasçısı**. Sayılarına kıyasla gürültüleri epey fazla.

Meksika'nın iki hafta önce yaşadığı devalüasyon, Türkiye'yi dünya ile bütünleştirecek her tür reforma karşı olanları sevindirmiş ve umutlandırmış. **Meksika'da yaşanan bunalımda, özelleştirmeye ve gümrük birliğine karşı gerekçeler bulmaya çalışıyorlar.**

Türkiye tezatlar ülkesi. Kendisine "ilerici", "laik", "çağdaş", vs. bir sürü "iyi" sıfatı layık görenlerin bir bölümü, bütün enerjilerini Türkiye'yi özgür dünyadan koparmak için harcıyor. Saddam'ın Irak'ına, Kaddafi'nin Libya'sına benzetmek, dünyaya ve özgürlüklere kapalı hale getirmek istiyor.

Kapalı, otoriter ve devletçi bir rejimin, Türkiye için daha iyi olacağını, insanları daha mutlu edeceğini zannediyor. Aralarında, **tek parti diktatörlüğünün** 1950'de yıkılmış olmasını hala hazmedemeyenler var.

Genel hatları ile özgürlükten, sivil toplumdan, piyasadan yana olanlarda bile, derinlerde bir yerde, milliyetçi-otoriter (ve militer) devletçilik ideolojisinin kalıntıları var. Piyasa sistemine, açık ekonomiye **tereddütle bakmaktan** kendilerini kurtaramıyorlar.

Meksika devalüasyonu, iktisatçıların bir süredir bekledikleri bir olaydı. Sayılara bakmak yeterli. **The Economist**'in "**yükselen piyasalar**" istatistiklerine bakıyoruz. Eylül 1994 itibarıyla, 12 aylık dış ticaret açığı 17.4 milyar dolar. Cari işlemler açığı ise 26.1 milyar dolar.

Meksika'nın önemli turizm geliri, işçi dövizini var. Ona rağmen cari işlemler açığının dış ticaret açığından 8.7 milyar dolar daha büyük olmasının nedeni, **dış borç faiz ödemeleri**. Bunların 10 milyar dolar civarında olduğu ifade ediliyor.

Bu tür açıkların ne anlama geldiğini Türkiye'den çok iyi biliyoruz. **Ülkenin parası aşırı değerli tutulmuş**. İthalat ucuz, ama ihracat çok karlı değil. Halbuki, ülkenin dış borç faizlerini ödemesi için, daha fazla ihracat ve daha az ithalat yapması gerekiyor. Bunun da bir tek yolu var. **Pezo'nun değer kaybetmesi**. Böylece ithalatın pahalılaşması ve ihracatın karlı hale gelmesi.

Hükümet, gene çok iyi bildiğimiz **popülist** nedenlerle devalüasyondan çekiniyor. Dış açığı **dış borçla** karşılamaya çalışıyor. Ancak, dış açığın faizi yüksek tutarak kısa vadeli sermaye girişleri ile finanse edilebilmesinin sınırları var.

Eninde sonunda, Meksika da bu sınıra gelecekti. Aynen Türkiye'nin 1994 başında geldiği gibi. O noktada, Meksika Pezo'sunun değer kaybetmesinden başka yapılacak bir şey yok. 1994 Aralık ayında, piyasalar Merkez Bankasına devalüasyonu zorluyor. Ocak-Mart döneminde Çiller hükümetine zorladıkları gibi.

Aslında, Türkiye ile Meksika arasında paralellik kurarken çok dikkatli olmalıyız. Çünkü, döviz kuru politikası dışında benzerlik az. Meksika, son 4 yılda ekonomisini modernleştirecek **yapısal reformların** önemli bir bölümünü gerçekleştirdi.

Çok ciddi bir **özelleştirme** yapıldı. Dolayısı ile, kamu maliyesinde ciddi sorunlar yok. Nitekim, Kasım 1994 itibarıyla 12 aylık tüketici fiyat artışı sadece % 6.4. Yani, enflasyon Türkiye'nin yirmide biri.

ABD ve Kanada ile **Gümrük Birliği** anlamına gelen **NAFTA** imzalandı. Böylece, Meksika dünyanın en büyük pazarına gümrüksüz ihracat yapar hale geldi. Piyasa ekonomisine entegrasyon tamamlandı.

Bu durumda, Meksika devalüasyonu Türkiye'deki gibi büyük bir bunalıma, hiperenflasyon riskinin artmasına ve yıllarca sürebilecek durgunluğa yol açmayacak. Etkisi, **İtalya'nın, Fransa'nın, İspanya'nın** daha önce yapmak zorunda kaldıkları devalüasyonlara benzeyecek.

Kısa dönemde iç pazar daralırken ihracat hızla artacak. Büyük bir ihtimalle, büyüme hızında ilk günlerde bir küçük düşüş olsa bile, ardından büyüme hızlanacak. **Meksika, son 4 yılda gerçekleştirdiği özelleştirmenin ve gümrük birliğinin meyvalarını daha da süratle toplamaya başlayacak.**

Meksika ekonomisinin bundan sonraki performansının izlenmesi ve Türkiye ile karşılaştırılması, devletçi ideolojinin ne kadar yanlış olduğunu bir kez daha kanıtlayacak.

Meksika ekonomisi, özelleştirmeyi yaptığı ve gümrük birliğine girdiği için kısa sürede toparlanacak. Türkiye ekonomisi ise, her ikisini yapmadığı için daha uzun süre derinleşen bir bunalım yaşamaya devam edecek. (5 Ocak 1995)

POPÜLİZMİN MUMU ENFLASYONLA SÖNER

1994 yılında Türkiye tarihinin **enflasyon rekoru** kırıldı. Üstelik, bu son rekor olmayağa benziyor. 1995 de yeni bir rekortmen aday. Başka ekonomilerin deneyimi de öyle gösteriyor. Ülke bir kere rekor kırmaya alışıncaya, **yeni enflasyon rekorları** birbirini izliyor.

Fakat, kamuoyu bu yeni rekordan o kadar memmin değil. Doğru, 1994'te **dünya rekortmeni** olamadık. Ancak, biraz sabır lazım. Bizden daha tecrübeliler var. Bizden daha kötü yönetilenler var. Ama, ya 1995'de, olmazsa 1996'da dünya rekorunu elimize geçirmemizi kimse engelleyemez. Yeter ki kararlı olalım. 1994'te yaptıklarımızı 1995'te ve 1996'da yapmaya devam edelim.

1994'e kadar, **biz enflasyondan pek öyle şikayet etmezdik**. Enflasyon yıllarca yüzde 70'lerde seyretti. Fazla itirazımız olmadı. Gazeteler laf olsun diye

her ay enflasyon sayılarını yayınlardı. Ciddiye almazdık. Siyasetin ve işaleminin ünlüleri, Türkiye'nin enflasyonla yaşamasını öğrendiğini, öğrenmesi gerektiğini söylerlerdi. Hepsi o kadar.

OECD ülkelerinin yüzde 5'i bile çok yüksek bulduklarını, mutlaka yıllık fiyat artışını **yüzde 2 ve yüzde 3 civarında** tutmak istediklerini duyar, şaşardık. Bu batılılar bir acayip diyenlerimiz bile vardı. Adamlar "enflasyon" diye tutturmuşlar. Gelsinler de baksınlar Türkiye'ye. Enflasyonun nimetlerini, enflasyonla nasıl yaşanacağını öğrensinler.

Dün gibi hatırlıyorum. 1993 sonbaharı idi. Sevimli Başbakanımız, Avrupa ekonomilerinin **yüzde 2 enflasyonla yüzde 0 büyüme** tutturmalarına dikkatimizi çekmişti. Türkiye'de belki enflasyon daha yüksekti ama, işte, büyüme hızımız da yüzde 7'yi geçiyordu.

Belli ki, bu Fransızlar, Almanlar bir enayilik yapıyordu. **Bırakırsın enflasyon birkaç puan yukarı çıksın, ama büyüme de hızlanır.** Bu iş bu kadar basitti. Ya Almanlar anlamıyordu, ya da biz anlatamıyorduk. Almanlar ve Fransızlar ve tüm diğer Avrupalılar, ve Amerikalılar ve Japonlar ve diğer Uzak-Doğulular, fiyat istikrarı çok önemlidir deyip icabında büyümeden vazgeçiyorlar ama enflasyona izin vermiyorlardı.

Neden böyle olduğunu hiç düşündük mü? Dünden bugünün ne farkı var? Cevabı basit. 1994'e kadar fiyatlar yüzde 60, yüzde 70 yükseldi. **Ancak, bizim gelirlerimiz de hiç olmazsa o kadar arttı.** Ekonomi canlı olduğu için, teşebbüs erbabının karlılığı da iyi idi. Enflasyon nüfusun büyük bölümüne dokunmuyordu.

Çünkü, kronik yüksek enflasyon yaşadığımız yıllarda, şu yada bu şekilde gelirlerimizi enflasyona endekslemenin yollarını bulduğumuzu **zannediyorduk.** Bunu yapabildiğimiz ölçüde de, enflasyondan zarar görmediğimizi düşünüyorduk.

"**1994 Bunalımı**" bütün hayallerimizi yıktı. Geçtiğimiz yılın ve bugünün sorunu, fiyat artışlarının hızlanması değil. O daha önce de olmuştu. **Esas sorun, bu sefer gelirlerin fiyat artışını izleyememesi.**

Ekonomi aniden durdu. Tüm sektörlerde talep düştü. İşsizlik yaygınlaştı. İş güvenliği en önemli konu oldu. Hem kamu hem özel kesim çalışanları için, ücret ve maaş artışları fiyat artışlarının çok altında kaldı.

Böylece aniden tüm toplum enflasyonu farkettiler. Nasıl bir canavar olduğunu, nasıl ekonomiyi bozduğunu, gelirleri kemirdiğini anlamaya başladı. **Şok oldu.** Çözümü de göremiyor. Sinirleniyor.

Başka toplumlar başka tarihlerde benzer şeyler yaşadılar. İktisat teorisi, bütün bunları biliyor. "**Popülizm**", üç aşağı beş yukarı her yerde ve her zaman aynı sonuçları veriyor.

Kamu harcamalarının pompalanması ve büyük ölçüde dış borçlanma ile finanse edilmesi, bir süre ekonomide **yapay bir canlılık, enflasyona rağmen hızlı büyüme** sağlıyor. Profesyonel iktisatçılar, gidişatın kötü olduğunu, eninde

sonunda ekonominin uzun sürecek bir bunalımla karşı karşıya kalacağını anlatmaya çalışıyorlar.

Kimse dinlemiyor. Herkes büyümenin nimetlerinden yararlanma derdine düşmüş oluyor. Bilimsel öngörüye "**felaket tellallığı**" deniyor. Sonra felaket geliyor. Bağırı bağıra, kocaman ilanlar vererek geliyor. Ama geliyor.

Fiyat istikrarını sağlamayan tüm ekonomiler, kısa sürede ne kadar başarılı olurlarsa olsunlar, uzun dönemde yüksek büyüme hızları tutturamıyor. **Refah artışları geçici kalıyor.** Bunalımla beraber, geri dönülmez gibi duran kazanımlar, bir yılda silinip gidiyor.

"**1994 Bunalımından**" hiç olmazsa bu dersi çıkartmalıyız. Enflasyonla gelen büyüme ve refah, geçici ve yalan büyüme ve refahtır. **Ancak fiyat istikrarı içinde gelen büyüme ve refah kalıcıdır.**

Popülist politikalar, uyuşturucuya benzer. Bir süre insanı çok mutlu eder. Ama sonu mutlaka felakettir. Türkiye insanının, 1994'ü hatırlayıp, bir daha "**kim ne veriyorsa ben beşbin lira daha fazla veririm**" türünden popülist sloganlara oy vermeyeceğini ümit ediyorum. (8 Ocak 1995)

M.BRUNO'DAN İSTİKRAR REÇETELERİ

İktisatçılar, **Michael Bruno**'yu çok iyi tanır. 1968'de Konferans Heyetinin davetlisi olarak ilk kez İstanbul'a geldiğinde, genç bir akademisyendi. Dış ticaret ve gelişme konuları ile ilgileniyordu. 1989 yılı Ocak ayında Türkiye'ye yeniden geldiğinde ise, **İsrail Merkez Bankası Başkanı** idi. Hiperenflasyonu, büyümeyi fazla yavaşlatmadan ve bir ağır resesyona yol açmadan durduran ekibin başını çekmişti.

Bruno, son iki senedir **Dünya Bankasında** Araştırma Bölümü sorumlusu Başkan Yardımcısı. Bir önceki Başkan Yardımcısı **Lawrence Summers, Clinton**'dan gelen teklifi kabul edip, Amerikan yönetimine geçmişti. Yerine Bruno geldi.

Washington'a son seyahatimde, **Kemal Derviş**'in verdiği bir yemekte, Michael Bruno ile beraber olduk. Arada Türkiye'nin son bunalımını konuşma fırsatımız oldu. Olan biteni yakından izlediğini gördüm. "**Arkadaşlarım Türkiye'yi ihmal etmiyor**" dedi.

Araştırma Bölümünün yıldızlarından biri, Brezilyalı iktisatçı **Paou Vieira de Cunha**, Türkiye'yi çok iyi tanıyor. 1990 yılında, "**Türkiye'de enflasyonun dinamikleri**" adlı bir araştırma yayınlamıştı. Kendi hesabıma çok yararlandım. Hatta, Marmara Üniversitesinin İngilizce Bölümünde verdiğim "**Türkiye Ekonomisi**" derslerinde kullandım.

De Cunha ile, Dünya Bankasında "**1994 Bunalımı**" üstüne verdiğim seminerde tanıştık. Türkiye'de enflasyona karşı gelirlerin hukuken olmasa da **fiilen** endekslediğini düşünüyordu. 1994'te, bu fiili durumun tersyüz olduğunu anlatmaya çalıştım. O arada, hakikaten Türkiye'yi bildiğini gördüm. Üstelik,

başka ülkelerin deneyimlerine de hakim olduğu için, daha gerçekçi ve genel bir perspektif içinde değerlendirebiliyordu.

Bruno, 1993 yılında bizi çok ilgilendiren bir kitap yayınladı. “**Kriz, İstikrar Programları ve Ekonomik Reform**”. Kitabın altbaşlığı da çok ilginç: “**Mutabakatla Tedavi**”, Kitap, bütün dünya ülkelerinin 20.inci yüzyıldaki enflasyon ve enflasyonla mücadele deneyimlerini analiz ediyor.

Doğallıkla, Bruno bu konuda sıradan bir teorisyen değil. Fiilen bu işi yapmış bir kişi. İsrail’de kazandığı kendi deneyimine kitapta önemli bir yer veriyor. Enflasyonla mücadele edilirken yapılabilecek hataları, dikkat edilmesi gereken hususları özellikle vurguluyor.

Kitabın Türkçesi ay başında çıktı. Daha önce dilimize **Peter Drucker**’ın ünlü “**Kapitalizm Sonrası Toplum**” adlı kitabını kazandıran **Türk Henkel Dergisi Yayınları** tarafından yayınlandı. Türk Henkel’in yöneticisi **Can Parker**’i, ve her iki kitabı tercüme eden **Zülfü Dicleli**’yi kutluyorum.

Türkiye ekonomisinin içine girdiği bunalımın nedenlerini anlamak isteyen ve bu bunalımdan nasıl çıkılabileceği hakkında çözüm önerileri arayan herkese, Bruno’nun kitabını okumalarını hararetle tavsiye ederim.

İktisatta mucizeye yer olmadığı hep söylenir. Hakikaten yoktur. Doğru politikalar doğru zamanlama ile ve kararlılıkla uygulanınca, istenen sonuçlara ulaşılır. Ekonomi politikasında başarı olan ülkeler bunu yapar. Yaptıkları için de başarılı olur. Başarısız yönetimler yapamaz. Faturayı ülke ekonomisi öder.

Bruno’nun 300 sayfada anlattığı hikayeyi birkaç paragrafta özetlemek mümkün değil. Ama işin özü, aslında belki de bir paragrafta sığacaktır. Bütün dünyanın enflasyon ve enflasyonla mücadele deneyimini, birkaç temel kavramda somutlaştırabiliriz.

Birincisi, bütçe dengesidir. Kamu açığı ekonominin kaldırabileceği düzeylere inmedikçe, sorunun çözümü yok. Yüksek enflasyon, **her yerde ve daima**, devletin gelir ve giderleri arasında sağlıklı bir denge kuramadığına işaret eder. Bu denge kurulmadan, çözümü mümkün değildir.

İkincisi, toplumda enflasyonun düşürülmesi zorunluluğu üstünde bir mutabakat olmasıdır. Bu, aynı zamanda, kamu açığının kapatılması konusunda bir mutabakat demektir. Toplumda siyasi güce sahip kesimler fiyat istikrarını talep etmedikçe, ve fiyat istikrarının sağlanması için gerekli olan kısa dönemli fedakarlığa katılmayı kabul etmedikçe, enflasyon hızlanarak sürecektir.

Üçüncüsü, hükümetin enflasyonla mücadelede kararlılığıdır. Hükümet, bir süre tüm diğer ekonomik ve sosyal hedeflerini ikinci plana almayı kabul edecek, fiyat istikrarını tek ve temel hedef olarak benimseyecektir.

Gerisi sadece profesyonel iktisatçıları ilgilendiren **teknik konulardır.** Başka ülkelerde siyasi irade ile iktisat tekniklerinin nasıl birleşip enflasyon canavarını mağlup ettiğini öğrenmek isteyen okurlarımın M.Bruno’nun kitabından çok şey öğreneceklerine eminim. (12 Ocak 1995)

FAKİRLEŞEN TÜRKİYE

Temcit pilavı gibi, dönüp dolaşıp aynı sorunları tekrar tekrar yazmak zorunda kalıyoruz. 1994 yılı fiyat artışlarının % 150’ye varması Cumhuriyet tarihinin enflasyon rekorunu kırdı. Haklı olarak, kamuoyunun gündeminde enflasyon yeniden bir numaraya yükseldi.

Araştırmalar bunu çok net gösteriyor. Türkiye’nin en acil sorunu nedir sorusuna verilen cevaplara bakıyoruz. Birkaç ay öncesine kadar, vatandaşın en büyük bölümü “**terör**” diye cevaplandırıyor. Son iki ayda, “**enflasyon**” diyenler öne geçiyor.

“**İşsizlik**”, “**gelirlerin düşüklüğü**” gibi, benzer anlamlara gelen cevapları da toplayınca, vatandaşın % 60’ından fazlasının “**1994 Bunalımını**” artık mutfağında, sofrasında hissetmeye başladığını anlıyoruz. Bunalım artık soyut bir gazete haberi değil. **Gözle görülen, elle tutulan bir fakirleşme, bir refah kaybı.**

Bunalım, sokaktaki insanı üç taraftan cendereye alıyor. Birbirine bağlı ve birbirini besleyen üç ayrı etken, refah düzeyindeki düşüşü besliyor. Bu üçlünün çok iyi anlaşılması gerekiyor.

Birincisi, **Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki (GSYH)** eksi büyüme. Hatırlatalım: GSYH, ülkenin kendi ürettiği kaynakları hesaplıyor. Bir yılda yurt içinde üretilen bütün mal ve hizmetlerin toplamı demek. Buna, yurt dışındaki işçilerin, inşaatçıların, nakliyecilerin Türkiye’ye getirdikleri geliri de ekleyince, **Gayri Safi Milli Hasıla’yı (GSMH)** elde ediyoruz.

1994 yılında GSYH’da en az % 5, büyük bir ihtimalle % 6 civarında bir **küçülme** oldu. Türkiye’nin yaptığı üretim, bu kadar azaldı. Dış dünya gelirlerimizde bunu telafi edecek bir artış olmadığı için, neticede GSMH da o kadar küçüldü.

Bu çok çarpıcı durmuyor. Tek sorun bu olsa ve üretimdeki düşüş toplumda eşit dağıtılsa, herkesin geliri de sadece % 5-6 azalacak. Ama arada nüfus arttı. Beslenecek, giydirilecek, okula yollanacak, evlenecek vatandaş sayısı yükseldi. Nüfus artışının etkisini de eklersek, üretimdeki düşüşün, **takriben % 8-9’luk bir fakirleşmeye** yol açtığını söyleyebiliriz.

Ancak, ekonominin kullandığı kaynaklar sadece kendi ürettiklerinden ibaret değil. Çünkü, modern bir ekonomi, tıpkı bir şirket veya aile gibi, dış borç alarak kullanabildiği kaynakları arttırabiliyor. Bir ekonominin dünya ile kaynak alış verişini ödemeler bilançosundan, özellikle de **cari işlemler hesabından** izliyoruz.

Cari işlemler hesabında, ekonominin tüm döviz kazançları ve döviz harcamaları var. Dış borç ana para giriş ve çıkışları yok. Bir de, portföy yada doğrudan yabancı sermaye yatırımları yok. Cari işlemlerde açık, ekonominin dışarıdan kaynak kullandığına, fazla ise tersine, dışarıya kaynak aktardığına işaret ediyor.

Türkiye, 1993'de 7 milyar dolara yakın cari işlemler açığı vermişti. 1994'de ise cari işlemler hesabında 2 milyar dolar fazla oluştu. Bu ne demek? 1993'te kullandığı kaynak kendi ürettiğinden 7 milyar dolar daha fazla. **GSMH'sını kendisi kullanmış, üstüne 7 milyar dolar dış dünyadan kullanmış.**

1994'te ise kullandığı kaynak kendi ürettiğinden 2 milyar dolar daha az. Yani, 1994'te küçülen milli gelirinin hepsini bile kullanamamış. Onun 2 milyar dolarını dış dünyaya transfer etmiş. Toplarsak, 1993'ten **1994'e dış kaynak kullanımında 9 milyar dolarlık bir düşüş** olduğunu anlıyoruz.

Bu sayıyı yüzdeye vurmak daha zor. Hangi döviz kurunu baz alacağımız sorunları var. Ortalama bir hesap yaparsak, **takriben % 6-7'lik bir refah kaybına** tekabül ettiğini görüyoruz. Demek ki, ilk iki etkenin toplam etkisi, 1994 yılında bir önceki yıla göre **sokaktaki adamın refahının ortalama % 14-16 civarında düşmesi** gerektiğini söylüyor.

Bu noktada, üçüncü boyuta, gelir dağılımına bakmalıyız. Yukarıda, Türkiye'nin % 15'lik bir refah kaybına uğradığını, yani % 15 fakirleştiğini hesapladık. Ancak, çok iyi biliyoruz ki, bu fakirleşme toplumda eşit dağılmadı. Herkesin geliri ve refahı % 15 düşmedi. **Bazılarının çok daha fazla düştü. Bazılarının ise çok daha az.**

Maalesef, vatandaşın diline, kimliğine, inancına, politik görüşlerine karışmak söz konusu olunca aslan kesilen devlet, iş **gelir dağılımı istatistiklerini** hesaplamaya gelince ortadan kayboluyor. Elimizde doğru dürüst ve güvenilir hiç gelir dağılımı sayısı yok.

Ama, sağduyumuz ve gözlerimiz var. Devlet memurlarının ve emeklilerin % 40'larda, özel kesimde çalışanların ise % 20-30 arasında reel gelir kaybına uğradıklarını görüyoruz. Doğallıkla, işsiz kalanlar için, fakirleşme % 100'e ulaşıyor. Bazı göstergelerden, esnafın ve köylünün de % 15'in üstünde fakirleştiğini anlıyoruz.

Buna göre, bazılarının refah kaybı daha düşük kalacak, bazıları zenginleşecek. Örneğin, rant kesimi. Ya da, ihracatçılar. Bunalımın toplumsal dokuda yarattığı en önemli hasar burada. Herkesin geliri artarken kimilerininkinin daha hızlı artması göze pek çarpmıyor. Çoğunluk fakirleşirken zenginleşenlerin varlığı ise çok rahatsız edici. (15 Ocak 1995)

DOĞU ASYA NASIL BAŞARILI OLDU?

Son 30 yılın en çarpıcı ekonomik gelişmelerinden biri, Pasifik Okyanusunun kıyısında yer alan bir dizi az gelişmiş ülkenin gösterdiği olağanüstü ekonomik büyüme performansı oldu. Bunlara, "**Asya Kaplanları**", "**Kore Mucizesi**" gibi adlar takıldı. Çünkü, insanlık tarihinin hiç bir döneminde hiç bir ekonominin ulaşamadığı büyüme düzeylerini tutturdular.

Doğu Asya ekonomileri, **bir tek neslin hayatı içinde** az gelişmişlik çemberini kırdı. Örneğin, bu ülkeler 1950'lerin başında bütün gelişmişlik kriterlerine göre Dünya sıralamasında **Türkiye'nin altında** yer alıyordu. Bugün ise, Türkiye'nin çok önüne geçtiler.

Haklı olarak, iktisatçılar bu olayı anlamaya çalışıyor. Doğu Asyanın başarısının altında yatan etkenler nelerdir sorusuna cevap aranıyor. Bu şekilde, diğer gelişme yolundaki ülkeler için **iktisat politikası dersleri** çıkartılabilecek, onların da daha başarılı bir büyümeye yönelmeleri sağlanacaktır.

Dünya Bankası, Doğu Asya ülkelerinin ekonomik performansı üstüne sanıyorum ki en kapsamlı araştırmalardan birini gerçekleştirdi. Sonuçları yayınlandı. "**Doğu Avrupa Mucizesi: İktisadi Büyüme ve Kamu Politikaları**" (Oxford University Press, 1993) genel bir değerlendirme yapıyor.

Ayrıca, 9 küçük kitapçıktan oluşan "**Doğu Asya'dan Dersler**" (World Bank, 1993) dizisi var. Bunlardan 3'ü genel konuları ele alıyor: "**Ülke deneyimlerine genel bakış**"; "**Hükümet politikaları ve verimlilik artışı**"; "**Doğu Asya başarısının müşterek temelleri**". Diğer 6'sı, tek tek ülke ekonomilerini inceliyor: **Kore, Hong Kong, Endonezya, Malezya, Singapur ve Tayland.**

Bir süredir bu araştırmaları değerlendirmeye çalışıyorum. Kafamdaki soruyu tahmin etmek çok zor değil. Türkiye'nin Doğu Asyanın başarılı ekonomilerinden en çarpıcı farkı ne? Başka türlü sorayım. **Biz, en büyük hatayı nerede yapmışız?**

Bu tür bir karşılaştırmanın çok ciddi metodolojik sorunları olduğunu kabul ediyorum. Birincisi, gerek başlangıç koşulları, gerek uyguladıkları politikalar açısından bu ülkelerin kendi aralarında çok büyük farklılıklar var. Ayrıca, Türkiye ile siyasi, kültürel ve ekonomik benzerlikleri benzerliklerinden doğallıkla daha fazla.

Ancak, eğer "**iktisat teorisi**" diye bir bilim varsa, bütün bu benzerliklerin ve farklılıkların içinden, büyüme performansına esas damgasını vuran bir kaç etkeni ayırt etmek mümkün olacaktır. Ulaştığım sonuçları kısaca açıklayarak okuyucumla paylaşmak istiyorum.

Doğu Asya ülkelerinin hepsinde olan ve Türkiye'de olmayan tek ekonomik özellik ne? Doğal kaynaklar mı? Hayır. Eğitilmiş insan gücü mü? Hayır. Devlet müdahalesi mi? Hayır. Dışa açıklık mı? Hayır. Bütün bu konularda, Doğu Asya ülkelerinin kendi içinde büyük farklılıklar var.

Peki ne? Fiyat istikrarı. Evet. Doğu Asya mucizesinde herşey var ama enflasyon yok. Neden? Çünkü, kamu açıkları yok. Dünya Bankası yayınından birkaç alıntı yapmak istiyorum.

"Dünyada halen moda olan fikirlerin aksine, Doğu Asya'nın başarısının ardında yatan anahtar unsurlardan biri hükümetin ekonomik gelişmede aktif rol almasıdır. Ancak, olumlu etki yapan **daha fazla devlet değildir; daha iyi ve**

etkin devlettir (But it was not **more** government which had a positive effect - it was **better** government)”.
“Doğu Asyanın şaşırtıcı derslerinden biri, **makroekonomik istikrarın** tutarlı ve ısrarlı bir şekilde varlığıdır. Doğu Asya hükümetleri, bütçe açığını ve dış açığı denetim altında tutacak şekilde **makroekonomik disipline** uymuşlardır. Tedbirli dış borçlanma, Doğu Asyanın 1980’lerde diğer gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları dış borç bunalımından kurtulmalarına olanak vermiştir.”

“Makroekonomik istikrar tasarruflara ve yatırımcılara fiyatlar ve karlılık hakkında öngörülebilir ve güvenilebilir sinyaller verdi. Bu da, risk almayı, yatırımları ve büyümeyi teşvik etti.”
“Makroekonomik istikrarın büyümeye olan katkısı sadece düşük ve istikrarlı kamu açıklarından kaynaklanmamaktadır. Daha da önemlisi, **kamu maliyesinin bileşimi ve niteliğidir**” (“**Ülke deneyimlerine genel bakış**”; sayfa 6 ve 9-10).

Türkiye, büyük kamu açıkları, dış borçlanma ve yüksek enflasyonla gidilebilecek yolun sonuna gelmiştir. Aslında 1980’lerin sonunda gelmişti ama, yapay bir konjonktürle yanlış politikayı sürdürmeye çalıştı. “**1994 Bunalımı**” zamanında doğru politikalara geçememenin faturası.

Bundan sonra, büyümenin yolu fiyat istikrarını sağlamaktan geçiyor. Fiyat istikrarı “**daha iyi ve etkin bir devlet**”, “**daha nitelikli bir kamu maliyesi**” demektir. Kamu maliyesinde denge sağlanmadıkça, ne fiyat istikrarı, ne de yavaş yada hızlı büyüme mümkün gözükmemektedir. (19 Ocak 1995)

ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ

ANAP, DYP ve SHP tarafından Meclise sevk edilen Anayasa değişikliği ekonomi ile doğrudan ilgili değil. 1982 Anayasasında bu değişikliklerin yapılması önümüzdeki aylarda enflasyona, döviz kurlarındaki dalgalanmaya, yüksek faizlere, memur maaşlarına, düşen milli gelire bir etki yapmayacak.

Ancak, uzun dönemde, **siyasi istikrar ile ekonomik istikrar arasında** çok yakın bir ilişki olduğunu biliyoruz. Eğer Anayasa değişiklikleri siyasi istikrara olumlu katkı yaparsa, mutlaka ekonomi de bundan yararlanacak. Birkaç yıllık gecikme ile de olsa, siyasi yapıdaki rahatlama ekonomiye yansımaya.

Anayasa bu nedenle ekonomi için çok önemli. Son bir yılda yaşadıklarımız bize bir kez daha, **siyasetle ekonominin nasıl iç içe olduğunu** gösterdi. Bir ekonominin doğal kaynaklarının zengin, firmalarının güçlü, halkının genç, çalışkan ve fedakar olması başarı ve refah için yetersiz kalıyor.

Siyasi mekanizmalar yanlış işlerse, hükümetin iktisat politikalarında yaptığı hataların faturası eninde sonunda ekonomiye, **üreticilere ve tüketicilere** çıkıyor. Bu sorunlar, ancak siyasi zeminde, siyasi süreçleri değiştirerek çözümlenebilir.

Getirilen Anayasa değişikliği önerisine **genelde olumlu bakıyorum ve destekliyorum**. Sakın yanlış anlaşılmasın; bunları tatminkar bulmuyorum. Ancak, doğru yolda atılmış bir adım olarak görüyorum. Nedenlerimi açıklamak istiyorum. Birincisi, üç merkez partisinin sınırlı da olsa bazı Anayasa maddeleri üstünde mutabakata varmaları çok önemli. Benim bildiğim kadar, bu çap ve kapsamda bir **sivil mutabakat ve uzlaşma** ilk kez oluyor.

Bir demokratik Anayasa, **particiliği aşan bir metin** olarak görülmeli. Partilerin yada iktidarın değil, meclisin işi olmalı. Çünkü, Anayasa, partilerin de kurucu oyuncusu olduğu demokratik rejimin esaslarını ve işleyişini tesbit ediyor. Bu nedenle, Anayasaya dar parti çıkarları ile yaklaşmak son derece yanlış.

Bütün partilerin ve temsil ettikleri toplumsal kesitlerin üzerinde anlaştıkları temel ilkelerden oluşan bir Anayasa, kolayca toplumda **tüm siyasi meşruiyetin kaynağı** olabilir. Toplum gözünde meşruiyeti, Anayasanın **kalıcı olmasına** imkan veriyor. Aksi takdirde, toplum bitmez tükenmez meşruiyet tartışmaları içinde boğuluyor. Anayasa habire yenileniyor.

Berberinde gelen kutuplaşmalar, yönetimde zafiyet yaratıyor. Sonunda **kamu yönetimi zayıflıyor**. Koşulların gerektirdiği siyasi, ekonomik ve toplumsal reformlar yapılamıyor. Bunalımlar birbirini izliyor.

Yavaş ve yetersiz de olsa, bu Anayasa değişikliği önerisi, siyasi partilerin **demokratik rejimi kendi aralarında mutabakatla oluşturabilecekleri umudunu** getiriyor. Türkiye’nin geniş uzlaşmalara ve umuda çok ihtiyacı var.

İkincisi, 1982 Anayasasının özündeki yasakçı anlayış deliniyor. 12 Eylül darbesinin Türkiye’ye layık gördüğü siyasi rejim, demokrasinin **en asgari çizgisinin** çok altında kalıyordu. Bildiğim kadarıyla, kendisine demokrasi diyen ülkeler içinde benzer bir Anayasa bulmak olanaksız.

Cuntanın yazdığı Anayasanın ünlü **Giriş** maddesinin ilk cümlesinde yer alan “**kutsal devlet**” sözcüğünün silinmesi, benim açımdan bu Anayasa değişikliği önerisini desteklemek için yeterli neden. Bugün oradan “**kutsal devlet**” sözcüğünü silelim. Yarın öbür gün, yerine “**kutsal birey**” yazmanın yolu açılacaktır.

Değiştirilen maddelerin önemli bölümü, Anayasadaki siyaset yasaklarını hafifletmeyi amaçlıyor. İfade özgürlüğü ile ilgili kısıtlamaların bir bölümü hala duruyor. Bunların özgür seçimle gelen bir meclis tarafından hala savunulması üzücü. 12 Eylül Anayasasının oluşmasında **sivillerin de payı olduğu** yönündeki görüşleri destekliyor.

Fakat, örgütlenme özgürlüğüne getirilen inanılmaz yasakların bir bölümünün dahi olsa kaldırılması, **siyasetin normalleşmesi** açısından yararlı. Dernek, vakıf, sendika, meslek kuruluşu gibi **sivil toplum örgütlerine** siyaset yapma hakkının tanınması, siyasi partilerin toplumdan kopukluğunu gidermede önemli rol oynayabilir.

Bu nokta, ekonomi açısından çok önemli. Yaşanılan bunalıma damgasını vuran “**popülist**” siyaset anlayışını besleyen en önemli kurumsal çerçeve, sivil

toplum örgütlerinin siyasi partileri **denetlemesine olanak vermeyen** Anayasa maddeleri idi. Bu arada, öğretim üyeleri dışındaki **kamu görevlilerine siyaset yasağının sürdürülmesini** çok yanlış gördüğümü de belirtmeliyim.

Önerinin yetersiz olduğu çok açık. Temel hak ve özgürlüklerde daha yapılacak çok şey var. Kuvvetler ayrılığı ve yasama-yürütme-yargı ilişkileri konusunda bir öneri yok. Halbuki, **Türkiye'nin Başkanlık sistemi, dar bölge, ademimerkeziyetçilik, iki turlu seçim, vs. kamu yönetiminde etkinliği arttıracak reformlara da çok ihtiyacı var.**

Ekonomik refah ve büyüme mutlaka ekonomik istikrar gerektiriyor. Ekonomik istikrarın önkoşulu ise demokrasi ve siyasi istikrar. Meclisin, açılan bu yoldan yürümesini ve Anayasa değişikliğini sürdürmesini temenni ediyorum. (22 Ocak 1995)

“24 OCAK” İSTİKRAR PROGRAMI

15 yıl olmuş. Halbuki 24 Ocak 1980'i sanki dün gibi hatırlıyorum. 1979 sonunun ve 1980 başının o karamsar ve karanlık günlerini hatırlamamak mümkün mü? Ecevit, ara seçim yenilgisinin ardından hükümeti bırakıp gitmiş. AP ikinci parti olmasına rağmen, Demirel azınlık hükümeti kurmuş.

Vatandaş günlük yaşam derdinde. **Elektrik günde 8 saat kesiliyor.** Çünkü, santral çalıştıracak petrolü alacak döviz yok. Evdeki kalorifer de çalışmıyor. Mazot olsa da çalışmıyor çünkü pompası elektrikli. Aygaz bulmakta zorlanıyoruz. Arada sırada benzin de ortadan kayboluyor. Margarin de yok.

Türkiye yoklar ülkesi.

Ekonomi ayrı bir alem. Herşey karaborsada. Herşey çift fiyat, çift ödeme. Döviz olmadığı için sanayi ara mal ve girdi ithal edemiyor. **Üretim neredeyse durmuş.** Ama talep çok yüksek. Fiyatlar ve karlar habire yükseliyor. Yaşayanlara anlatmak gereksiz. Yaşamamış olanlara anlatmak ise çok zor.

24 Ocak tarihi, Cumhuriyet döneminin **en kapsamlı ve en başarılı istikrar programlarından birini simgeliyor.** Bugünkü gibi, devrede gene IMF vardır. Bugünden farklı olarak, Soğuk Savaş sürmektedir. Yani, NATO'nun bir kolu gibi çalışan **OECD Konsorsiyumu** vardır. Ekonomiyi yöneten kadronun başı rahmetli T.Özal'dır.

Ekonomiyi 1980 başına getiren süreci tümüyle Ecevit'e maletmek yanlış olur. İlk yanlış uygulama, 12 Mart'ın ünlü **“beyinsizler takımından”**, Nihat Erim hükümetinden geldi. 1972'de TL'yi nominal olarak revalüe ettiler. Ardından gelen CHP-MSP koalisyonu, **popülizmi bir şölene çevirdi.** TL hızla değer kazanırken, devlet hem yatırımlarını arttırdı, hem tarıma verdiği desteği, hem de kamu çalışanlarının ücret ve maaşlarını.

Demirel'in ünlü **“Milliyetçi Cephe”** hükümetleri, popülizmi DÇM'lerle sürdürdü. 1975-78 dönemi, kısa vadeli siyasi hesaplarla bir ekonominin

geleceğinin **bile bile** satılmasına örnektir. Demirel'in siyaset anlayışını gösterir. O dönem hatırlanınca, 1992-94 arası şaşkıncı olmaktan çıkar. Çiller'in 1993 ve sonrasındaki uygulamaları benzerlik büyüktür.

1978-79 bunalımı **“tarihin intikamı”** olarak görülebilir. Ecevit, kendi başlattığı popülizm şöleninin faturasını ödedi. Ne olup bittiğini hiç anlamadan... 1973'de uyguladığı ve çok başarılı zannettiği popülist politikaları 1978-79'da uygulayınca bunalım oldu. Ecevit ve ekibi, bunda **“komplo”** gördü ama vatandaş anlamadı; 1977 Haziran'ında % 44'e vuran oy oranını 1979 Ekiminde % 28'e düşürdü.

Böylece Demirel'in azınlık hükümeti bir istikrar programı uygulama olanağını buldu. Programın başarısı, **önceki CHP ekibinin başarısızlığı** iyice gözler önüne serdiğinden, CHP ve uydusu olan sol (?) düşünce, 24 Ocak'la ilgili çok sert bir eleştiri kampanyası açtı. Bana öyle geliyor ki, 24 Ocak ününü biraz da bu kampanyaya borçlu.

Başarının önkoşullarını Ecevit hükümeti hazırlamıştı. 1979'da reel ücretlerde ve tarım gelirlerinde **% 30'a varan düşüş** oldu. Yani kemer sıkma, 1979'da gerçekleşti. 24 Ocak sonrasında kemer sıkmaya ihtiyaç kalmadı. Tam tersine, hızla döviz sorunu çözüldü, üretim arttı. Reel gelirlerdeki düşüş durdu.

Diğer önemli husus, 1980 yılında kamu maliyesinin iflas noktasında olmayışı idi. **Kamudaki büyük açıklar, konjonktürelidi.** 1990'larda olduğu gibi, yapısal nitelik kazanmamıştı. KİT zamları (yani dolaylı vergilerin yükseltilmesi), Türkiye'nin dışa kapalı ekonomisinde kamu dengesini olağan düzeylere çekmeye yetti.

Üçüncü faktör, istikrar programına **dış dünyadan gelen destekdir.** Soğuk Savaş sürüyordu. Paket, iktisat öğretisi ile tutarlı idi. Türkiye'nin ihtiyacı olan döviz mutlak sayılar olarak küçüktü. 1980 ve 1981 yıllarında, büyük cari denge açıkları verildi ve **Konsorsiyum kredileri** ile finanse edildi.

Bir diğer hususa değinmek istiyorum. CHP uydusu sol düşüncenin “24 Ocak” istikrar programı hakkında kamuoyunda oluşturduğu yanlış kanılardan biri, istikrar paketi ile **12 Eylül darbesi** arasındaki ilişkidir. Programın darbe sayesinde başarılı olduğu söylendi.

Gerçekler tersini gösteriyor. **“24 Ocak” başarılı olduğu için generaller darbe yapabildi.** Nitekim, darbe için Eylül ayını ondan beklediler. Ekonominin düze çıkmaya başladığını görünce darbe yaptılar. Çözüp çözemeyeceklerini bilmedikleri bir ekonomik bunalımın sorumluluğunu almak istemediler.

1978-79 bunalımının ve ardından gelen istikrar programının doğru analizi, bugün içinde yaşadığımız ekonomik sorunların nasıl çözümleneceğini ve nasıl çözümlenmeyeceğini kavramamızı kolaylaştıracaktır. (26 Ocak 1995)

MERKEZ BANKASI NE YAPMALI?

The Economic Journal bizim mesleğin en eski akademik dergisi. 1891'den bu yana 104 yıldır, **Kraliyet İktisat Cemiyeti -Royal Economic Society-** tarafından yayınlanıyor ve cemiyet üyelerine yollanıyor. Derginin editörlüğünü uzun süre **John Maynard Keynes** yapmıştı. Yakın geçmişe kadar üç ayda bir çıkardı. Birkaç yıl önce, gelen yazıların çokluğu göz önüne alınarak iki ayda bir yayınlanmaya başladı.

Yirmi yıldır Cemiyet üyesiyim. Bana en büyük mutluluğu veren küçük lüksüm, derginin evime gelmesi. Eskileri de birikince, sanki bütün bir iktisat kitaplığına derhal ulaşmam mümkün gibi duruyor. Kendimi daha iyi iktisatçı hissediyorum.

Economic Journal'in Kasım 1994'te çıkan son sayısında, bizi çok yakından ilgilendiren bir konu tartışmaya açılmış: **Bankacılık sistemi, parasal denetim ve Merkez Bankası.** Para politikasının oluşturulmasında kullanılacak araçların ve kurumların doğru saptanması çok önemli. Son yıllarda, bu konuda ilginç öneriler var. İlginç deneyler yapılıyor. Türkiye'de de bunların tartışıldığı sevinerek izliyoruz.

Düşük enflasyonlu ülkeler bile enflasyonun düşük kalması, hatta daha da düşmesi, sıfırlanması için özel bir çaba gösteriyor. Yüksek enflasyonlu ülkelerde ise enflasyonun düşürülmesi ve fiyat istikrarının sağlanması gündemdeki en önemli madde. Bütün bu tartışmalar ve arayışlar, **para politikasına** ve dolayısı ile Merkez Bankasının ekonomideki yer, rol, görev ve yetkisinin tanımlanmasına gelip dayanıyor.

Forum, üç ilginç yazıdan oluşuyor. Birincisi bildiğimiz türden bir Merkez Bankasının **neyi nasıl yapabileceği** hakkında. İkincisi Merkez Bankalarının **bağımsızlığını** irdeliyor. Üçüncüsü ise Merkez Bankasına gerek duymayan **bir serbest bankacılık** önerisi. Diğer iki yazıyı ileride ele almak ümidi ile, bugün sadece ilk yazıya değinmek istiyorum.

Charles A.E. Goodhart, para politikası ve Merkez Bankası konuları ile ilgilenenlerin yakından tanıdıkları bir iktisatçı. Çoğumuz, öğrencilik yıllarında onun kitap ve makalelerini okuduk. Hem akademisyen, hem de uzun süreler **Bank of England**'da ve **Hazine**'de çalışmış. Masanın üç tarafını da biliyor. Makalesi, bu teorik ve uygulama zenginliğini yansıtıyor.

“Merkez Bankaları Ne Yapmalı? Makroekonomik Hedefleri ve İşlemleri Neler Olmalı?” Bu sorulara cevap vermek için, önce bir Merkez Bankasının ne yapabileceğini ve ne yapamayacağını iyi saptamak gerekiyor. Esas kavram kargaşası, Merkez Bankasının ne yapamayacağını iyi anlaşılmasından kaynaklanıyor.

Goodhart, monetarist iktisatçıların en temel hipotezine karşı çıkarak başlıyor. Para arzı, Merkez Bankası tarafından sistematik bir şekilde denetim altında tutulamaz diyor. Bu, **para arzını Merkez Bankası belirleyemez** demenin kibarcası.

Başta **Nicolas Kaldor**, Keynesyen ekol, Friedman ve arkadaşlarına karşı bunu ilk günden beri ifade ettiler. Monetaristlerin, para arzının artış hızının sabitlenmesi önerisinin en azından totolojik olduğunu söylediler. Hatta, Kaldor, buna **“şarlatanlık”** dedi.

Kağıt ve kaydi paranın varlığında, bir ekonomide **para arzını esas belirleyen para talebidir.** Talep artarsa, öyle yada böyle, sistem bu talebi karşılayacak para arzını üretir. Tersine, ekonomide para talebi düşünce, fiilen para arzı da daralır. Merkez Bankasının düşük bir para talebi karşısında ekonomiye para enjekte edebilmesi mümkün değildir.

Bu durumda, Merkez Bankasının elinde esas araç **faiz haddidir.** Merkez Bankası para arzını doğrudan denetleyemez. Sadece faiz haddini belirler. **Faizi yeterince yükselterek ekonomiyi yavaşlatabilir.** Bu yavaşlamanın sonucunda para talebi düşer. Ve para arzı da azalır.

İlk bakışta, **“meleklerin cinsiyeti nedir?”** türünden bir tartışma gibi duran bu farklılık, iktisat politikası açısından çok önemli sonuçlar taşıyor. Para arzı Merkez Bankası tarafından denetlenemiyorsa, faiz haddinin kendisi bir makroekonomik hedef olmadığına göre, **para politikasının hedefi ne olmalıdır?**

Goodhart, iki makro hedef üstünde duruyor. Biri **“ara hedef”** dediği **döviz kuru.** Diğer ise **“nihai hedef”** dediği **fiyat istikrarı.** Okuyucuyu bundan sonraki analizin detayları ile sıkmak istemiyorum. Analiz özellikle profesyonel iktisatçılar için önemli.

Başarılı bir Merkez Bankası, para politikasını makro hedef olarak **“fiyat istikrarını”** alarak yürütebilecektir. Bunun anlamı ise çok açıktır. Maliye politikası ne olursa olsun, ekonomide nominal talebin yükselmeye başladığı hissettiği anda **ekonomiyi yavaşlatmaktan çekinmemelidir.**

Bunun dışındaki hedeflere yönelmek, kısa dönemde Merkez Bankasını siyasi iktidar nezdinde popüler yapsa da, uzun dönemde ekonomiye çok büyük bir fatura ödecektir.

Türkiye'nin 1987 sonrasında uyguladığı para politikalarının bu perspektiften değerlendirilmesi ilginç sonuçlar verecektir. 1995 için, TCMB'nin hedefleri arasında **“fiyat istikrarı”** ne kadar öne çıkarsa, bunalımdan çıkışa para politikasının katkısı o kadar önemli olacaktır. (29 Ocak 1995)

LİDER VE BAŞKAN

Türkiye'de siyasi parti liderliğinin hayat boyu olduğu çok iyi bilinir. **İsmet Paşa**, çok yaşlandığı için CHP'yi Ecevit'e kaptırmıştı. Onun dışında, 1980 öncesinde partisi iktidarda yada muhalefette iken Genel Başkanlığı elinden kaçıran bir lider yok.

1980 sonrasında iki farklı olay yaşandı. Bunlardan biri, **Aydın Güven Gürkan**'ın sonuçta Genel Başkanlığı kaybedeceğini bile bile, **HP ile SODEP'i**

birleştirmesidir. Birleşme oldu ama Erdal İnönü liderliği kaptı. Gürkan'ın bu süreci kolay yaşamadığını, iki yıl sonra kendi kurduğu ve ilk Genel Başkanlığını yaptığı SHP'den istifa etmesinden anlıyoruz.

İkincisi, Özal sonrası ANAP'ta, **Yıldırım Akbulut'un** başına gelendir. Rahmetli Özal'ın tayini ile Başbakan ve ANAP Genel Başkanı olduktan 10 ay sonra, yapılan Büyük Kongrede Akbulut her ikisini de elinden kaçırdı. Hem parti lideri hem de başbakan iken **kongre mağlubu** olmak gibi kolay erişilemeyecek bir rekor kırdı.

Baykal ve Karayalçın'ın büyük mücadelelerle ulaştıkları parti genel başkanlığını bu kadar kısa süre içinde kaybetmelerine bu açıdan bakmalıyız. Demek ki, parti başkanı olmak lider olmak için yeterli olmuyor. Başka ülkelerde çoktan bilinen bu genel kural Türkiye için de geçerlilik kazanmaya başladı.

Örneğin, Karayalçın'la Akbulut arasında **anlamli bir paralellik** kurmak mümkün. Her ikisi de, bir önceki Genel Başkanın ayrılması ile lider seçildi. Her ikisi de, lider olunca Hükümet oldu. Her ikisi de bir yıl içinde tasfiye oldu.

Baykal'ın macerası daha dramatik. 1978'den beri beklediği ve hazırlandığı **CHP Genel Başkanlığına** 1992'de kavuştu. Ama, Atatürk'le İnönü'nün kurduğu CHP az kalsın elinde ölüyordu. Oy oranı % 2'ye düşünce, apar topar herşeyden, o arada Genel Başkanlıktan da vazgeçmek zorunda kaldı.

Siyasette de, tüm diğer işlerde olduğu gibi, **kısa dönem ve uzun dönem** ayırımı var. Kısa dönemde başarılı olmanın kriterleri, uzun dönemde başarılı olmanın kriterlerinden çok farklı. Doğallıkla, uzun dönemde başarı mutlaka kısa dönemde de başarılı olmayı gerektiriyor. Ama tersi doğru değil. Yani, her kısa dönemli başarı uzun dönemli başarının müjdecisi yada garantörü olmuyor.

Başarının anahtarı, sorunlara **doğru teşhis koymaktan** geçiyor. Ekonomi için geçerli olan siyasette de geçerli. Teşhiste hata yapılıncaya, tedavi yanlış oluyor. Yanlış tedavi, tıpta ve ekonomide hastayı öldürüyor. Siyasette ise **hem hastayı hem de doktoru öldürüyor**.

Doğru teşhis, iki farklı düzeyi ayırdedebilmeyi gerektiriyor. Bir yanda geçici olay ve sorunlar var. Bunları **"konjonktür"** sözcüğü ifade ediyor. Öte yanda ise uzun sürede oluşmuş zor, karmaşık ve kalıcı sorunlar var. Bunlar için **"yapısal"** diyoruz.

Yapısal sorunların çözümü daima zor oluyor. Yılların biriktirdiği sorunların varlığının kabul edilmesi bile **geçmişle ilgili bir hesaplaşmayı** içeriyor. İnsanları, oluşmuş önyargıları, güç odaklarını tedirgin ediyor.

Bunları açık açık ifade etmek, cesaretle üstüne gitmek, siyasetçinin kısa dönemde çıkarlarına ters düşüyor. Örneğin, Genel Başkanlığa oynuyorsa, partisinin yapısal sorunlarını seslendirmek, bunlara gerçekçi teşhisler koymak ve çözüm yollarını göstermek işine gelmiyor.

1980'lerin sonundan itibaren, CHP geleneğinden gelen siyasi hareketin çok ciddi ideolojik ve örgütsel sorunları olduğu açık ve seçik gözükmeye

başlamıştı. İdeolojide, "Altı Ok" tarafından simgelenen jakoben ve otoriter milliyetçiliği "sol" diye pazarlamanın sınırına gelinmişti. Örgüt ise kentsel rant paylaşımına boğazına kadar batmıştı.

CHP mirasının ana gövdesini meydana getiren SHP, bu sorunlara çözüm aramak yerine, bunlardan kaçmayı tercih etti.

Karayalçın ve Baykal, CHP geleneğinin ve onun uydusu olan solun yapısal sorunlarına **teslim oldukları için** Kurultayı kazandılar. Böylece, baştan o sorunları çözebilme şanslarını kaybettiler. Çözemedikleri için de, partilerinin hızla eriyip yokolmasına şahit oldular. Ve kısa sürede başkanlıktan düştüler.

Hikmet Çetin'in bu bakıma işi kolay değil. Genel Başkan olmayı **yeterli** görürse, sonunun Karayalçın ve Baykal'dan farklı olmayacağını öngörebiliriz. **Lider** olmak istiyorsa, mutlaka kısa dönemde çok çetin sorunlarla boğuşmayı göze alması gerekiyor.

CHP mirasçısı solun yapısal sorunlarına eğilme cesaretini gösteren bir lider ortaya çıkmadığı sürece, o cenahta daha çok çalkantı göreceğiz. (5 Şubat 1995)

SENDİKA PATRON OLUNCA

Önce Karabük Demir ve Çelik, ardından Et ve Balık Kurumu sendikalar tarafından satın alındı. Özelleştirme, **işçi sendikalarının büyük çapta işveren olması** ile sonuçlanıyor. Kamuoyu bu konuda biraz şaşkın.

Medya daha çok fiat üstünde duruyor. Et ve Balık Kurumunun bilinen varlıklarının tahmini piyasa değerleri hesaplanıyor. Gayrimenkulün bol olması, 40-45 trilyona kadar varan tahminler çıkartıyor. Buradan, özelleştirmenin sendikalara büyük bir **rant aktarması** anlamına geldiği sonucuna varılıyor.

Bu hesapları değerlendirmekte zorluk çekiyorum. Tek bildiğim, sendikanın verdiği fiyatın diğer fiyatların çok altında olmadığı. Hatta, kıdem tazminatını üstlenmesi eklenince, daha iyi olduğu iddiaları da var.

İhaleye girme konusunda bir engel getirilmemiş. Yani, Et ve Balık Kurumu arz ve talep kurallarına göre belirlenen bir fiyattan satılmış. Bence **gerçek değeri** de bu olmalı. Gerçek değerinin altında olsaydı, başka birisi bu gerçek değeri yansıtan bir fiyatla ihaleye girerdi.

Merak ediyorum. Ortada 40-50 trilyonluk bir gayrimenkul rantı varken, neden büyük inşaat şirketlerimiz, büyük holdinglerimiz, ve bu sıralarda çok popüler olan büyük mafyamız bu işle ilgilenmemiş?

Akıl ve sağduyu, bu kadar çok rant olanağı varsa, onlar da ilgilenirdi diyor. İlgilenmediklerine göre, belki de **o kadar çok rant yok**. Bizim hesaplarımız yanlış. Baksanıza, Erdemir ihalesine bütün büyükler giriyor.

Fiyat gürlütu patırdısı bence çok daha önemli bir konuyu gözden kaçırmamıza yol açıyor. İktisat teorisi açısından fiyat, ikincil hatta üçüncül.

Neticede, fiyatın düşük olması **bir tek seferlik** bir rant aktarımına tekabül ediyor. Gelir ve servet dağılımını düşük fiyatla satın alan sendika mensupları lehine bozuyor. O kadar.

İktisatçının esas işi gelir ve servetin üretimi. **Yani etkinlik.** Uygulama sonucunda etkinlik çok artarsa, belki de gelir dağılımındaki bozulmayı telafi edebiliriz. Ama uygulama hem gelir dağılımını bozuyor hem de etkinliği düşürüyorsa, o zaman gerçekten çok yanlış.

Etkinlik açısından iktisatçının sorması gereken soru başka: **Sendika patron olur mu?** Mülkiyeti sendikaya ait bir büyük işletme, orta-uzun dönemde özel işletmelerle rekabet edecek maliyet düzeyinin tutturabilir mi?

Bu soruya cevabın çok kapsamlı sonuçları olduğunu söyleyebiliriz. Sendikal mülkiyetin özel mülkiyet kadar veya ondan etkin olması halinde, işçi-işveren ayırımını bitiren bir **“sosyalist ekonomiye”** ulaşmak çok kolaylaşacaktır.

Nitekim son yüzyıl boyunca, üretimde ağırlığın sendikalar geçmesini savunan **“sosyalist fikirlere”** raslıyoruz. Sanayi ülkelerinde, farklı sendikal hareketler sanayiciliğe soyundu. Bazı ülkelerde, sendikaların bankaları, turizm şirketleri, vs. var.

Ancak, gelişmiş ekonomilerde, sendika mülkiyetinin yaygınlaşmadığını izliyoruz. Bir rekabetçi ve açık piyasa ekonomisinde, sendikalar özel kapitalistlere karşı çalışanların çıkarlarını savunmakta, onların sosyal haklarını garanti altına almakta çok yararlı oluyor. Ama, üretimi **çalışanlar adına örgütleme** işlevini aynı başarı ile gerçekleştiremiyorlar.

Türkiye’de durumun farklı olması için özel bir neden göremiyorum. Sendika mutlaka Karabük’ü ve Et ve Balık’ı **devletten daha iyi** yönetecektir. Bunu hepimiz biliyoruz. Ama yeterince daha iyi yönetebilecek midir?

Ne demek yeterince? Özel kesimle rekabet edebilecek teknolojiye sahip olmak demek.

Piyasa ekonomisinin olmazsa olmaz bir koşulu var. **Kar etmeyen firmalar tasfiye olmak zorunda.** Çünkü bunlar teknolojiyi yenileyecek, maliyetleri düşürecek kaynaklara sahip olamayacaklar. Eninde sonunda piyasa koşullarında mallarını satamaz hale gelecekler.

Ya batacaklar. Ya da başka biri gelip satın alacak ve daha iyi yöneterek firmayı kar eder hale getirecek. Bunun başka yolu yok. Türkiye açık piyasa ekonomisine geçtikçe, bu kural devlet firmaları için de geçerli oluyor. Ondan özelleştirme yapmak zorunda kalıyoruz.

KİT’lerden bazılarının sendikalar tarafından satın alınmasının bu perspektiften değerlendirilmesinin daha sağlıklı olduğunu düşünüyorum. Gerçekçi beklenti, bu firmaların daha sonra **tekrar el değiştireceği yada tasfiye olacağıdır.** Mühim olan, bu ikinci aşamada, devletin tekrar devreye girip, sendikayı kurtarmak için, özelleştirdiği firmaları **tekrar devletleştirmek** yolunu seçmemesidir. (9 Şubat 1995)

DEĞİŞİMİN PARADOKSLARI

İç borç konsolidasyonu olacak mı? Bence hayır. Çünkü, hükümet 1995 yılı boyunca iç piyasadan taze borç almak zorunda. Yani, yıl içinde içeride geri ödediği faiz ve anaparadan daha fazla borç almalı ki, **dış borç anapara ödemelerini** yapabilsin. Piyasanın güvenini düşürecek hiç bir operasyona gücü yok. O nedenle konsolidasyon ihtimal dışı.

Hiperenflasyon olur mu? Bence hayır. Çünkü, başta kamu kesimi olmak üzere, Türkiye’de ücret ve maaşlarla ilgili otomatik yada yarı otomatik hiç bir endeksleme sistemi yok. Enflasyon hızlanınca, büyük kütlelerin satınalma gücü aynı oranda düşüyor. **Talep kısıyor.** Enflasyonun daha da hızlanmasını engelleyen bir fren ortaya çıkıyor. Bu nedenle, enflasyon çok yüksek düzeylerde seyredebilir ama hiperleşmez.

Bu sorulardan sıkılmadık mı? Bence evet. Ben, ve tüm diğer profesyonel iktisatçı dostlarım, dönüp dolaşip aynı şeyleri yazmaktan sıkıldık. Biz sıkılmasına sıkıldık da, ekonomiyi yöneten ekip halinde memnun. Daha önce yaptığı hataları tekrarlamakta, geçmişten **ders almamakta** kararlı duruyor.

Türkiye ekonomisinin bugünkü sorunlarının çözümünü ekonomide aramanın bir işe yaramadığını giderek daha çok kesim anlıyor. Sorun çok daha derinlerde. Siyaset sözcüğü ile özetlediğimiz, **toplumun bütün geçmiş ve geleceğini, bütün karmaşıklığını yansıtan süreçlerde.** Ekonomiyi anlamak için, siyaseti, kültürü, toplumu tartışmak zorunda kalıyoruz.

Cuma gecesi önemli bir sosyologu, **Prof. Şerif Mardin’i** dinledik. Hoca, köklü bir ulema ailesinden geliyor. Galatasaray Lisesinden büyüğümüz. Bir başka ustanın, **Çetin Altan’ın** sınıf arkadaşı. Oxford, Princeton gibi üniversitelerde okumuş ve ders vermiş. SBF ve Boğaziçi Üniversitesinde hocalık yapmış.

Genç nesiller bilmez. Şerif Mardin, Turan Güneş ve daha niceleri ile birlikte 1955’de kurulan **Hürriyet Partisinde** siyaset yapmıştı. 1957 seçimlerinde Hürriyet Partisinden milletvekili aday oldu. Hürriyet Partisi seçimlerde başarılı olmadı. Mardin üniversiteye geri döndü.

Hürriyet Partisi, Prens Sabahattin’den başlayıp, Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka ve “46 ruhu” çizgisini izleyen liberal-demokrat hareketin önemli kilometre taşlarından biridir. 1954’den itibaren baskıcı bir rejim arayışına giren DP’nin **“İttihatçı-Kemalist”** kanadına karşı özgürlükçü bir tepkidir.

Bardağı taşıran damla, Menderes hükümetinin tezgahladığı **6-7 Eylül olayları** ve hemen arkasından gelen **“İspat Hakkı”** tartışmalarıdır. Ne yazık ki, 1955 sonrasında, **“İttihatçı-Kemalist”** geleneğin iki kanadını oluşturan CHP ve DP’nin zıtlaşması ile sertleşen siyasi ortamda, Hürriyet Partisi fazla varlık gösteremedi.

Mardin, “değişimin paradokslarını” anlatıyor. Belli ki daha çok elektrik üretiyoruz; daha fazla otomobilimiz var; daha çok çimento tüketiyoruz; daha kolay bütün dünya ile iletişim kuruyoruz; daha çoğumuz kentlerde yaşıyor; vs. Yani, hangi kantitatif kriteri ele alırsak alalım, büyük bir değişimin yaşandığı açıkça görülüyor.

Çok uzağa gitmeye gerek yok. Türkiye insanı, daha 15-20 yıl öncesinde tahayyül etmekte zorlanacağı olanaklara bugün sahip olmuş. Ama, aynı anda **ülke 1918’den bu yana, tarihinin en büyük siyasi, toplumsal ve ekonomik bunalımını yaşıyor.**

Mardin bizi “anlam dünyasına” davet ediyor. “Nereye gidiyoruz?” sorusunu soruyor. “İslamdan korkmuyorum” diyor. “1900’lerin başında kaçırılan büyük tarihi fırsata” işaret ediyor. **Resmi ideolojinin** felsefi ve pratik yetersizliklerini teker teker sayıyor.

“Manevi değerleri” küçümseyen, özgürlükten korkan, ekonomik gelişmeyi insan mutluluğunda bir araç değil bir amaç gibi gören anlayış, bir süre sonra toplumun değişiminin ve gelişmesinin önündeki en **aşılmaz engellerden** birine dönüşüyor.

Türkiye insanı, otoriter-milliyetçi bir ideolojinin kendisini hapsettiği **düşünsel hapishaneden** çıkmaya başladı. Tek parti rejiminin yarattığı fikir çözü... 1950’lerin bir özgürlük ortamına dönüşmemesi... Darbelerin, darbecilerin ve onların uydusu solun tüm özgür düşünce üstünde uyguladığı baskı... Kutuplaşmaların ezdiği özgür düşünce...

Türkiye’yi 21.inci yüzyıla özgürlük, barış, refah ve demokrasi içinde taşıyacak siyasi, toplumsal ve ekonomik yapıların kurulmasında, **geçmiş Prens Sabahattin’e giden geleneğin bugünkü mirasçılarının** hayati bir rol oynayacakları kanısındayım. (12 Şubat 1995)

AVRUPA BİRLİĞİ (Strasbourg)

Yarının birleşik Avrupasının başkenti neresi olacak? Herhalde en güçlü adaylardan biri **Strasbourg**. Aslında İstanbul’dan gidince küçük, temiz ve düzenli bir kent. Özellikle hava kirliliğinin olmayışı ilk gözümüze çarpan şey.

Avrupa denince akla gelen, Paris, Londra, Berlin gibi ana metropollerden biri değil. Ama, Avrupa açısından önemli **simgesel değeri** var. 20.nci yüzyılda kıta Avrupasını iki kere kana bulayan Fransız-Alman çatışmasının tam ortasında yer alıyor.

Alsace bölgesi insanların anadili Almanca. Bugün de kendi aralarında Almanca bir dialekt konuşuyorlar. Yakın tarih boyunca, birkaç kere vatandaşlık değiştirmişler. Bir süre Fransız, sonra Alman, sonra tekrar Fransız vatandaşı olmuşlar.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, iki büyük devlet adamı, **Jean Monnet** ve **Konrad Adenauer**, kıta Avrupasının bu iki büyük ulusunu kalıcı bir barışa

kavuşturacak kurumsal yapının temellerini atıyor: **Avrupa Kömür ve Çelik Birliği.**

Roma Anlaşması, Ortak Pazar, Avrupa Topluluğu ve nihayet bugünün **Avrupa Birliği**, 42 yılda bu tohumdan çıkan bir ağaç gibi büyüyor ve gelişiyor. Yüzyıllarca Avrupayı kana bulayan Alman-Fransız rekabeti Alman-Fransız dostluğuna dönüşüyor. Bu dostluk ve işbirliği, Avrupa bütünleşmesinin motoru oluyor.

Strasbourg, iki ülke arasındaki dostluk ve barışın simgesi olarak **Avrupa Parlamentosuna** evsahipliği yapıyor.

Türkiye’de, Avrupa’nın tek bir bayrak altında toplanmasının derin anlamının kavrandığından tereddütlüyüm. Eski çağlarda, Roma İmparatorluğu denedi, olmadı. Charlemagne denedi, o da yapamadı. Katolik Kilisesi çok uğraştı, beceremedi. Sonra Napoleon ve Hitler denediler, gene olmadı. **Kılıç, savaş ve top** Avrupa Birliğini sağlayamadı. Sadece Avrupa’yı kana boğdu. O kadar.

Gücün ve şiddetin yapamadığını, şimdi sessizce ve derinden, demokrasi ve piyasa ekonomisi yapıyor. Avrupa coğrafyasında yer alan milletler ve devletler, teker teker ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarından vazgeçiyor.

İlginç olan bir başka nokta var. Bu kararı doğrudan halka sorarak alıyorlar. **Referandum müessesesi** işliyor. Siyasi geleneğinde referandum olmayan, başka hiç bir konuda referanduma gitmemiş milletler, Avrupa Birliğine tam üye olma kararını halkoylaması ile alıyor.

Neden? Çünkü gerçekten çok önemli bir karar. **Milli devletten vazgeçme kararı, milli egemenliğin kısıtlanması anlamını taşıyor.** Egemenliği oluşturan yetkilerin önemli bir bölümü Avrupa ile, yani Birliği oluşturan diğer ülke ve milletlerle paylaşılacak demek.

Bazı mallarda gümrük duvarlarının kalkması ile başlayan bir bütünleşme süreci, Avrupa toplumlarına rekabetçi piyasa ekonomisinin gücünü kanıtıyor. Rekabetçi piyasa ve demokrasi, küçük Danimarka’nın komşusu dev Almanya ile, Lüksemburg’un Fransa ile, eşitlik ilişkisi içinde yarışmasını ve bundan karlı çıkmasını mümkün kılıyor.

Avrupa halklarını egemenliği uluslarüstü bir **Avrupa Devletine** devretmeye razı eden somut gerçeklik bu. “**Ya istiklal ya ölüm**” diyecek yerde, “**ne istiklal ne ölüm, yaşasın Avrupa**” diyorlar.

Egemenlik devri kavramını açmak istiyorum. Çünkü, örneğin ekonomik politikalarda egemenlik neredeyse tümüyle elden gidiyor. Birlik üyelerinin seçimle gelen iktidarları, istedikleri ekonomi politikasını uygulayamıyor. Türkiye açısından çok ilginç örnekler düşünebiliriz.

“**Kim ne verirse, ben 5000 lira daha fazla veririm**” diye seçim kampanyası yapılmayacak. Tarıma, KİT'lere, eşe dosta istendiği gibi sübvansiyon verme olanağı da yok. Kamu açığını sınırsız büyütme ve enflasyonu % 160'lara çıkartmak da mümkün değil.

Keyfi kararlarla, bir özelleştirip sonra vazgeçmek, sonra vazgeçmekten vazgeçmek, sonra hepsinden tekrar vazgeçmek devri bitiyor. Gümrükleri bir artırıp bir düşürüp siyasi destek odaklarına önemli **rantlar** da aktarılamayacak.

Kalitesiz malları dünya fiyatlarının iki katına tüketiciye kazıklayıp bundan büyük para kazanma devri de bitecek. Üretici rekabet koşullarında çalışacak. **Tüketici korunacak.** Laf olsun diye değil, gerçekten, hem hukuki olarak hem de rekabetle korunacak.

Doğrusu bütün bunları destekliyorum. Türkiye'nin Avrupa Birliğine mutlaka girmesini savunuyorum. Bundan sonra da savunmaya devam edeceğim. Refah ve mutluluğa giden yol, milliyetçilikten, duygu sömürsünden geçmiyor. **Demokrasi ve piyasadan** geçiyor. Akıl ve bilimden geçiyor. (16 Şubat 1995)

YUMURTA VE TAVUK (Bonn)

"**Tavuk mu yumurtadan çıkar; yumurta mı tavuktan?**" Çocukluğumda beni çok zorlayan bilmecelerden biri oldu. İlk ne zaman duyduğumu hatırlamıyorum. Ama, uzun süre aklımda takılı kaldığı kesin. Tavuğun olması için mutlaka yumurta lazım. Yumurtayı ise tavuk yapıyor. Gel de çık bu işin içinden.

Soru, sağduyunun karmaşık olay ve süreçler karşısındaki aczini çok iyi ifade ediyor. **Karmaşık olaylarda, nedenselliği saptamakta zorluk çekiyoruz.** Sanki her şey herşeyin nedeni imiş gibi duruyor. Herşey herşeyin nedeni olunca, nedensellik kayboluyor. Anlamakta zorlanıyoruz.

Sağduyunun zorlandığı yerde bilim devreye giriyor. Biyolog için, genetik için, böyle bir soru yok. **Yaşamın kökenlerini inceleyen bilim dalları**, bu çevreselliği kolayca kırıyor. Tavuk ve yumurtanın beraberce hangi süreçte evrildiğini açıklıyor. Bilmeye bitiyor.

Avrupa'da geçen üç günün ardından tavuklarla yada omlet pişirmekle ilgili bir yazı yazmak istemediğim tahmin edilebilir. Tam tersine. Avrupa Parlamentosunda ve Almanya başkentinde görüp duyduklarımın **Türkiye izdüşümlerini** okuyucularıyla paylaşmak istiyorum.

"**Zenginlik mi demokrasiden çıktı, demokrasi mi zenginlikten?**" Bu konuda Türkiye'de büyük bir kavram kargaşası sürüyor. Sosyal bilimlerin, iktisadın ve felsefenin bize verdiği bilgileri, gösterdiği nedenselliği kavramakta, içimize sindirmekte zorlanıyoruz.

Soruyu başka türlü soralım. **Avrupa ülkeleri zengin oldukları için mi demokrasi ile yönetiliyor? Yoksa demokrasi ile yönetildikleri için mi zenginler?** Türkiye'de aydınlar ve seçkinler arasındaki yaygın önyargıya göre, ilk soruya evet, ikincisine hayır demek gerekiyor.

Hepimiz biliyoruz ama, bu yaygın mantığı hatırlatmakta yarar var. Önce sanayi devrimini, sermaye birikimini yapmak lazım. Bu ise diktatörlüğü, otoriter

yöntemleri gerektiriyor. Çünkü, zenginleşebilmek için gerekli reformlar **ancak halka rağmen** yapılabilir. Halk, zenginliğe götürecekt reformları istemez (!).

Reformlar sonuç verip ekonomi gelişince, artık halkın da yönetime karışmasına **izin verilebilir.** Doğallıkla, bunun hangi aşamada olabileceği tartışma konusudur. Bir kısmına göre, Avrupa kadar zengin olmadıkça, Avrupa gibi demokrasi de söz konusu değildir.

Bu sütunda bazen açık, bazen örtülü şekilde yukarıdaki mantığa karşı çıktım. Nedenselliğin **daima ve her yerde** demokrasiden zenginliğe doğru gittiğini savundum. Tezi tekrarlamak istiyorum.

Adına ister Batı diyelim, ister Avrupa, bu dünyanın kişi başına gelir düzeyi yüksek ülkelerinin tümü, **demokrasiyi kurabildikleri için** bu refah düzeyine ulaşabildiler. Tersine teorik olarak mümkün değildir. Dolayısı ile ampirik örneği de yoktur.

Benzer bir ilişkiyi, **zenginlik ve serbest piyasa arasında** kurmak mümkün. Avrupa zengin olduğu için mi serbest piyasa ekonomisini uyguluyor? Yoksa, serbest piyasa ekonomisi uyguladığı için mi zengin oldu? Yukarıdaki paragraftan, cevabımın ne olacağını kestirmek kolay sanıyorum.

Ama daha ilginç ve daha derin bir başka soru var. Kurumlara referans yapan bir kavram olarak "**demokrasi**" ile tek tek insanlara referans yapan bir kavram olan "**demokratlar**" arasındaki nedenselliğin yönü.

"**Demokrasi mi demokratları üretir, demokratlar mı demokrasiyi?**" Bir toplum demokrasi ile yönetildiği için mi o toplumda demokratlar olur? Yoksa, bir toplumda demokratlar olduğu için mi o toplum demokrasi ile yönetilir?

Daha da doğrudan soralım. Türkiye'de demokrasi neden bir türlü yerleşemedi? Neden darbeler oldu? Neden insan hakları ihlalleri bu kadar yaygın? Neden işkence, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Milli Güvenlik Kurulu var?

Acaba bütün bunlar olduğu için mi Türkiye'de demokratlar yok denecek kadar az? Yoksa **demokrasiye inanmış, onu kayıtsız şartsız savunan insanların, aydınlarımız, seçkinlerimiz yeterince sayıda olmadığı** için mi bütün bu otoriter kurumlar yaşamını sürdürüyor?

Avrupa Birliğinin ana arterlerinden bu soruya bakınca, cevap daha da belirginleşiyor. **Avrupalı demokratlarla** konuştuğumuzda, Türkiye'nin temel sonunu daha net görüyoruz.

Her toplum, nihayetinde o toplumu oluşturan insanların kafalarındaki, muhayyellerindeki siyasi sistemle yönetiliyor. Bizler bir türlü demokrasiyi içselleştiremediğimiz için, "**demokrat**" olmayı beceremediğimiz için, ülkemizde demokrasi kurulamıyor. Bence sorun bu kadar basit.

Gerçek dışı çevresel mantıkların yerini gerçeğin nedenselliği alınca, bilmeceler çözülüyor. **Türkiye bilmecesini, demokratlar çözecek.** (19 Şubat 1995)

“YAPAY CENNETLER”

Benim šiire en düşkün olduğum yıllarda, 1950’lerin ikinci yarısında Nazım Hikmet yasaklı idi. Birkaç zararsız şiiri gizlice elden ele dolaşırıdı. Tek parti dönemi, bir yandan şiiri tüm diğer yaratıcı düşünce gibi kurutmuş, diğer yandan geçmiş kültür zenginliğinden bizi koparmıştı. CHP diktatörlüğünün entellektüel çölünden yeni çıkmış Türkiye’de, okunacak şey çok sınırlı idi.

Biz de Fransızcaya döndük. Fransızcanın ünlü şairi **Charles Baudelaire**’le tanışmam o günlere gidiyor. Şiirlerini heyecan ve coşku ile okudum. “**Kötülüğün Çiçekleri**” ruhumda fırtınalar yarattı. Ama en çok “**Yapay Cennetler**” adlı yapıtından etkilendim.

Tarım toplumundan sanayiye, hiyerarşiden özgürlüğe, gelenekten modernliğe geçişin en zor anlarından birinde, **19.uncu yüzyılın tam ortasında** yazılmıştı. İnsanlığın o tarihe kadar görmediği bir zenginliğin ortasındaki maddi ve manevi sefaletten kaçışı uyuşturucuda bulan bir hassasiyeti simgeliyordu.

Kendi kendimizi aldatmak, bilerek gerçekleri kendimizden gizlemek, onları görmemeyi görmeye tercih etmek... Yolun sonunda yatan büyük dramı bilmek fakat aldırılmamak... **Tek tek bireyler olarak** buna hakkımız var. Çünkü, sorumluluğunu taşıyacak, faturasını ödeyeceğiz.

Toplumların hakkı var mı? Ya keyfini sürenler ve faturasını ödeyenler **farklı toplumsal kesitler** olursa?

Son on gündür Türkiye ekonomisinin belirli kesimlerinde yaşanan ve yaşatılmaya çalışılan havayı, böyle bir “**yapay cennet**” arayışı olarak görüyorum. Kamuoyunun adeta bir uyuşturucu müptelasına döndüğünü izliyorum. Bakıyorum ki, uyuşturucunun, eroinin yerini **yüksek faiz** almış.

Hatırlayalım. Onbeş gün önce, faizler düşükken, sadece **monetizasyon ve konsolidasyon** konuşuluyordu. Ortalığı büyük bir karamsarlık kapsamıştı. Mali piyasada neredeyse bir panik atmosferi vardı. Borsa düşüyordu.

Sonra birden **altı aylık bonolar** çıktı. Faizi yüksekti. Altı ayda % 60-62 net faiz veriyordu. Yıllık, % 160 net faize tekabül ediyordu. Aynen bir uyuşturucu tutkununun zehiri vücuduna alır almaz sakinleşmesi, sinirinin geçmesi ve o büyük mutluluğa kavuşması gibi, piyasalar sakinledi. Sonra, sakinliğin yerini bir coşku, bir umut, bir heyecan aldı.

Mali piyasada büyük paralar kazanılmaya başladı. Bono ihalesine girip alınan kağıtlar, arada faizin düşmesi nedeni ile çok iyi karlarla ikinci el piyasada satıldı. Tekrar yeni ihaleye girildi. Yeni bono alındı. Bunlar da karla satıldı. Elinde büyük likit kaynak olan kesimlere olağanüstü karlar vadeden **yeni bir saadet zinciri** bulunmuştu.

Derhal borsa da bu spekülasyon havasına girdi. Ortalıkta bir spekülasyon, büyük karlar, umutlu yarınlar, bunalımın sonu psikolojisi yaygınlaştı. Hiç olmazsa, bu psikolojinin yaygınlaşmasına çaba gösterildi, gösteriliyor.

Reel kesimde ise işler çok farklı. Türkiye ekonomisi **reel olarak** küçülmesini sürdürüyor. 1995’in ilk çeyreğinde, büyüme hızının son üç çeyrek düzeyinde negatif çıkacağı kesin gibi. Kamu çalışanlarının reel gelirlerindeki düşüş devam ediyor. Özel kesimde durum çok farklı değil. Olsa olsa özel kesim çalışanlarının satın alma güçlerindeki azalma kamu kesimindekiler kadar vahim durumda değil.

Daha fenası, **kamu maliyesinde** kayda değer bir düzelme yok. Şu ana kadar kamu açığındaki azalma sadece memur ve işçi maaşlarının düşmesinden kaynaklandı. Devlet, ne gelirlerini arttırma yönünde ciddi bir çaba içinde, ne de maaş dışı harcamalarını azaltmaya niyetli.

Nitekim, 1994 yılında, kamu tasarruflarının **pozitif geçemediğini** anlıyoruz. Kesin sayılar yakın gelecekte çıkacak. Daha ayrıntılı bir analiz yapabileceğiz. Ama, Şubat 1995 maaşlarının ödenmesi için de, bundan önceki dört yılda olduğu gibi. kamunun kısmen **borçlanmak** zorunda kaldığını görüyoruz.

O zaman sormak lazım. **Mali kesimde yaşanan büyük heyecanı besleyen yüksek karlar nereden gelecek?** Nereden geliyor? Artan üretimden gelmedikleri kesin, çünkü üretimde bir artış yok. Bana değirmen dönüyor diyorlar; değirmenin suyunun nereden geldiğini söyleyemiyorlar.

Yatırımlarını durdurmuş müteşebbis için, satışı ve karı düşmüş esnaf için, geliri yarı yarıya inmiş çalışanlar için ortada ne bayram var, ne de ziyafet. “**Yapay cennetlerin**” nimetlerinden yararlananların sayısı ise 10 bin aileyi aşmaz. Kamuoyunun şu anda yapılmakta olan iktisat politikası hatalarına karşı çok dikkatli olması gerekiyor. (23 Şubat 1995)

DÖVİZ KURU AÇMAZLARI

Çiller hükümetinin 1994 yılının yaz aylarında yapmış **olduğu bazı temel iktisat politikası hatalarının** orta dönemli etkileri hissedilmeye başladı. Bunları zamanında yazdık ve kamuoyunu uyardık. Kısaca hatırlayalım.

Haziran-Ağustos döneminde, % 200’lük şok faiz sonucu mali piyasalarda, dövizde ve fiyat artışında oluşan **nisbi istikrarı** hükümet yanlış tefsir etti. Bunalımın bittiği, tünelin ucunda ışığın görüldüğü zannedildi. Para otoritesi zaten tümüyle hükümetin dümen suyunda gittiği için, o da bu tavıra uygun davrandı.

Çiller hükümeti, kamu dengesini tutturmakta zaten zorluk çekiyordu. IMF’ye verilen bütçe açığı hedefini **nasıl aşacağını** yollarını araştırıyordu. 2-3 aylık nisbi istikrarda, gerekli bahane bulundu. Ekonomiye istikrar geldiğine göre, artık kemerleri daha fazla sıkmak gerekmiyordu.

Yanlış teşhis ve yanlış uygulamaya “**erken genişleme**” diyebiliriz. Yada, bir ara başka bağlamda moda olan bir sözcükle, “**prematür genişleme**”. İstikrarsızlık sürerken istikrar politikasından vazgeçmek, kısa dönemde

rahatlatıcı gibi duran bir etki yapsa bile, uzun dönemde bunalımın süresini uzatacaktır.

İstikrar politikasındaki gevşemenin ilk etkisi enflasyonda görüldü. Eylül'den bu yana, enflasyon ciddi bir sıçrama yaptı. Bu sürecin 1995 başlarında bir **mini istikrar paketine** götüreceğini öngördük. Nitekim, giderek faizde düşüş eğilimi azaldı. Para politikasını tekrar sıkımdan, faizleri yükseltmekten başka çare kalmadı.

Sonunda ise, IMF ile tekrar pazarlık masasına oturmak. kamu açığını kapatmak için yeni bir tedbirler paketinde anlaşmak gerekti. Yani bugünlere geldik. Tek kestiremediğimiz, paketin "**mini**" mi, yoksa "**midi**" mi olacağı...

Ancak, gelinen nokta, yaz aylarından daha sıkışık ve daha kötü. Çünkü, arada **döviz kuru politikasında** çok önemli bir manevra alanı kaybedildi. Son derece ciddi açmazlar oluştu.

Döviz kurunu üç ayrı düzeyde ele alabiliriz. Maliyetler aracılığı ile **enflasyonu** etkiler. Dışalım-dışsatım aracılığı ile **dış dengeyi** etkiler. İhracat aracılığı ile **büyüme hızını** etkiler. Bir de buna, TL'ye güvene bağlı olan mevduat ve spekülasyon taleb boyutunu ekleyebiliriz.

Sorunu daha iyi açıklamak için, bazı senaryolar yazacağım. Bunlar gerçek hayatta ille böyle olmak zorunda değil. Ama, bugünün gerçeğinden çok uzak da değil. Bize, ekonominin önündeki seçeneklerin neler olduğunu anlamakta kolaylık sağlayacaklar.

Enflasyonu düşürmek isteyen bir hükümet, devalüasyonu fiyat artışlarının altında tutmaya çalışacaktır. Böylece, döviz kuru "**nominal çıpa**" işlevini görür. Ancak, bunu yapabilmek için, TL'deki değer artışının ihracat ve dış denge üstündeki olumsuz etkilerini göğüsleyebilmek gerekir.

Bunalım zaten iç pazarı daraltmışsa, TL'nin değer kazanması ihracatı azaltınca, büyüme hızı düşer. Bunu telafi etmek için iç pazar canlandırılırsa, ithalat hızla artacağından **carî açık büyür**. Zaten döviz konusunda tereddütlü olan piyasalar tekrar bir döviz bunalımının oluşacağından korkmaya başlar.

Çizilen resim, 1989-1993 dönemini hatırlatmaktadır. İç pazar canlı, ihracat cansız, dış açık büyük, ama enflasyon denetim altına alınmış gibi duruyor. Ülke carî işlemler açığını finanse edecek dış borçlanma olanaklarına sahip olduğu sürece, geleceğinden çalarak TL'yi değerli tutabilir.

Bazı sorular sorulabilir. Kısa dönemde, iç pazarı genişletme yolu nasıl bulunacaktır? Kamu açığındaki artışla sağlanırsa, piyasaların tedirgin olup dövize kaymaları riski nedir? Nihayet, bütün bu sorunlar çözülsün bile, 1995 yılında Türkiye'nin böyle bir **dış borçlanma** olanağı var mıdır?

İkinci olarak, döviz kurunu hracatı arttırmak için kullanmanın mekanizmalarına bakalım. Devalüasyonun fiyat artışlarına eş, hatta tercihen fiyat artışlarından daha hızlı gitmesi gerekiyor. Bu takdirde ihracat hızlı artışını sürdürüyor. **Fakat, maliyet enflasyonu sürüyor.**

Hızlı enflasyon ise, reel gelirleri düşürüyor. Yani iç pazar daralmaya devam ediyor. Büyüme hızının pozitif geçme ihtimali çok düşük. Demek ki, carî işlemler dengesi **fazla vermeye** devam edecek. Bu ise, ülkenin borç ödemeye devam etmesi anlamına geliyor.

Millî gelir içinde ihracatın payı kritik bir büyüklüğe ulaşınca kadar, büyüme hızı düşük kalacak. Ancak o noktadan sonra, ihracatın çektiği bir hızlı büyüme dönemi gelebilir. Ama, bunun için de enflasyonun denetim altına alınması lazım. Halbuki, hızlı devalüasyonla enflasyonu denetim altına almak olanaksız!

Bu yazının amacı yukarıdaki bilmecelemin çözümü değil. Önümüzdeki haftalarda, ekonominin önündeki seçenekleri daha yakından inceleyerek, 1995 yılı için muhtemel senaryoları gözden geçireceğim. Sadece, **yaz aylarında kaçırılan fiyat istikrarı fırsatının bugüne uzanan maliyetini** okuyucularıma anlatmak istedim. (26 Şubat 1995)

BAYRAM SOHBETİ

Köroğlu ne güzel özetlemiş: "**Tüfek icat oldu, mertlik bozuldu**". Teknolojideki değişme, daha ilk anından toplumun değerler sisteminde büyük delikler açabiliyor. Başka bir verimlilik düzeyine, başka bir insan ilişkileri kümesine göre oluşmuş ahlaki ve etik değerler yeni teknolojinin duvarlarına çarpıyor.

Tüfek, kabadayılığı bozuyor. Çünkü, vucut vucuda temas ederek dövüşme geleneğini kaldırıyor. Köroğlu'na göre **hiç bir şiiresel temeli olmayan bir yöntemle**, tetiği çekerek uzaktan insan öldürmeye izin veriyor. Bunu yapmak için kabadayı yada kahraman olmak gerekmiyor. En çelimsiz, en hain, en korkak biri de, eskiden sadece mert bir kabadayının yapabildiği işe soyunabilecek.

Köroğlu ile Osmanlı imparatorluğu arasında paralellik kurabiliriz. Örneğin: "**Sanayi icat oldu, Osmanlı bozuldu**"; yada "**kapitalizm icat oldu, düzen bozuldu**" diyebiliriz. Sanayi yerine başka birçok sözcük kullanılabilir. **Demokrasi** diyebiliriz. **Piyasa** diyebiliriz. **Bilim** diyebiliriz. Hepsî aynı yöne işaret ediyor. Osmanlı düzeni, Osmanlının icat etmediği bir şeyler yüzünden çöktü ve dağıldı.

Bir diğer önemli soru daha var. Sanayi medeniyetini Osmanlının icat etmediğini kabul edelim. Peki, ama Osmanlı ve mirasçısı Türkiye neden hızlı bir şekilde bu medeniyete **ayak uyduramadı**? Halbuki, sanayi toplumunun kendisi için oluşturduğu tehdidi ilk hissedenlerde biri oldu. Örneğin **Japonya**'dan önce. Hele **Kore**, **Tayvan**, ve diğerlerinden, çok ama çok önce...

Bayram böyle şeyleri akla getiriyor. Ramazan ayı ve ardından gelen **Şeker Bayramı**, bizi en çok biz yapan kurumlara atıf yapıyor. Uzun bir tarih

kesitinde, toplumsal yaşantıyı belirleyen **ritüeli, dünya-ahret ilişkisini, ahlaki değerleri** simgeliyor. Bütün geleneklerimizi ve geçmişimizi taşıyor.

Bayram, **değişimle gelenek arasındaki zor ilişkiyi** en yoğun yaşadığımız anlardan biri oluyor. Cevaplandıramadığımız sorular havada uçuyor. Gençlik günlerine yapılan göndermeler, bir başka yaşam tarzının özlemi ile yaşlanmanın mutsuzluğu arasına sıkışıp kalıyor.

Duygusallığın bu keskin anında, **gelenek öne çıkıyor**. Değişime ve gelişmeye baktığımız kadar ona sıcak bakma eğilimi beliriyor. Hatta, bir an için de olsa, değişimin hiç olmadığı, herşeyin eskisi gibi korunduğu bir dünyayı hayal ediyoruz. Eskide bir bayram günü...

İçice geçmiş sorular var. Sanayileşme, ekonomik gelişme ve kentleşme, geleneklerde mutlaka hasar yapacaktır. Bunun tersini düşünmek mümkün durmuyor. **Ama, ne kadar hasar?** Ekonomik gelişmeyi geleneklerde en az hasarla atlattırmaya çalışmak mı daha iyi? Yoksa sanayileşmeyi ve kentleşmeyi geleneklerden kurtulmak için bir fırsat addetmek mi daha akıllı?

Daha da zor bir soru. Sanayi medeniyeti ile temas anında **kendi geleneklerini tahrip eden bir toplumun** sanayi medeniyetine ulaşma ihtimali artar mı yoksa azalır mı?

Somutlaştırabiliriz. Türkiye, Şeker Bayramlarını eskisi gibi kutlamaktan vazgeçtiği için mi bir türlü Batıyı yakalayamadı? Yoksa, hala Şeker Bayramını kutlamaya sürdürdüğü için mi?

Bu karmaşık tarihi mekanizmaların analizi çok zor. Ekonomiyi ahlakın, ritüelin ve dolayısı ile geleneklerin **dışında bir süreç** şeklinde algıladığımız ölçüde, bu sorulara cevap bulmak kolaylaşıyor. Ancak, insanoğlunun son iki yüzyıllık sanayileşme ve gelişme deneyimine bakınca, kolay cevapların sonuçları hiç de tatmin edici durmuyor.

Türkiye insanı kendi kimliğini ararken, mutlaka gelenekleri ile modern teknoloji arasında **yenı bir sentezi de üretmek** zorunda. Sentezin kurucu unsuru demokrasi olacak. Bir özgürlükler rejimi ancak ve ancak **güçlü ahlaki değerlerle donatılmış bireyler** üstüne inşa edilebiliyor.

Değişimle gelenek arasındaki çelişki, **değişimin içselleşmesi** ile bitiyor. Takliden bittiği yerde modernlik ve çağdaşlık başlıyor. Bilimde, sanatta, kültürde, ekonomide dünya standartlarını tutturunca, Şeker Bayramını da eskisi gibi kutlayabileceğiz.

Okuyucularımın mübarek Bayramını kutluyorum. (5 Mart 1995)

“TARİH BİTTİ!”

1987’de, Özal hükümetinin o zamanki adıyla AET’ye tam üyelik için müracaatı üstüne yazdığım yazıya bu başlığı atmışım. Yazıyı yeniden okuyunca keyiflendim. Birincisi, **Fukuyama**’dan üç yıl önce, tarihin sona

erebileceğini keşfetmişiz. Doğallıkla, Fukuyama analizini ABD ve Batı dünyası açısından, yani en makro düzeyde yapmıştı. Biz olaylara Türkiye’nin penceresinden, daha mikro düzeyde bakmışız. Ama sonuç aynı.

1987’de, bugüne kıyasla entegrasyon düzeyi daha düşük bir **“Avrupa Ekonomik Topluluğu”**na tam üye olmayı hedeflemiştik. Bugün, sekiz senede çok daha bütünleşmiş ve büyümüş bir **Avrupa Birliği** ile **Gümrük Birliği Anlaşması** imzaladık. AET’ye tam üyeliğin muadili olan Avrupa Birliği üyeliği ise şimdilik askıda.

Buna rağmen, pek çok anlama, 6 Mart 1995’te imzalanan anlaşma Türkiye’nin bir tarih kesidini terketmesini, yeni bir çağa girmesini simgeliyor. **“Tarih bitti”** ifadesini kullanmakta bir mahzur görmüyorum.

Türklerin Avrupa Macerası 1300’lü yıllarda Çanakkale Boğazını sallarla geçerek başlamıştı. Osmanlı, Viyana kapılarına kadar gitti ama tutunamadı. **Sevr Anlaşması** ile azkalsın Avrupa’dan kovuluyordu. Yani, muhteşem zaferler ve büyük felaketler yaşandı.

Son iki yüzyıl özellikle sancılı geçti. **Osmanlı İmparatorluğu, çok uluslu ve çok dinli bir tarım toplumu üstüne kurulmuş militarist bir devletti**. Batıda üretilen yeniliklerin kendisi için oluşturduğu tehdidi çok önce hissetti. Ama, sanayiye, teknolojiye, demokrasiye, vs. ayak uydurmakta zorlandı.

Tarımdan sanayiye, İmparatorluktan ulus devlete, militarizmden demokrasiye **“geçiş dönemi”** dünyanın hiç bir yerinde kolay olmuyor. Almanları Hitler’e, Rusları Stalin’e, İtalyanları Mussolini’ye, İspanyolları Franko’ya, Japonları iki atom bombasına mahkum eden hep aynı **geçiş dönemi bunalımları**.

Tarihin geniş perspektifinden bakarsak, yukarıda sayılan ülkelere kıyasla, geçiş döneminin insani ve toplumsal faturasının Türkiye’de çok daha düşük kaldığını söyleyebiliriz. Öte yandan, geçiş döneminin hepsinden **daha uzun sürdüğü** de bir gerçek.

Japonya ve diğer pasifik bölgesi ülkeleri ile karşılaştırınca, gecikme çok belirgin. Osmanlı İmparatorluğunun içinde yer alan ülkelerle, örneğin Yunanistan’la mukayesede aynı gecikme olgusu görülüyor.

AB ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması, dost düşman tüm aleme, Türkiye’nin **“geçiş dönemini bitirdiğinin”** ilan edilmesidir. Türkiye, Karl Polanyi’nin **“Büyük Dönüşüm”** (Remzi Kitabevi, 1986) diye adlandırdığı süreci tamamlıyor. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte raslanan ve bir bölümünü kendisinin de yaşadığı maceraları sona erdirmeyi seçiyor.

Nedir bu seçimin temel eksenleri? İki eksen var. Her ikisinde aynı kökenden kaynaklanıyor. Kökende, **devlet-toplum ve devlet-birey ilişkisinin** özgürlükler ve sivil toplum optiğinden yeniden tanımlanması, **siyasi ve ekonomik liberalizmin içselleşmesi** yatıyor.

Siyasi düzeyde, **özgürlükçü ve çoğulcu demokrasi** seçiliyor. AB’nin bir parçası olmak, demokratik rejimi ve hukukun üstünlüğünü bütün hak ve

vecibeleri ile birlikte kabul etmek demek. Bireyin ve birey topluluklarının kendileri ile ilgili kararları alabildikleri bir siyasi yapının geri dönülmez şekilde yerleşmesi demek.

Ekonomik düzeyde, **özel mülkiyet ve açık piyasa ekonomisi** seçiliyor. Ekonominin motoru artık özel girişimcilik olacak. Kaynaklar piyasa mekanizması aracılığı ile dağıtılacak. Korumacılıktan yüksek kamu açıklarına ve enflasyona, devletin özgürlüğü kısıtlanıyor.

Böylece, tüm geçiş dönemi boyunca **devletten topluma** doğru giden bir belirlenme ve nedensellik ilişkisinin yerini, artık **toplumdan devlete** doğru giden bir belirlenme ve nedensellik ilişkisinin alacağı kabul ediliyor.

Tarih bitti. **Ama sorunlar bitmedi.** Yeni bir tarihle birlikte yeni sorunlar başlıyor. Ekonominin Gümrük Birliğine uyumluluk sağlaması için yapılacak çok şey var. Rant ekonomisinden rekabetçi piyasaya geçişte kazananlar kadar kaybedenler de olacak. Önümüzdeki dönemde, doğru iktisat politikalarının uygulanması daha da büyük önem kazanacak.

Siyasi yapının başka sorunları var. Bazıları Anayasa ve hukuk sistemine ait. Diğerleri, zihniyet ve anlayış sorunları. Ulus devleti ve demokratik cumhuriyeti daha tam kuramadan ulus devlet sonrasına geçmenin, uluslarüstü bir otorite ile birleşmenin getireceği ek sancıları öngörebiliriz. Bunları ilerideki yazılarımda ayrıntılı şekilde ele alacağım. (9 Mart 1995)

AÇIK EKONOMİ VE DÜŞMANLARI

Gümrük Birliği Anlaşması, Türkiye'de zaten varolan bölünme ve kutuplaşmalara bir yenisini eklemiş gibi duruyor. Laik-islamcı, ilerici-gerici, sağ-sol gibi kutuplaşmaların epey eskiye giden geçmişi var. Son dönemlerde Kürt sorunu, milliyetçiliği yeni bir gerginlik noktası yaptı. Şimdi de, **Gümrük Birliğini destekleyenler ve karşı çıkanlar** iki cephe oluşturuyor.

Biraz daha dikkatli bakınca, bunun yeni bir bölünme olmadığını görüyoruz. Hatta, uzun soluklu bir tarihi perspektifte, toplumsal kesimlerin açık ekonomi konusunda aldıkları tavrın, tüm diğer bölünmelerin de anası olduğunu izliyoruz.

20.inci yüzyılın başından bu yana, Türkiye'de reform arayışının iki temel ekseni oldu. Biri, ülkenin kurtuluşunu **merkeziyetçi ve dışa kapanmış** bir siyasi ve toplumsal yapıda gördü. Diğerisi ise **ademimerkeziyetçi ve dışa açık** bir yapı önerdi.

Pek çok başka ülkede olduğu gibi, merkeziyetçi ve jakoben siyasetin ekonomiye izdüşümü hep dışa kapalılık oldu. Ademimerkeziyetçiliği savunanlar ise, gene dünya deneyimini yansıtan şekilde, piyasa mekanizmasını ve açık ekonomiyi savundular.

Hepimizin bildiği gibi, **İttihat ve Terakki** ile başlayan ilk gelenek, yüzyılın ilk yarısına kayıtsız şartsız damgasını vurdu. 1908'den 1950'ye **Prens Sabahattin**'in ismi ile anılan ikinci geleneğin iktidara gelmesine izin vermedi.

Ancak, İkinci Dünya Savaşının sonunda oluşan dünya konjonktürü, otoriter merkeziyetçi yapıda büyük delikler açtı. Tek parti diktatörlüğü, kısıtlı da olsa özgür seçimlere gitmek zorunda kaldı. Seçimi kazanan **Demokrat Parti**, birinci gelenek içinde ikincisine en yakın kesimlerin liderliğinde, toplumun siyasi ve ekonomik özgürlük taleplerini simgeliyordu.

1950 sonrasının dışa açılma, tekrar kapanma, sonra tekrar açılma şeklinde yaşanan tarihini çoğumuz birinci elden yaşadık. Ama, **1950-90 dönemine damgasını vuran, dışa kapalılık oldu.** Türkiye ekonomisi bu dönem boyunca mutlak sayılar itibarıyla gelişti. Ancak, nisbi olarak dünyadaki yerini korumakta zorluk çekti.

Türkiye ile eşit koşullarda, hatta Türkiye'den daha geride sanayileşme ve gelişme yarışına başlayan pek çok ülke Türkiye'nin önüne geçti. Türkiye'nin bu **nisbi gerilemesinin** temel nedeni, bir türlü içe kapalı ekonomik modeli terkedememesi oldu.

Bunları niye yazıyorum? Şu anda, Gümrük Birliği Anlaşmasına karşı çıkan kesimlerin analizini doğru yapabilmek için. Hiç şüphesiz, bunlar arasında, tümü ile kısa dönemli ekonomik çıkarları nedeniyle Gümrük Birliğini eleştirenler vardır.

Sadece iç pazar için üretim yapan ve korumacılığın kalkması halinde **dünya ile rekabet edemeyecek** sektör ve firmaların açık ekonomiye muhalefet ettiklerini duyuyoruz. Örneğin, otomotivdeki ağırlığı nedeni ile, **Koç grubunun** Gümrük Birliğine karşı olduğu söylentileri dolaşiyor.

Ancak, bunların çok küçük bir azınlık olduğunu düşünüyorum. Bence, Gümrük Birliğine tepki duyanların büyük çoğunluğu, yukarıda genel çerçevesini çizdiğim ideolojik nedenlerle karşı çıkıyor. Bu itirazın dar anlamı ile iktisadi çıkarlara indirilmesinin yanlış olduğu, iktisadi aşan, **siyasi ve kültürel boyutu daha ağırlıklı** referans noktalarından kaynaklandığı kanısındayım.

Açık ekonomiye karşı tavır alanların heterojenliği söylenenleri doğruluyor. Aralarında kimler yok ki? Geri kalan tüm konularda birbirinin can düşmanı olan kesimler, aniden **korumacılığın sürdürülmesi, dış ticaretin kısıtlanması** için birleşebiliyor. Üç aşağı beş yukarı, aynı şeyleri söylemeye başlıyor.

N.Erbakan'la B.Ecevit'i, M.Soyal'la Koç Grubunu açık ekonomiye karşı olmak dışında hangi ortak payda birleştiriyor? Hepsi, gümrük duvarlarının indirilmesinin Türkiye ekonomisine çok büyük zarar vereceğini iddia ediyor. Bol bol emperyalizm, sömürü, sömürgecilik, vs. insana soğuk savaş günleri sol söylemi andıran laflar ediliyor.

Halbuki, son 50 yıllık dünya deneyiminin gösterdiği sonuçlar çok net. Teori de bu sonuçları öngörüyordu. **Gümrük Birliği, bütün ekonomiler için**

daima çok karlı oluyor. Ekonominin küçük yada büyük olması, ortaklarına kıyasla gelişmiş yada daha az gelişmiş olması bu gerçeği değiştirmiyor.

Küçücük **Lüksemburg** için AB büyük kazanç getiriyor. AET ülkelerine kıyasla hem küçük hem de çok fakir olan **Portekiz** de Gümrük Birliğinden karlı çıkıyor. Gümrük Birliğine girip de bundan zararlı çıkan yada memnun olmayıp çekilen bir tek ülke örneği vermek mümkün değil. Böyle bir örnek yok.

Tam tersine, ülkeler ya mevcut Gümrük Birliklerinden birine katılmak, yada yeni Gümrük Birlikleri kurmak için yarışıyor. En son örnek **Meksika**. Komşusu ABD dünyanın tek süper gücü. Dünyanın en büyük ve en zengin ekonomisi. Meksika ABD ve Kanada ile Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşmasını imzalıyor. Daha küçük ve daha fakir olmasına rağmen, bu anlaşmadan kazançlı çıkacağını bilerek imzalıyor.

Gümrük Birliği Anlaşmasına karşı çıkanların ekonomi ile ilgili olarak getirdikleri eleştirilerin **iktisat teorisi ve dünya ekonomisinin deneyimleri** tarafından doğrulanmadığını bilmek gerekiyor. Açık ekonomiye düşmanlığın kökenini iktisatta değil, başka yerlerde, siyasette ve zihniyetlerde aramalıyız. (12 Mart 1995)

BUNALIMIN NERESİNDEYİZ?

Yılbaşında 1995 yılı konjonktürü için öngörülerde bulundum. İki buçuk aydır, kısa dönem ekonomik konjonktürle ilgili yazı yazmadım. Yazılacak fazla şey yok gibi geldi. Konjonktür, Nazım Hikmet'in benim çocukluğumda siyasi olmadığı için ortada dolaşmasına izin verilen **kayıklı şiirine** benzedi.

İndi faiz

çıkı faiz,

İn faiz

çık faiz,

İn... Çık...

Bu arada, "**1994 Bunalımı**" birinci yılını doldurdu. Bunalımın başlangıç tarihi olarak 15 Ocak 1994'ü almak bana makul geliyor. Demek ki, bugün itibarıyla 14 ay geçmiş. Biz içinde yaşarken çok uzun geldi. Vatandaşlarımızın önemli bir bölümü bunalım öncesi günleri hatırlamıyor belkide. Ama şunun şurasında daha birbuçuk yıl bile olmamış...

Son iki aydır, kamuoyu daha çok **faiz, vade ve döviz kuru** ile ilgilendi. Mali piyasalarda devlet kağıtlarının **vadelerinin hızla uzaması**, önce 6 aya, hemen ardından 9 aya çıkması, şimde de 12 aylık hazine bonolarına talep olacağını anlaşılması, mali piyasalarda yeni bir iyimserlik yaratıyor.

Gümrük Birliği Anlaşmasının imzalanması, mali piyasadaki iyimserliğin diğer kesimlere ve reel ekonomiye sirayet edeceği beklentisine yol açtı. Nitekim, İMKB, Şubat ortasından itibaren küçümsenemeyecek bir yükseliş gördü.

Bütün bunlar, insanımızın kafasında bir umut işaretine dönüşüyor. Soru çok açık. **Acaba bunalımın dibine vurduk mu? Artık ekonomide tekrar canlanma başlar mı? Ne zaman başlar? Nasıl başlar?** Sanıyorum bu sorulara cevap arama zamanı geldi.

5 Nisan kararlarından sonra, istikrar paketi başarılı olduğu takdirde Türkiye ekonomisinin **1995 ilkbaharında dibe vuracağını** söylemişim. Buna göre, 1995 yaz aylarından itibaren ekonominin yeniden canlanmaya başlaması beklenebilirdi.

İstikrar paketinin yapısal tedbirlerle desteklenmesi halinde, canlanmanın motoru **ihracat ve yatırımlar** olur diye düşünüyordum. Sağlıklı bir canlanma ve sürdürülebilir bir büyüme için, Türkiye'nin tekrar iç tüketim kaynaklı "**popülist**" çözümler aramaması gerekiyordu. Zaten, uluslararası piyasaların buna izin vereceği konusunda çok şüpheli idim.

1994 yazında, sıkı para politikasının mali istikrarı sağlaması **aşırı iyimserlik** yarattı. Kamuoyunu buna karşı uyarmaya çalıştık. Sonbahardan itibaren, kamu maliyesinin yapısal sorunlarının çözülmediği ve çözülemeyeceği belirginlik kazandı. Buna, yönetimin hatalı para politikaları eklenince, enflasyon tekrar hızlanmaya, istikrarsızlık artmaya başladı.

Aralık ayında 1995 yılı tahminlerini yaparken, beni **karamsar olmaya** iten faktörler bunlardı. Nitekim, 1995 yılı için büyümenin negatif kalması ihtimalini daha yüksek gördüm. Paralelinde, enflasyonda anlamlı bir düşüş beklemediğimi açıkladım.

Yılbaşından bu yana para politikasında hata yapılmamasının mali piyasalarda istikrarı artırıcı etkisi hemen görüldü. Bu durumda, üç ay önceki tahminleri yeniden gözden geçirme ihtiyacını duyuyorum.

Pazar gününden itibaren birkaç yazımı, **Türkiye ekonomisinde canlanma** konularına ayıracam. Önce, reel ekonomiyi inceleyeceğim. Sonra kamu maliyesine ve iktisat politikalarına bakacağım. Son olarak da, muhtemel politika seçeneklerini gözden geçireceğim. (16 Mart 1995)

EKONOMİDE U DÖNÜŞÜ

Perşembe günkü yazımda, "**bunalımın neresindeyiz**" diye sormuş, konjonktürü yeniden değerlendirme ihtiyacını duyduğumu belirtmişim. 1995 yılında ekonomide canlanma olup olmayacağı sorusuna cevap verebilmek için, önce ekonominin **dibe vurup vurmadiğini** saptamamız gerekiyor.

Başka ülkelerin benzer durumdaki deneyimleri ve Türkiye ekonomisinin bugün daha da iyi anladığımız dinamikleri, dibe vurma için **18 aylık bir süreye** işaret ediyor. Vahim politika hataları yapılmazsa, yada ekonominin kendisinden kaynaklanan büyük yapısal sorunlar yoksa, daralma 12 ila 18 ay sürüyor. Ondan sonra, ekonomi tekrar büyümeye başlıyor.

İktisatta ampirik gözlemlerden hareketle üretilecek “**demir kanunlar**” olmadığını biliyorum. Gene de, bu 18 aylık süreyi ciddiye alıyorum. Çünkü, ekonomik aktörlerin bunalımın içerdiği **yeni koşullara uyum sağlaması için** yeterli gibi duruyor. Üreticiler ve tüketiciler, ekonomiyi bunalıma götüren yanlışlardan kendi paylarına düşen kısmını bu sürede tedavi edebiliyor.

Önce **tüketici kesimine** bakalım. 1992-93 yıllarında ekonomideki iç talep patlamasının en önemli kaynaklarından biri, tüketicinin borçlanarak dayanıklı tüketim mallarına yönelttiği talepti. Bu talebin arkasında, banka kesiminin verdiği **tüketici kredileri** vardı.

Her ekonomi için, konjonktür açısından **tüketici kredileri risk taşıır**. Tüketicinin gelirinde daha sonraki dönemlerde büyük bir artış olmadığı takdirde, bir dönemde yapılan borçlanma, daha sonraki dönemde tüketilebilir geliri kısar.

Daha önce satın aldığı dayanıklı tüketim mallarının faiz ve anaparasını ödemek zorunda kalan tüketici, cari harcamalarını azaltır. Böylece, **iç talep düşer**. Örneğin, 1991 Amerikan resesyonunda, bu kalem önemli bir yer tutmuştu.

1994 yılında, tüketici kredilerinin adeta tümüyle durduğunu izliyoruz. Demek ki, tüketici borçlanarak tüketmekten vazgeçti. Onun yerine, borçlarını ödedi. Bugün, **ortalama tüketicinin borcu yok denecek kadar azdır**. Yani, artık isterse gelirinin tümünü tüketime ayırabilecek, isterse tekrar borçlanarak dayanıklı tüketim mallarına yönelebilecektir.

Ekonomide yaşanan küçülme nedeniyle tüketicinin geliri düştü. Fakat, 1995 yılında borç geri ödemeleri bittiği için, bu gelirin tümü tüketime gidebilecek. Yani, önümüzdeki dönemde **tüketim harcamalarında kıpırdanma** bekleyebiliriz. Bu artış, ilk aşamada dayanıklı tüketim mallarına yönelmeyebilir. Ama gıda ve tekstil sektöründe nisbi bir hareketlilik başlaması ihtimali yüksektir.

Özel üretken kesimin bunalıma tepkisi çok yönlü oldu. **Çalışan sayısı, reel ücretler ve faiz yükü** indirildi. Bu yazı açısından bizi ilgilendiren, faizdeki yükselme ve fiilen banka kredilerinin kesilmesi sonucunda, adeta bütün firmaların kullandıkları kredileri azaltma yoluna gitmeleri. Aynen tüketici gibi, üretici de **borçlarını geri ödemeye** başladı.

Firmalar, borç geri ödemesini iki kaynaktan finanse etti. Birincisi, yatırımlar kısıldı. İç piyasa için üretim yapan sektörlerde yatırım adeta durdu. İkincisi, işletme sermayesi hem daha rasyonel kullanıldı hem de satış hacmi ile birlikte düşürüldü.

Banka kredilerinin seyri bu eğilimi doğruluyor. 1994 yılbaşına kıyasla, özel kesimin kullandığı kredi hacmi **reel olarak neredeyse yarı yarıya düşmüş**. Üretici firmaların bilançoları bugün mali olarak çok daha güçlü. Üretici, daha düşük bir üretim düzeyinde başabaş noktasına geliyor.

Geçtiğimiz aylarda, üretici kesimin kamu kağıtlarına olan talebinin de yükseldiğini izliyoruz. Büyük firmalarda mali gelirler işletme karının üstünde seyretiyor. Demek ki, **firmalar nakit zengini**. Yani, bir bölümünün elinde ilk

fırsatta yatırıma aktarabileceği fonlar var. Diğer bölümü de daha kolay kredi alacak duruma gelmiş.

Buradan yatırımların derhal hızlanacağı şeklinde bir sonuç çıkartamayız. Ancak, firmaların teknoloji yenileme yada rekabet gücünü artırma gibi **nedenlerle yatırıma yönelme ihtimalinin yükseldiğini** kabul etmekteyiz. Tüketici talebindeki canlanma, Gümrük Birliği gibi etkenler, önümüzdeki dönemde yatırımlarda bir kıpırdanmaya yol açabilir.

Bunlara, **döviz cephesindeki gelişmeleri ve güven ufkunun uzamasını** ekleyebiliriz. Yavaş yavaş, kamuoyu, Türkiye'nin yakın bir gelecekte bir döviz sorunu ile karşılaşmayacağına ikna olmaya başlıyor. 1994 yılında Türkiye'nin 3 milyar dolara yakın **cari işlemler fazlası** vermesi, 1995'te cari fazlanın küçülerek de olsa devam etmesinin beklenmesi bu açıdan çok önemli.

Döviz cephesinde sorun olmayacağını anlaşılmaması, genelde güven duygusunu artırıyor. Buna, son iki ayda uygulanan gerçekçi para politikası sayesinde kamu borçlanmasında **vadeleri uzaması** eklenince, ekonomide güven bunalımının aşılması yolunda da çok ciddi adımlar atıldığını söylemem mümkün oluyor.

Herşey günlük gülistanlık değil. Ancak, reel ekonomi yavaş yavaş 1992-94 döneminde uygulanan yanlış politikaların **şokunu** üstünden atmaya başlıyor. Gelecek yazılarımda, kamu maliyesini ve makro dengeleri inceleyerek resmi tamamlamaya çalışacağım. (19 Mart 1995)

KAMUNUN YAPISAL SORUNLARI

Geçen hafta **Türkiye ekonomisinde canlanma ihtimalini** incemeye başladık. Önce genel bir değerlendirme yaptık. Bunalımın sonu gözüküyor mu sorusunu sorduk. İkinci yazıda özel kesime, yani reel ekonomiye baktık. Tüketim harcamalarında ve yatırımlarda bir canlanmanın altyapısının oluştuğunu saptadık. Bugün, bunalımdan çıkış açısından ekonominin son derece hayati diğer ayağını, **kamu dengelerini** ele almak istiyorum.

“**1994 Bunalımı**” kamudaki dengesizliklerden kaynaklandı. Ekonominin kendinden kaynaklanmadı. Örneğin 1978-79'da yaşanan bunalımla temel fark orada idi. Bunalımın seyrini belirleyen de, kamu açıklarının büyüklüğü ve bunların finansman biçimi oldu.

1989 sonrasında uygulanan **popülist politikalar**, kamu harcamalarını hızla arttırdı. Ama kamu gelirleri aynı tempoda artmadı. Sonuçta, kamu açıklarının milli gelire oranı hiç bir ekonominin uzun süre taşıyamayacağı düzeye yükseldi.

Devlet, cari tüketimini karşılamak, memur maaşlarını ödemek için bile iç ve dış piyasalardan **borç almak zorunda kaldı**. 1989'a kadar hep pozitif olan kamu tasarrufları, 1993 yılında, milli gelirin % 4.5'u oranında **negatife** dönüştü.

Kamunun tasarruf açığı dış borçla finanse edilebildiği sürece, sorun ekonomiden ve toplumdaki gizlenebildi.

Uluslararası finans piyasaları bu gidişin sonunun çok kötü olduğuna karar verdiği an, 1994 Ocak ayında fırtına patladı. Gerisini hepimiz çok iyi biliyoruz.

Ne yazık ki, Çiller hükümeti, 1994 boyunca kamu maliyesinin yapısal sorunlarına **ciddi reformlarla** çözüm arama yoluna gitmedi. 1994 yılında kamu açığı kısmen daraldı. Dolayısı ile kamu tasarrufu biraz arttı. Fakat, kamu tasarrufu hala negatif kaldı. Üstelik, bu düzelme kalıcı değildi. Geçici idi.

Gelir kısmında, alınan bir seferlik **ek vergi** etkili oldu. Harcamalarda ise, fatura **kamu yatırımlarına ve kamu çalışanlarına** çıkartıldı. Kamu yatırımları, ekonominin ve devletin ihtiyaçlarının çok altına indirildi. Devlet memurları ise, bir yıl içinde reel gelirlerinde % 30'u aşan bir düşüşle karşı karşıya bırakıldı.

Esas yapısal sorunlar olan, **vergi kaçığının önlenmesi, zarar eden KİT'lerin özelleştirilmesi veya kapatılması, kamu harcamalarındaki kaynak israfının engellenmesi** yolunda doğru dürüst bir tek düzenleme yapılmadı. O arada, kuruyan dış kaynağın yerine iç kaynakların ikame edilmesi için hükümet **TL faizlerini yükseltmek** zorunda kaldı. Neticede, kısılan yatırım ve düşen ücretlerin sağladığı tasarruf gerçekleşmedi. Sadece yüksek faiz yoluyla rantiyeye kesime aktarılmaya başladı.

1995 yılında, milli gelirdeki küçülmenin etkisi ile vergi gelirlerinde doğal bir düşüş var. Halbuki, faiz ödemeleri çığ gibi, geometrik dizi ile büyümesini sürdürüyor. Bu durumda, **kamu maliyesinde anlamlı bir iyileşmeden söz etmek olanaksız duruyor.**

Reel ekonominin sağlığını ve canlanma eğilimlerini, kamu maliyesinin yukarıda açıklanan hastalık ve sorunları perspektifinden değerlendirmek gerekiyor. Kamu açıklarının süregelmesi, önümüzdeki dönemde gerek fiyat istikrarı, gerek ekonomik büyüme açısından **çok ciddi kısıtlamalar** getiriyor.

Pazar günkü yazımda, önümüzdeki dönemle ilgili **alternatif canlanma ve enflasyon senaryolarını** gözden geçireceğim. (23 Mart 1995)

U MU? W MU?

İki haftadır sürdürdüğümüz **konjonktür değerlendirmesini** bu yazı ile tamamlıyoruz. Önce ekonominin dibe vurduğu gözlemini yaptık. Sonra, özel kesimde canlanmanın işaretlerini tesbit ettik. Dün, kamu maliyesindeki yapısal sorunların sürdürdüğünü gözlemledik. Bugün, önümüzdeki dönem için **farklı senaryoları** ele alacağız.

İki değerli iktisatçı, **Osman Ulagay** ve **Ege Cansen**, Milliyet ve Hürriyet'teki köşelerinde bana da atıf yaparak, ekonomide canlanmanın başladığını kabul ediyor, fakat ne yönde gideceğinin bilinmediğini vurguluyor. Ben de bu görüşe katılıyorum.

Önümüzdeki aylardan itibaren ekonomide bir canlanma olacağı kesin. İşin **aritmetik** tarafı da var. Enflasyonla ilgili olarak da aynı hesabı yapıyoruz. 1994 ikinci çeyreğinde GSMH % 11 düştü. 1994 büyüme hızı birkaç gün içinde yayınlanacak ve % 6 civarında olması bekleniyor. 1995 ilk çeyreği için beklenti % 5 civarı. Demek ki, milli gelir 1995'in ikinci çeyreğinde ilk çeyreği civarında seyretse bile, GSMH'de bir artış görülecek.

Esas soru başka. İki boyutu var. Birincisi, **canlanma ne hızda olacak ve ne kadar kalıcı olacak?** İkincisi, canlanma ile birlikte **fiyat istikrarına yönelme olacak mı?** Üç ayrı senaryo yazarak bu tereddütlere açıklık getirmek istiyorum.

En iyimser senaryo, önümüzdeki günlerde kamu maliyesinde **mucizevi** bir iyileşme olmasıdır. Bunun vergi ve harcama kalemlerinden gelmeyeceğini biliyoruz. Geriye kalıyor **özelleştirme gelirlerinde** ani bir yükseliş. Örneğin, 1995 yılında hükümetin özelleştirmeden 3 ila 4 milyar dolar gelir sağlaması ve 1996 için daha da yüksek beklentilerin oluşması, kamunun iç ve dış piyasalarda borçlanma ihtiyacını derhal düşürecektir.

Kamu nakit açığındaki iyileşme, faizlerde, enflasyonda ve enflasyon beklentilerinde çok ciddi bir düşüşe yol açar. Bu durumda, özel kesim yatırım harcamalarının hızla yükseleceğini öngörebiliriz. Öte yandan, faiz düşüşü, döviz bir miktar kıpırdatarak ihracattaki hızlı artışın sürdürülmesine olanak verir.

Bir ekonominin yatırım harcamaları ve ihracat artışı ile canlanması, **hem ödemeler dengesine hem de fiyat istikrarına** olumlu katkı yapar. Bu durumda, büyümenin % 7'lere, hatta daha yukarıya çıkmasını ve 1996 yılına sarkmasını bekleriz. Üstelik, hızlı büyüme, kamu maliyesinin yapısal sorunlarını çözecek olan reformların can acıtıcı etkilerini hafifleterek uzun dönemde de olumlu etki yapar.

İkinci senaryo, özelleştirme gelirlerinin düşük kalması fakat hükümetin IMF ve uluslararası finans piyasasının baskısı ile, **kamu açığını ve sıkı para politikasını** son birkaç aylık düzeyde tutmasıdır. Başka bir deyişle, hükümetin "popülist" politikalardan kaçınmasıdır. Bu takdirde, **canlanma çok zayıf kalacaktır.**

IMF'ye verilen mektubun öngördüğü daha çok böyle bir durumdur. TL'nin değer kazanması ihracat artışını sınırlar. Yüksek faiz yatırımları ve tüketim harcamalarını tutar. Hükümet de kamu açığını büyütmez. Yavaş büyüme cari işlemler dengesindeki fazlanın azalarak da olsa sürmesine olanak verdiği için, bir döviz sorunu söz konusu değildir.

Büyüme hızı % 2 ila 3 civarına yükselebilir. Enflasyonda mutlaka geçen yıla göre bir düşüş olur ama çok da düşüş olmaz. Çünkü yüksek faiz bir yandan enflasyonu denetim altına alır. Diğer yandan faiz ödemeleri kamu açığını geometrik dizi ile büyütür.

Sıkı para-yüksek faiz politikası sürdürülebildiği sürece, ekonomi yavaş büyümesini sürdürür. Türkiye ekonomisinin sorunları çözülmemiştir ama ağır bir bunalım da yoktur. **Kronik enflasyon** büyük bir ihtimalle devam edeceğinden, gelecekte, örneğin 1996 seçimlerinden sonra enflasyonu düşürmeyi amaçlayan yapısal reformlarla birlikte ekonominin yeniden bir daralma yaşamak zorunda kalacağına kesin gözle bakabiliriz.

Üçüncü senaryo, hükümetin "**popülist**" politikalara kaymasıdır. İç talep hızla yükselmeye başlar. Canlanma hızlanır. TL değerli tutulduğundan ihracat dururken ithalat iç talepteki artışla birlikte patlar. **Cari işlemlerde hızla büyüyen bir açık oluşur.**

Bu konjonktürü iyi tanıyoruz. 1990'da ve 1992-93'de yaşadık. Ancak, bu kez iç ve dış piyasaların TL'ye ve Türkiye'ye güveni çok daha az. O nedenle, cari işlemlerdeki bozulmanın derhal mali piyasalara yansımaları bekleyebiliriz.

Güven kayboldukça, TL'den kaçış devalüasyonu hızlandırır. Enflasyondaki geçici düşüş yüksek maliyet enflasyonuna dönüşür. Küçük çapta bir 1994'ün ilk üç ayı yaşanır. Mutlaka **yeni bir istikrar paketi** açılır. Ekonomi tekrar daralmaya başlar.

Başlıktaki W harfi, bu senaryoyu özetliyor. Bunalımda ekonominin birden fazla kere dibe vurmasını ifade ediyor. Literatürde "**iki dipli bunalım**" deniyor. Bunalımdan çıkmak için yapılan hatalar sonucu iç talepten kaynaklanan hızlı büyüme, ekonomide geçici bir canlanmayı yeni bir daralmanın izlemesi sonucunu doğuruyor.

Piyasaların tepkisine göre, hızlı canlanmanın en çok 6 ila 9 ay süreceğini, **en geç yılbaşında yeni bir daralmanın** geleceğini söyleyebiliriz. Bu arada, enflasyon mutlaka hızlanır.

Birinci senaryo bana çok düşük ihtimal gözüküyor. İkincisi olabilir. Ama, hızla üçüncüye kayma riskini taşıyor. Meslektaşlarımla şu andaki esas kaygısının hükümetin bilerek yada bilmeyerek ekonomiyi **U dönüşünden W'ye götürmesi** olduğunu sanıyorum. (26 Mart 1995)

SAVAŞ VE EKONOMİK GELİŞME

Kuzey Irak'ta başlatılan askeri hareket, Türkiye'nin dünya ile **ekonomik ve politik bütünleşmesi sürecine** çok önemli etki yapacaktır. Şaşırılmamak lazım. Öyle yada böyle, bir ülkenin davet edilmeden askerlerini bir başka ülke topraklarına yollaması, uluslararası düzeyde sorun çıkarmaya gebe bir olaydır. Tersini düşünmek mümkün değildir.

Eğer bu ülke Türkiye gibi, kısaca "**Batı**" denen demokratik ülkeler topluluğunun 1945'den bu yana bir parçası ise, esas sorunların bu ülkeler topluluğu ile çıkması da beklenmelidir.

Soğuk savaş boyunca, Batı ülkeleri kurdukları ittifak ve kurumlar aracılığı ile **müşterek bir savunma sistemi** oluşturdular. Türkiye de, bu ittifak ve kurumlara üye idi. Dönem boyunca bu savunma sisteminden ve Amerikan nükleer şemsiyesinden yararlandı.

Avrupa'da başlayan ekonomik bütünleşme sürecine herkesten önce, **1963'te katıldı.** Daha sonra, özellikle 1978 ve 1980'de yapılan hataların AB'ye zamanında tam üye olma fırsatını engellemiş olması bu gerçeği değiştirmez.

Soğuk savaş boyunca, özgür dünyanın içinde yer almak, Türkiye'nin ekonomik gelişmesine önemli katkı yaptı. Birincisi, askeri yardımlar ve ittifak üyeliği, askeri harcamalarını **asgaride tutmasına** olanak verdi. Buradan tasarruf edilen kıt kaynaklar, yatırımlarda ve ekonomik gelişmede kullanıldı.

İkincisi, ittifak üyelerinden hibe yada borç **şeklinde ekonomik yardım** aldı. Türkiye'nin siyasi istikrarı ile ekonomik gelişmesi arasındaki güçlü bir ilişki olduğu herkesin malumu idi. DÇM'ler hariç tutulursa, 1985'e kadar alınan dış borcun çok önemli bölümü, ittifak üyesi ülkelere geliyordu. Genellikle düşük faizli ve uzun vadeli, avantajlı borçlardı.

Askeri harcamalardaki tasarrufla "**Konsorsiyum kredilerini**" toplayınca, 1945 yılında alınan Batı ile bütünleşme kararının savaş sonrası dönemde Türkiye'nin **kaynak ve döviz sorununa** ne kadar büyük rahatlık getirdiği görülecektir.

Bu dönemde yapılan çok ciddi iktisat politikası hatalarına rağmen başarılı bir ekonomik gelişme çizgisi tutturulmasının **sırrı** kısmen de bu kaynaklardadır.

Paradoksal şekilde, soğuk savaş ve içerdiği kutuplaşma, Türkiye'ye bütün enerjisini **ekonomik gelişmede** yoğunlaştırmasına olanak verdi. Global düzeydeki savaş, Türkiye'ye yerel düzeyde bir barış dönemi yaşattı.

Bunun tek istisnası **Kıbrıs savaşıdır.** Yapılan müdahalenin hukuki temelleri olmasına rağmen, Kıbrıs sorununun daha sonra hem dış politika hem de ekonomi açısından küçümsenmeyecek maliyeti olduğu bilinmektedir. 1978-79 bunalımının derinlik ve uzunluğunda, Kıbrıs'ın etkisi kolayca hesaplanabilir.

Bu uzun girişi neden yaptık? Bazı temel kuralları hatırlatmak için.

Ekonomik gelişmenin hızı ile savunma harcamalarının yüksekliği arasında çok güçlü bir **negatif ilişki** olduğunu sanırım hepimiz biliyoruz. Toplumların kaynakları kıt. Savunma harcamalarınız yükseldikçe, yatırıma ve gelişmeye ayrılacak kaynaklar azalıyor. İşin aritmetiği bu kadar basit.

Üç örnek olarak Japonya ve Almanya'yı gösterebiliriz. Bunlara İtalya da eklenebilir. Bu ülkelerin son 50 yılda yarattıkları ekonomik mucizede, savunma harcamalarının son derece düşük olması önemli bir etkendi.

İkincisi, dış piyasalara yönelme ile iktisadi büyüme arasında çok güçlü bir **pozitif ilişki** var. En hızlı büyüyen ülkeler, ihracatını en hızlı arttıran ülkeler. Demek ki, politik nedenlerle yalnızlığa itilme, dünya piyasalarına ihracat olanaklarını kısıtladığı ölçüde ekonomik gelişmeyi engelleyecek.

Soğuk savaş biteli 5 yıl oldu. Türkiye'nin **soğuk savaş sonrası dönemin gerçeklerine göre** hesabını yeniden yapması, stratejik alternatiflerini bu gerçeklere göre yeniden saptaması gerekiyor. Bunu yaparken, politik ve diplomatik hedefler ile iktisadi çıkarlar arasında oluşabilecek çelişkileri çok iyi anlamak zorundayız.

21.inci yüzyıla girerken, demokrasiyi seçen ülkeler, aynı anda barışı da seçmek zorunda. **Demokrasi ve barış**, politik ve ekonomik istikrarı güçlendiriyor ve ekonomik gelişmeyi kolaylaştırıyor. Savaşçı milliyetçiliğin yerini **rekabetçi milliyetçiliğin** almasına olanak veriyor.

Irak'ın kuzeyine yapılan askeri operasyonun büyüklüğünün, gerek içeride gerek dışarıda pek çok insanı tereddüte sevkettiğini görüyorum. Müdahalenin süresi konusundaki bilinmezlik ve belirsizlik, tereddütleri artırıyor. Kamuoyunun, bu hayati konuyu **akıl ve sağduyu** ile değerlendireceğine inanıyorum. (30 Mart 1995)

YORUMSUZ

Dünkü gazeteler, yayınlanan 1994 yılı milli gelir sayılarına büyük yer verdiler. Kısaca hatırlatalım. Büyüme hızı % - 6. Yani, **1994'te milli gelir % 6 azalmış**. Arada nüfus artışı sürdüğünden, kişi başına gelirdeki düşüş daha fazla. 1994'te adam başına ortalama gelir % 7.7 oranında düşmüş. Bunlar, **son 50 yılın en kötü sayıları**.

Mutlak rakamlar ise şöyle. 1993'te 179 milyar dolar olan milli gelir, 1994'de 133 milyar dolara inmiş. Dolar cinsinden kaybedilen milli gelirin tutarı 45 milyar dolar. Kişi başına ise 3.004 dolardan 2.193 dolara düşmüş. Vatandaş başına kayıp 812 dolar.

İktisatçının elinde kristal bir küre yok. Ama, iktisat teorisi ve dünya deneyimi, bize bu sayıların önemli bir bölümünü tahmin etme olanağını verdi. Üzülmem mi gerekir, sevinmem mi, bilmiyorum. Aşağıda, çeşitli tarihlerde yayınlanan yazılarımdan ilgili paragrafları **yorum yapmadan** yeniden yayınlıyorum.

Mayıs 1993 ortasında yazdığım ve TÜSİAD'ın yayınladığı GÖRÜŞ Dergisinin Haziran sayısında çıkan "1994 Bunalımı üstüne çeşitlemeler" adlı yazıdan bir bölüm:

"**Sıkı para ve sıkı maliye politikasının 1994'ün ilk yarısındaki piyasa şoku ile birleşmesi, reel ekonomide çok büyük bir daralmaya tekabül ediyor.** Ne yazık ki, Türkiye ekonomisi için elimizde yeterince gerçekçi "**ekonometrik**" yada "**hesaplanabilir genel denge**" türü matematik modeller yok. Aslında bu daralmanın ne boyutta olacağı hakkında en küçük bilimsel bilgiye ulaşamıyoruz. Biz iktisatçılar da, Ankara'daki siyasi ve teknik kadro da, karanlıkta pala sallıyoruz. Ekonomiye yakından izleyenlerin büyüme hızının eksi

olacağı konusunda tereddütleri yok. Ne kadar eksi? Eksi beş mi? Yoksa eksi 15 mi? Okuyucumun kulaklarının dikildiğini, kaşlarının çatıldığını, küçük tiklerin başladığını görür gibi oluyorum. Bu sayıların telaffuz edilmesi bile çok sayıda insanı sinirlendirecektir. Maalesef gerçekler bunlar. Benin son (bakal hesabı) tahminim **eksi % 5** civarı. Yanılma payımı da % 100 görüyorum. Türkiye'de enformel ekonominin esnekliği ve her tür bunalıma direnç gücü tek umudum. Ama, başka ülkelerin benzer bunalımlarda eksi 10'ları ve daha yukarılarını gördüklerini de biliyorum."

Aynı tahmini, **26 Mayıs 1994'de** SABAH'ta "Stand-by Anlaşmasının Anlamı" adlı yazımda tekrarlamışım:

"Devalüasyon sorununu piyasalar 1994'ün ilk yarısında zaten halletmiştir. İstikrar Programı uygulanırsa, yılın ikinci yarısında büyüme hızındaki hızlı düşüş aylık enflasyonu % 1-2 civarına oturtur. **Yıl sonu dolar 40 bin TL'nin altında kalır.**

Ya büyüme hızı? Kesin sayı vermek için gerekli matematik modeller elimizde yok. İstikrar paketinin uygulanması halinde **1994 için % 5-7 civarında bir eksi büyüme** bekliyorum. İstikrar paketi iyi uygulanmazsa, yada güvensizlik ortamı sürerse, sayı daha da büyüyebilir. Ekonomik aktörlerin 1994 için hesaplarını bu gerçekler bazında yapmalarında yarar vardır."

18 Temmuz 1994'te, SABAH'ta "Reel Ekonomide Daralma"yı ele almışım:

"Reel ekonomide büyük bir talep daralması yaşandığını izliyoruz. Talep düştükçe, sanayi üretimi hızla geriliyor. Hizmet sektöründe de aynı eğilim görülüyor. Daha şimdiden, 1994 yılında milli gelirin azalacağı kesinleşti. **Resmi tahminler, büyüme hızını % - 2 civarında öngörüyor.**

Bu sütunda, birkaç ay önceden, **1994'de milli gelirden % - 5'lik bir düşüş** beklediğimi yazmıştım. Hala bu beklentimi koruyorum. Hatta, yıl sonunda, milli gelir sayılarının en kötümser beklentilerden bile kötü çıkması ihtimaline karşı hazırlıklı olmalıyız."

16 Kasım 1994, SABAH'ta, "Çiller'in Maliyeti" üstüne hesaplar yapmışım: "Sonuç çarpıcı. Türkiye'nin 1993'de 174 milyar dolar olan milli geliri, 1994'de 124 milyar dolara inmiş. 1994 yılında, milli gelir dolar cinsinden % 29 azalmış. **Kaybolan gelir 50 milyar dolar.** Kişi başına 835 dolar, takriben 29 milyon TL yapıyor. Dört kişilik bir ailenin reel gelirinde ortalama 116 milyon TL muadili bir düşüş olmuş." (2 Nisan 1995)

OTOBÜS VE ŞÖFÖR

Dün 5 Nisan'dı. Çiller hükümetinin, piyasaların zorlaması ile açıkladığı "**istikrar paketinin**" birinci yıldönümü sessizce kutlandı. 5 Nisan kararlarının Türkiye ekonomisi açısından bir dönüm noktası olmadığını sanıyorum ki

hepimiz biliyoruz. Örneğin 24 Ocak'la karşılaştınca, sıradan bir istikrar paketinden öteye geçmiyor.

5 Nisan, Türkiye ekonomisinde **hiç bir dönüşümün, hiç bir yenilenmenin, hiç bir başarının simgesi değil**. Olmayacak. Olamaz. Tam tersine, en kötümser iktisatçının bile hayal gücünü aşan bir beceriksizliğin, sorumsuzluğun ve kötü yönetimin hatırası olarak tarihe geçecek.

İktisat profesörü bir başbakan düşünün ki, bir yıl içinde ülkesinin milli gelirini sabit fiyatlarla % 6 küçültüyor. Kişi başına 812 dolarlık, ülke için 45 milyar dolarlık bir refah kaybına yol açıyor. Kamu kesiminde çalışanların zaten düşük olan reel ücretlerini bir % 40 daha düşürüyor.

Ve bütün bunlar karşılığında enflasyonu indiremiyor. Bırakın fiili enflasyonu, enflasyon beklentilerini bile kıramıyor. Kamu maliyesine çeki düzen veremiyor. Faizlerin birbiri ardından **dünya rekorları** kırmasını engelleyemiyor. İşte, 5 Nisan'ın bilançosunda bunlar var.

Pazar günü **HBB televizyonunda** Osman Arolat'ın yönettiği bir programda ekonominin sorunlarını tartıştık. Hurşit Güneş, yolun daha düze çıkmadığını söyledi. Ben de bir otobüs ve şoför benzetmesi yaptım. Programı izleyememiş okuyucularıyla paylaşmak istiyorum.

Ekonomiyi bir otobüse benzetebiliriz. Hükümeti de otobüsün şoförüne. 1970'lerin sonunda, Türkiye ekonomisinde çok ciddi hastalıklar vardı. Otobüs eski püskü ve arızalı idi. Ecevit kötü yönetince, yoldan çıktı ve devrildi. 24 Ocak sadece bir şoför değişimi değildi. 1980'li yıllar boyunca yapılan piyasa reformları, **otobüsün yenilenmesine** olanak verdi.

Yani, 1980'lerde Türkiye ekonomisi yenilendi ve güçlendi. Ama, 1993'ten itibaren sorumsuz bir yönetim direksiyonun başına geçti. Şoför yokuş aşağı fren yerine gaza bastı. Otobüs tam gaz virajlı yollarda uçmaya başladı. İçeride yolcuların bir bölümü **"aman dikkat, kaza geliyor!"** diye bağırды ama dinleyen kim.

Ocak 1994'te kaçınılmaz sonuç gerçekleşti. Otobüs yoldan çıktı ve tangur tungur tarlada gitmeye başladı. Bizim şoförün ayağı hala gazda. Dönmüş arkaya, "ben otobüsü ne kadar hızlı sürüyorum" diye caka satıyor. Mart sonuna vardığımızda, otobüs uçurumun kenarına gelmişti. Zar zor kötü şoföre **frenin yeri gösterildi** ve yolcuların da yardımı ile araba uçurumun tam kenarında durduruldu.

5 Nisan, kötü şoförün yolcuların zoru ile otobüsü uçurumun kenarında durdurduğu tarih. O günden bu yana, otobüs yavaş yavaş tarladan geçerek tekrar yola çıkmaya çalışıyor. Ama **büyük hasar gördü**. Tarladaki taşlar, çukurlar, hendekler otobüsü sarstı. Motorunu, şanzımanını, lastiklerini, camlarını, kapısını, vs. harap etti.

Neyse ki otobüs yeni. Kötü şoföre rağmen devrilmedi. Hasara rağmen hareket kabiliyetini yitirmedi. Tarlayı aşıp yola varacak. Bugünlerde iktisatçıların

tartıştığı **"U dönüşü"**, aslında otobüsün tarladan tekrar yola geri dönmesi demek.

Ama, sorunlar çözüm bulmuş değil. Birincisi, **şoför hala aynı şoför**. Arabayı ilk başta yoldan çıkartan zaten o. Asfaltı bulunca, tekrar gaza basıp bir kere daha kaza yapma ihtimali çok yüksek.

İkincisi, **otobüs şimdi arızalı**. Tamir edilmesi gerekiyor. Bizim şoförün arızanın farkında olduğu çok şüpheli. Yola çıkıldığında, arızaları tamir edecek yerde bir daha gaza basmaya kalkarsa, bu sefer otobüsü de devirebilir.

Hurşit Güneş, istikrarlı ve hızlı büyümeyi **otoyolda seyahate** benzetti. Çok doğru bir benzetme. Çiller yönetiminde kaldığı sürece, Türkiye'nin ufkunda otoyol gözüküyor. Kısa bir süre şose, ardından tarla gözüküyor. Ne kadar yeni ve son model bir otobüs verseniz de, şoför kötü olunca, bu iş böyle.

Türkiye'nin otoyola girebilmesi için, önce mutlaka şoförü değiştirmesi gerekiyor. Ama yetmez. **Otobüsü de iyice tamir etmeli, adeta yenilemeliyiz**. Kamu maliyesinde ciddi reformlar yapılmadan, kamu açıkları kapatılmadan, enflasyon AB ortalamasına çekilmeden Türkiye ekonomisinde hızlı ve kalıcı büyüme beklemek hayalcilikdir.

(6 Nisan 1995)

DEMOKRASİ VE DEMOKRATLAR

Yeni Yüzyıl, Orhan Pamuk'un Der Spiegel'e yazdığı yazının tam metnini yayınladı. Pamuk benim hislerime de tercüman olmuş. Pamuk'la ayrıntılarda ufak tefek farklılıklarım olsa bile, yazısının ana temalarına **tümüyle katılıyorum**.

Türk **"rejim muhaliflerinin"** Der Spiegel'de yazması galiba bir gelenek oluşturacak. Önce Yaşar Kemal, şimdi Orhan Pamuk. Avrupa'nın en çok satan dergilerinden birinin sayfalarını bizim **"demokratlarımıza"** açması beni sevindiriyor.

Bu ilgide, Türkiye'nin artık **"Avrupalı"** olduğunun yeni bir kanıtını görüyorum. Aynı dergi, soğuk savaş boyunca Doğu Avrupalı demokratları ve rejim muhaliflerini kucaklamıştı. Oralar hızla demokratikleşti. Sıra Türkiye'de.

Yaşar Kemal ve Orhan Pamuk'un yazıları ve bunlara içeride ve dışarıda oluşan tepkiler çerçevesinde **"Avrupalı olmanın"** farklı bir analizini yapmaya çalışacağım.

Türkiye hiç bir zaman Nazilik veya Komünizm muadili bir totaliter diktatörlük yaşamadı. Tek parti dönemi, neticede sıradan bir otoriter rejimdi. O kadar. Üstelik, o dönem toplumsal seçkinlerin çok büyük bölümünün **gönüllü desteğini** almıştı.

Çok partili hayata geçildikten sonra da CHP'nin otoriter ideolojisinin seçkinler arasında yaygın kabul gördüğünü biliyoruz. Örneğin, her 10 yılda bir yapılan askeri darbeleri sadece askerlere atfetmenin mümkün olmadığını, **sivil**

seçkinlerin de bunlara çok büyük katkı yaptığını bugün azçok herkes kabul ediyor.

Türkiye 1946'dan bu yana siyasi hayatında çok partili demokrasiyi işletmeyi denedi. Ama, seçkinleri arasında demokrat yok denecek kadar azdı. **Hele liberal demokrat hiç yoktu.** Son 50 yılda Türk demokrasisini Batıdan ayırdeden en önemli özellik belki de bu basit gerçektir.

Bu sütünde birkaç kere tekrarladığım bir söz var. **“Demokratsız demokrasi olmuyor”.** Batıdan, Avrupadan bakanları en çok hayrete düşüren şey, Türkiye'de liberal demokratların olmayışı idi.

Neticede, bizi Batıda temsil edenlerin büyük çoğunluğu **resmi ideolojinin yavan tezlerini** bıkmadan ve usanmadan tekrarladı. Türkiye adına konuşanlar darbeleri destekledi. İnsan hakları ihlallerini, siyasi yasakları, işkenceyi haklı göstermeye çalıştı. Hala aynı tavrı sürdürüyorlar.

Tek aykırı ses, 12 Mart'tan itibaren sosyalist-komünist söylem içinde Türkiye'yi Avrupa soluna şikayet eden küçük azınlıktan geldi. Totaliter bir rejim hedefleyip demokrasinin yetersizliğinden şikayet eden bu kesimleri **Batı ciddiye almadı.**

Sonuçta, Avrupa **“intelligentsia”**sının ana gövdesini ve büyük çoğunluğunu oluşturan liberal demokratlar Türkiye'de bir türlü muhatap bulamadılar. Türkiye'de onların muhatap olması gereken batıcı, modern, çağdaş, vs. duran seçkinler, adeta totaliter özellikler kazanmaya başlayan resmi ideoloji ile **aralarına bir mesafe koymayı** bir türlü beceremiyordu.

Avrupanın Türkiye'yi bir türlü Avrupalı kabul edememesinde bu somut gerçeğin çok önemli bir rolü olduğu kanısındayım.

Bu perspektiften bakınca, Yaşar Kemal'in ve Orhan Pamuk'un yazıları, **Türkiye'yi Avrupada güçlendiriyor.** Kendi toplumunun en büyük tabularına karşı durma cesaretini gösteren, milliyetçiliğin totaliterliğe dönüşmesi karşısında suskun kalmayan aydınların Türkiye'de artık var olduklarına işaret ediyor.

Kısaca, Türkiye'de yepyeni bir **liberal demokrat aydın** tipinin yeşermeye başladığını gösteriyor. Avrupa'da, Türkiye'nin Avrupa Birliği içinde yer alması gerektiğini savunan kesimleri umutlandırıyor. Onlara destek veriyor.

Küreselleşen dünya sadece büyük bir **“tek pazar”** değildir. Malların serbest dolaşımı ancak ve ancak **fikirlerin serbest dolaşımı** ile birlikte mümkündür. Birini alıp öbürünü almıyorum diyemezsiniz.

Liberal demokrasinin evrensel değerlerini paylaşan aydınlarımızın, işadamlarımızın, bürokratlarımızın, siyasetçilerimizin, öğretim üyelerimizin, velhasıl seçkinlerimizin sayısı arttıkça, Türkiye'nin dünya birinci liginde **hak ettiği yeri** almasının da hızlanacağını ve kolaylaşacağını göreceğiz. (9 Nisan 1995)

KURUMLAR, YAPI VE DEĞİŞİM

Bu sütünde arada sırada sorarız. Neden bazı ülkeler zenginleşirken diğerleri fakir kalıyor? Amerikalı iktisat tarihçisi **Douglass North**, bu sorunun cevaplandırılmasına yaptığı katkılarla **1993 yılı Nobel iktisat ödülünü** aldı. Aslında paylaştı demek daha doğru olur. Nobel ödülü o yıl iki Amerikalı iktisat tarihçisine verildi. Diğer Robert Fogel idi.

Doğrusu, daha önce North'u tanıımıyordum. Bizim cenahta, neoklasik iktisat paradigması içinden yazılacak iktisat tarihini küçümseme eğilimi yüksekti. North'un da öyle yaptığı şeklinde bir rivayet bir yerden kulağıma çalınmıştı. Aslında, Nobel ödülünün iktisat tarihçilerine verilmesini de biraz garipsedim.

Neticede, olay ilgimi çekti. North'un iktisat tarihçisi olarak Nobel'le ödüllendirilecek kadar önemli görülen katkısını merak ettim. Kitapevleri imdada yetiştirdi. Hemen kitaplarını görünür yere koymaya başlamışlar. Geçen yıl, iki kitabına rasladım ve aldım.

İlk kitap, Douglass North'un 1981 yılında yayınladığı **“İktisat Tarihinde Yapı ve Değişim”** (W.W.Norton, NY). İkinci kitap, 1990 yılında çıkan **“Kurumlar, Kurumsal Değişme ve Ekonomik Performans”** (Cambridge University Press). Geçtiğimiz günlerde büyük bir haz alarak ikisini de okudum.

Medyanın etkisi ile herşeyin günü gününe ve günlük heyecanlarla yaşandığı ve sadece konjonktürün konuşulduğu bir ortamda, North'un yazıları çok heyecanlandırıcı. Çünkü, bizi çok farklı bir boyuta, icabında yüzlerce, hatta binlerce yılı kapsayan **uzun döneme** taşıyor.

Tarihin önemini bir kere daha görüyoruz. Örneğin, padişahların, meydan muharebelerinin, darbelerin neden birbiri ardına sıralandığını anlamak için daha derinleri gitmek gerekiyor. Toplumun zaman içinde nasıl evrildiğini açıklayan hipotez ve teoriler anlam dünyamızı zenginleştiriyor.

“Tarih önemli. Sadece geçmişten birşeyler öğrenebileceğimiz için önemli değil. Bugünümüz ve geleceğimiz geçmiş toplumdaki kurumların sürekliliği nedeniyle bağlı olduğu için önemli. Bugünün ve yarının tercihleri geçmiş tarafından şekillendiriliyor. Ve geçmişimizi ise, sadece kurumsal evrimin bir hikayesi haline getirirsek anlaşılır kılabiliriz”.

North'un ikinci kitabının önsözü bu paragrafta başlıyor.

İlk kitap, **“Yeni Kurumsal İktisat”** diye adlandırılan yaklaşımı açıklıyor. Buna göre, ekonomilerin başarısını doğal kaynaklarına, geostratejik yerine, nüfusuna, vs. atfetmek mümkün değil. Kültür ve ideolojinin de içinde yer aldığı kurumsal yapıya bakmak gerekiyor.

Kurumsal yapının en önemli unsuru **“mülkiyet hakları”.** Toplumu oluşturan bireyler için nelerin ve nasıl yapılmasının karlı, nelerin ve nasıl yapılmasının zararlı olacağını büyük ölçüde **“mülkiyet hakları”** belirliyor. Bunlar teknolojik gelişmeyi, yatırımı, yeniliği, uzun vadeli düşünmeyi teşvik ederse, o toplum gelişiyor. Yoksa, gelişemiyor.

İkinci önemli unsur, **devlet**. Kurumsal yapının önemli bir bölümünü oluşturan formal kuralları devlet saptıyor ve değiştiriyor. Devlet, toplumu “**koruma**” karşılığında **şiddet tekelini** elinde tutuyor. Ama devlet soyut bir şey değil, somut insanlardan oluşuyor. Hükümdar ve adamlarının (yani devleti yönetenlerin) amacı, kendi çıkarlarını korumak. Kuralları ve kurumları o yönde kullanıyorlar.

Önemli bir sorun, herkesin “**biletsiz yolcu**” olmaya kalkması. Sadece polise tedbirler çok pahalı. Mutlaka toplumun gönüllü katılımı gerekiyor. Buradan ideolojinin önemine geliyoruz. İnsanlara oyunu kuralları içinde oynamayı kabul ettiren, tekil ve kısa dönemli çıkarlarına ters düşse bile bunu yaptıran kurum ideolojisi oluyor.

North, bu kavramsal araçları ilk çağlardan bu yana tarihe uyguluyor. Tarıma geçişe “**Birinci Ekonomik Devrim**” diyor. Tarım devlet ve imparatorluklarının oluşumunu inceliyor. Oradan sanayi toplumuna geçişi açıklıyor ve “**İkinci Ekonomik Devrim**” dediği modern bilim ve teknolojinin gelişmesini ele alıyor.

Bütün bunlar 200 sayfalık bir kitaba sığmış. İkinci kitap 140 sayfa. O daha iddialı. Kurumların analizinden yola çıkarak, **genel bir tarih ve evrim teorisi** vazediyor. Tarihte (ve toplumda) hem değişimin hem de istikrarın eşanlı olarak varolabilmesinin sırrını bulmaya çalışıyor.

Her biri başlıbaşına bir yazı konusu olacak çok sayıda tema çıkıyor karşımıza. Yeri ve zamanı geldikçe bunları yazacağım. Her iki kitabın da Türkçeye çevrilmesini temenni ediyorum. (13 Nisan 1995)

İSTIKRAR VE BÜYÜME

İstanbul’daki hava kirliliği, günlük yaşama hakim olmaya başladı. Boğazıma ve üst solunum yollarıma gelip yerleşen virüsün binbir çeşit antibiyotiğe ve diğer ekzotik ilaca rağmen gücünü korumasını ben doğrudan hava kirliliğine bağlıyorum. Bu yazıyı da hava kirliliğinin bir yan ürünü olarak görmek mümkün...

Çünkü, bu haftayı yatakta geçirince, bilgisayarda ekonominin sayıları ile uğraşma fırsatı doğdu. Bilgisayarın gücü, binlerce küçük ayrıntıya ulaşma olanağını veriyor. İnsan üşenmiyor. İlgisini çekebilecek bütün oranları, bütün trendleri hesaplatıyor. **Bill Gates’e selam, hesaba devam...**

İki şey aradım. Birincisi, Türkiye’nin uzun dönemli, yapısal diyebileceğimiz GSMH büyüme hızı. Akla gelebilecek, daha doğrusu “**Excel version 5.0**” tarafından izin verilen bütün yöntemleri denedim. Hepsinin, aynı sayıya yöneldiğini gördüm. 70 yıllık Cumhuriyetin olağanüstü durumlardan bağımsız olarak tuttuğu yıllık **ortalama GSMH büyüme hızı yüzde 5**. Her 14 yılda bir milli gelirin iki katına çıkması anlamına geliyor. Olağanüstü dönemler olmasa, 70 yılda Türkiye’nin milli geliri **30 katına** yükselecekti.

Ancak, biri lehte diğeri aleyhte iki olağandışı dönem var. Lehte olan, 1923-30 arasında, Kurtuluş Savaşının yaralarının sarılması. Bu dönemde milli

gelir yılda yüzde 9.3 büyüyor. Aleyhte olan ise İkinci Dünya Savaşı. 1938-50 arasında milli gelir yılda sadece yüzde 0.6 artabiliyor. Bunların müşterek etkisi 70 yıllık fiili ortalama büyüme hızı yüzde - 0.4 düşürüyor. Ve 1923’den 1993’e geçen 70 yılda GSMH fiilen **25.6 katına** çıkıyor.

70 yıllık bir dönemde yüzde 4.6 fiili büyüme hızı, ne bir mucize, ne de bir felaket. Vasat bir büyüme. Nüfus artışı düştükten sonra, **kişi başına yıllık yüzde 2 kalıyor**. Bu sayı, Japonya, Kore, Tayvan, Tayland, İtalya gibi başarılı büyüme performansı gösteren ülkelerin son 50 yıllık kişi başına gelir artışlarının yarısından az. Neyse ki, bunu bile tutturamayan bir sürü ülke var. En kötüsü galiba Arjantin. Kişi başına gelir 50 yıldır düşüyor.

İki alt dönem dikkati çekiyor. Birincisinin tarihi değeri var. 1950’lerde, **Demokrat Parti iktidarı** boyunca, ortalama büyüme hızı yüzde 7’ye yaklaşıyor. Bu sayı, ortalamanın çok üstünde. Kişi başına büyüme ise ortalamanın iki katı. Ekonomi 1950’lerde yakaladığı momentum’u daha sonraki dönemde sürdürebilse, bugün çok farklı bir yerde olurmuş. Ama kaçırmış. Nedenleri iyi analiz edilmeli.

İkincisi doğrudan bugüne ilgili. Yakın gelecek için de çok önemli bir ipucu. Savaş dönemi hariç tutulursa, **ortalama büyüme hızının en düşük olduğu alt dönem 1988-95 arası**. Yani içinde yaşadığımız dönem. Evet, Türkiye’nin 1995 dahil son 8 yılı, tarihinin en düşük büyüme hızına tekabül ediyor. Son 8 yılın ortalama GSMH artış hızı sadece yüzde 2.75.

1987 yılı milli gelirini 100 kabul edersek, 8 yıl sonra 1995 yılı milli geliri yüzde 22 artarak 122 olmuş. Aynı dönemde nüfus yüzde 18.6 artmış. Yani kişi başına gelir aslında sabit kalmış. 1987 sonrasında, Türkiye ekonomisinin büyümesi durmuş.

Bu sonuç benim için hiç şaşırtıcı değil. Uzun süredir bunu yazıyorum. Enflasyonun yüzde 60’larda kronikleştiği bir ekonomide, büyüme olamaz. Milli gelir birkaç yıl hızlı büyürse, ardından bir bunalım gelir ve büyümeli yılların getirdiklerini silip süpürür. Yani büyük dalgalanmalar olur, fakat hızlı büyüme olamaz.

Türkiye ekonomisinde fiyat istikrarı sağlanmadan hızlı büyümenin mümkün olmayacağının mutlaka anlaşılması gerekiyor. Kamuoyu, seçmen ve siyasetçi üçlüsü, bu “iki kere iki dört eder” kadar açık, net ve somut gerçeği anlamamakta ısrar ettiği sürece, Türkiye bir bunalımdan diğerine gidecek ama büyüme hızı nüfus artış hızını ancak tutturacak.

Türkiye ne uzayacak, ne kısalacak, çalkalanıp duracak. Neden? Çünkü yüksek enflasyon var. Yüksek enflasyon ekonomide istikrarsızlık demek. İstikrarsız bir ekonomide hızlı büyüme olmuyor. Bu kadar basit. Ne zaman ki yüksek enflasyon duracak ve fiyat istikrarı yerleşecek, Türkiye ancak ondan sonra hızlı büyümeye yeniden başlayabilecek.

Kamu maliyesinden kaynaklanan yapısal sorunlar çözülmedikçe, Türkiye’nin ufkunda hızlı büyüme olmadığını her fırsatta tekrarlıyorum. **Popülizmin Türkiye’yi istikrara götürme ihtimali yok**. Tam tersine, popülist

politikalarda ısrar, istikrarsızlığı arttıracak ve büyüme hızının daha da düşmesi ile sonuçlanacak.

DYP-CHP koalisyonunun iktidarda olduğu son 4 yılın sayıları yukarıdaki gözlemi doğruluyor. 1995 yılında yüzde 3'lük bir büyüme sağlanacağı varsayımı ile, 1992-95 dönemi ortalama büyüme hızı sadece yüzde 2.5. Yani, bu iktidar döneminde, Türkiye bir adım ileriye gidememiş. Durağan bir ülke olmuş. Bu kafa değişmedikçe, böyle de kalacak. (16 Nisan 1995)

LİBERAL DÜŞÜNCE TOPLULUĞU

Resmi ideolojinin anlamını en kısa ve en öz şekilde tasvir eden kavramı ilk Nilüfer Göle üretti. “**Kemalizmin dört fobisi**” dedi. Bu dört fobiyi sayalım: **islam, komünizm, liberalizm ve kürtler**. Kendisini Cumhuriyetin sahibi olarak gören sivil asker bürokrasi, bu dört akımı jakoben Türk milliyetçiliğinin (yani kendisinin) hasmı olarak gördü. Kayıtsız şartsız baskı altında tutmaya, Türkiye toprağında yeşermesine izin vermemeye çalıştı.

Komünizm resmi ideoloji için hiç bir zaman ciddi bir tehlike oluşturmadı. Son 40 yılda, tam tersine, “**sol hareket**”, kemalizmin payandalarından birine dönüştü. O kadar ki, resmi ideoloji de kendisini “**solda**” görmeye başladı. Derken, komünizm pat diye kendi kendine tarih sahnesinden çekildi gitti.

Diğer üçü ise engellenemez şekilde güçleniyor. Resmi ideolojiyi her biri kendi köşesinden sıkıştırıyor. Kürt ve islamcı hareketlerin yükselişi gürültülü oldu. Türkiye tehlikeli bir kutuplaşma yaşadı. Bu çok şaşırtıcı değil. Her iki hareketin **şiddet kullanmayı meşru kabul eden** eğilimlere sahip olduğunu biliyoruz.

Resmi ideolojinin katı ve totaliter baskısı, özellikle kürt sorununda ılımlı kesimlerin tasfiyesine yol açtı. Meydan sertlik yanlılarına kaldı. Sonuç ortada. Türkiye 10 yıldır içinden nasıl çıkacağını bilmediği ve siyasi, toplumsal ve ekonomik maliyeti her geçen gün artan bir iç savaş yaşıyor.

Çok partili sisteme geçiş ve Demokrat Parti geleneği, Kemalist çekirdeğin bütün aksine çabalarına rağmen islamcı hareketin demokratik yarı içinde yer almasına olanak verdi. İki taraf ta “**şeriat geliyor**” çılgınlıkları atsa da, önce parlamento ve koalisyonlar, şimdi yerel idareler, islamcı muhalefetin siyasi entegrasyonunu kolaylaştırdı.

Liberalizmin gelişmesi ise daha sessiz, daha az gürültülü oluyor. Bunda, en radikal liberallerin bile şiddete karşı çıkmasının herhalde rolü var. 1990'lı yıllarda, sivil paşaların liberalizmi doğrudan bir düşman olarak sunma çabaları ikna edici durmuyor. O nedenle, liberalleri kürtçülükle veya şeriatçılıkla suçlayarak (!) (eskiden komünist de derlerdi) durumu kurtarmaya çalışıyorlar.

Ama hayat yürüyor. **Piyasa ekonomisi**, sivil asker bürokrasinin ve müttefiklerinin bütün çabalarına rağmen yaygınlaşıyor ve gelişiyor. Dünya ekonomisi Türkiye'yi rekabetçi piyasa modeline itekliyor. Son yıllarda, resmi

ideolojinin temel dayanaklarından biri olan KİT sistemi de çökme noktasına geldi. Belli ki, Türkiye büyük çapta **özelleştirme** yapmak zorunda da kalacak.

Bu noktada, vefatının ikinci yıldönümü olmasını fırsat bilip **Turgut Özal**'ı anmak istiyorum. İthalat yasaklarının kaldırılmasından borsaya, konvertibiliteden telekomünikasyona, Türkiye'de piyasa ekonomisinin ve özel mülkiyetin geri dönülmez şekilde tesis edilmesine olan katkıları zaman geçtikçe çok daha iyi anlaşılıyor.

Sivil toplum, özel mülkiyet ve piyasa ekonomisi güçlendikçe, kürt ve islamcı hareketler taleplerini daha fazla seslendirdikçe, resmi ideoloji ve destekleri zayıflıyor. Totaliter düşünce yapısı çöküyor. Bu durumda, doğallıkla **liberal demokratların düşünsel etkinliği** de artmaya başlıyor.

“**Liberal Düşünce Topluluğu**”, 1992 yılında Ankara'da kurulan bir dernek. Amaç maddesinden bir alıntı yapmak istiyorum: “Çağdaş medeniyetin temelinde yatan fikri geleneklerin Türkiye'de tanıtılmasını temin etmek; piyasa ekonomisi, etik, özgürlük, insan hakları, adalet, barış, eşitlik, hoşgörü, hürriyetçi demokrasi gibi insanların güven, düzen ve demokrasi içinde yaşamasını sağlayan değerlerin ve kurumların anlaşılmasına ve benimsenmesine yardımcı olmak...”

Kurucu Başkan **Kazım Berzeg** bireyi devlete karşı korumakta ihtisaslaşmış bir avukat. Şu andaki Başkan Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi Doç.Dr.**Mustafa Erdoğan** ise Hayek hayranı bir Anayasa Hukukçusu. Derneğin üyeleri arasında **Osman Okyar, Atilla Yayla, Güneri Akalın, Levent Korkut** gibi, her yaşta liberal akademisyenler var.

Dernek yayın ve seminerler yapıyor. Liberal düşüncenin klasiklerini Türkçeye tercüme ediyor. Üç ayda bir yayınlanacak “**Liberal Bülten**”in ilk sayısı yeni çıktı. Daha fazla bilgi almak, faaliyetlerini izlemek ve maddi manevi destek vermek isteyenler, **Karanfil Sokak 19/8 Kızılay 06650 Ankara** adresine veya **(312) 419 43 04** numaralı faksa başvurabilirler. (20 Nisan 1995)

ÖZGÜRLÜK BİR ZİHNİYETTİR

Nobel ödüllü iktisat tarihçisi Douglass North'un “**Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans**” adlı kitabından geçenlerde söz etmişim. North, analizinin bir noktasında devlet, hukuk ve özgürlük arasındaki ilişkiye girmek zorunda kalıyor.

En liberal siyasi rejimde bile, devlete şiddet kullanma tekelini vermek zorundayız. Ancak, bu yetkiyi verdiğimiz an, devleti yönetenlerin bunu kendi çıkarları için ve geri kalan toplumun aleyhine kullanmaları imkanı doğuyor. Yani, bir demokraside iktidarı elinde tutanların **zorbalığının, diktatörlüğünün, tiranlığının** nasıl engelleneceği temel sorunlardan biri olarak karşımıza çıkıyor.

1780'lerde ABD Anayasasının yazıldığı dönemden beri savunulan tezlerden biri, Anayasanın ve dolayısı ile hukuk sisteminin doğru biçimlendirilmesinin özgürlüğünü koruyabileceğidir. Pek çok Anayasa

hukukçusu bu kanıdadır. Ancak, ünlü bir Anayasacı, **William Riker**, bu görüşe karşı çıkıyor. Uzun bir alıntı yapmak istiyorum.

“Siyasi gücün tiranlığa dönüşmesinin kısıtlanmasında Anayasal hükümlerin etkinliğine verilen önem bir başka temadır... Bunu savunan yazarlarla aynı geleneğe yetişmiş bir Anayasacı olarak, ilk eğilimimin daima bu tezi kabul etmek oluyor. Ancak, Anayasal hükümlerin özgürlüğün korunması için bir işe yaradığını gösteren bir örnek bulduğumu düşündüğüm her sefer, hevesim kursağımda kalıyor. Olay, tabii ki, daima nedenselliğin yönü ile ilgili.

Bu tezi savunanlar, bizim özgür bir halk olmamızın hiç olmazsa bir nedeninin bizim bazı Anayasal güvencelere sahip olmamıza atfedebileceğine inanıyor. Ama, pekala tersi de mümkün; yani bu Anayasal güvencelere sahip olmamızın nedeni bizim özgür bir halk olmamız.

Sorun şu: Bir siyasi ortamı ve kamuoyunun siyasi olaylara yaklaşımını bir Anayasanın yapısı mı yaratır? Yoksa, bir siyasi ortam ve kamuoyunun siyasi olaylara yaklaşımı mı bir Anayasa yapısını yaratır? İlk başka bir tavuk ve yumurta sorununa benziyor; yani bir nedensellik yönü yok gibi duruyor.

Fakat, aslında bir nedensellik olduğuna inanıyorum ve bence Anayasal biçimler türevdir. Bana, kamuoyunun siyasi anlayışı genellikle Anayasanın yapısını belirler gibi geliyor; tersi ise pek mümkün durmuyor. Rousseau’nun söylediği gibi, ancak insanların kalbine yazılı olan kanunların bir kıymeti harbiyesi oluyor.”

Bu uzun alıntıyı, Türkiye’nin demokratikleşmekte çektiği sıkıntıları düşünerek yaptım. Artık kabahati Anayasaya, ve o Anayasayı yapan askerlere bulmakta zorlanıyorum. Demokrasinin önündeki esas engelin, insanımızın, özellikle de seçkinlerimizin bir türlü özgürlük üstüne kurulmuş bir siyasi yapıyı içlerine sindirememeleri olduğunun kanıtları bence o kadar çok ki...

Yaşar Kemal ve Orhan Pamuk’la ilgili kopan fırtına Anayasa’dan yada hukuk sisteminden mi kaynaklandı? Hayır. Türkiye’nin şu andaki en iyi iki romancısı DGM’ye çağırılmadan önce diğer aydınların ve seçkinlerin saldırısına uğramadı mı?

Özgür seçimle gelen bir Meclisin seçtiği Başbakan Çiller’in, üstelik ülke dışında, özgür seçimler sonucunda meşru siyasi partilerden biri iktidara gelirse bunun askeri darbeye yol açacağını söyleyebilmesinin nedeni Anayasa mıdır? Bunu söylerken, örtük olarak darbenin haklı olacağını da ima etmedi mi?

Kendisi iki defa Başbakan iken darbe görmüş Cumhurbaşkanımız Demirel’i, kendisine haklı yada haksız eleştiri yöneltten bir siyasi parti yöneticisi milletvekilini mahkemeye vermeye, Meclisten dokunulmazlığının kaldırılmasını talep etmeye iten Anayasa mı, kanunlar mı?

Son darbeden yıllar sonra, darbenin lideri olan **K.Evren’e**, özgür düşüncenin beşiği olması gereken üniversitelerimizin fahri ünvanlar vermek için birbirleri ile yarışmasını Anayasanın hangi maddesi ile açıklayacağız?

Yazılar yazan, televizyon ve radyo programlarına çıkan pek çok **aydınımız**, Türkiye’de herşeyin 1950’de çok partili sisteme geçilmesi ve DP’nin seçimle iktidara gelmesi ile beraber bozulduğu kanısında değiller mi?

Ahmet Altan, yazdığı bir yazıdan dolayı, ilerici, hatta hafif ortanın solunda olduğu düşünülen Milliyet gazetesindeki işinden Anayasanın hangi maddesi yüzünden atıldı?

Örnekleri arttırmak mümkün. Hepsini aynı yöne işaret ediyor. Türkiye’de demokratikleşmenin önkoşulu, bir **zihniyet devrimi**. Önce özgürlüğü bütün sonuçları ile beraber hazmetmemiz gerekiyor. Yoksa, hiç bir Anayasa değişikliği ile “birinci lig” ülkelerinin demokratik rejimine ulaşamayız.

Bence Türkiye insanı bundan çok daha iyisini hak ediyor.

(23 Nisan 1995)

“BIG MAC” DÖVİZ KURLARI

Bu işi **The Economist** başlattı. Bir süredir, yılda bir, hamburger fiyatlarından hareketle ülke paralarının değerini hesaplıyor. İlginç sonuçlar elde ediyor. Piyasalarda oluşan döviz kurunun ne ölçüde gerçek satın alma gücünü yansıttığının bir göstergesi çıkıyor.

Neden hamburger? Çünkü, dünyanın en büyük çokuluslu şirketlerinden biri olan **Mcdonalds fastfood zinciri** var. Şaşırtıcı ama gerçek. Mcdonalds’ın ünlü **“Big Mac”** hamburgeri, 79 ülkede aynı gramajda et, aynı standart ekmeğe ve aynı kutu ile, aynı dekorasyona sahip dükkanlarda aynı üniformayı giyen satıcılar tarafından satılıyor. Yani, ister İstanbul’da, ister Tokyo’da, ister Moskova’da, **“Big Mac”** deyince tam anlamı ile aynı malı alıyorsunuz.

Teorik olarak, bu malın her yerde aynı fiyata satılması gerekiyor. Buradan hareketle, “Big Mac” fiyatlarını eşitleyen döviz kurlarına **Satın Alma Gücü Paritesi** diyebiliriz. İngilizcesi **“Purchasing Power Parity”** yada **PPP**. PPP, cari döviz kurlarıyla kıyasla, ülkelerin milli gelir sayılarını karşılaştırmayı kolaylaştırıyor. Ülke parasının aşırı değerli yada düşük değerli olup olmadığını görmeye yardım ediyor. Bir başka yazımda, Satın Alma Gücü paritesine göre yapılan hesapları daha ayrıntılı açıklamak istiyorum.

The Economist, 33 ülke için “Big Mac” döviz kurlarını hesaplamış. Bazı olarak ABD’yi almış. Her ülke parasının dolara kıyasla ne kadar pahalı yada ucuz olduğu da ortaya çıkmış. Ne yazık ki, Türkiye bu listede yer almıyor. Bunun anlamı üstünde de ayrıca düşünmek gerekir.

Aşağıdaki tabloda, Türkiye için ilginç 13 ülkede ve Türkiye’de “Big Mac” fiyatları cari kurlarda dolar cinsinden veriliyor. İkinci sütunda ise, o ülkenin hamburger açısından ABD’den ne kadar pahalı (+) yada ucuz (-) olduğu var.

Örneğin, İsviçre Amerika'ya kıyasla yüzde 124 daha pahalı. Çin ise % 55 daha ucuz.

Buradan, İsviçre, Japonya, Danimarka, Almanya gibi ülkelerin tümü için cari döviz kurunun dolara kıyasla **aşırı değerli** olduğu sonucuna varabiliriz. Çin ise, bu grupta parasını dolara kıyasla en **düşük değerli** tutan ülke. Doğu Avrupa ülkeleri ve son devalüasyondan sonra Meksika da, paralarını düşük değerli yapmış.

Türkiye'nin durumu ilginç. "Big Mac" İstanbul'da 90 bin TL'ye satılıyor. Amerika'dan sadece % 9 daha ucuz. Acaba buradan TL'nin şu anda dolara karşı aşırı değerli olduğu sonucunu çıkartabilir miyiz? Türkiye'ye benzeyen ülkelere, Meksika'ya, Macaristan'a, Polonya'ya, Rusya'ya kıyasarsak, sanıyorum bunu söyleyebiliriz.

Türkiye'nin Meksika ile Polonya arasında bir yerde, diyelim ki Amerika'dan % 30 daha ucuz hamburger satabilecek noktada olmasını sağlayacak dolar kuru ne olurdu? **Hesaplıyoruz ve 55.400 TL çıkıyor.**

"Big Mac" döviz kuru, bir süredir uygulanan politikaların döviz baskı altında tuttuğunun ve Türkiye'nin kendisi ile aynı düzeyde sayılabilecek ülkelerle uluslararası piyasalarda rekabet etmesini zorlaştırdığının bir başka kanıtını veriyor.

Atalarımız güzel söylemiş. **"Ne kaa ekmek, o kaa köfte!"**
(29 Nisan 1995)

Ülke	BigMac fiyatı (\$)	Sapma (%)
A.B.D.	2.32	0
İsviçre	5.20	+ 124
Danimarka	4.92	+ 112
Japonya	4.65	+ 100
Belçika	3.84	+ 66
Almanya	3.48	+ 50
Kore	2.99	+ 29
Singapur	2.10	- 9
Meksika	1.71	- 26
Rusya	1.62	- 30
Macaristan	1.58	- 37
Polonya	1.45	- 37
Hong Kong	1.23	- 47
Çin	1.05	- 55
TÜRKİYE	2.11	- 9

İSTİKRARIN NERESİNDEYİZ?

Birbuçuk ay önce, **"Bunalımın Neresindeyiz?"** diye sordum. Ekonomide canlanmanın başlamak üzere olduğunu **"U dönüşü"** simgesi ile anlatmaya çalıştım. İktisatçı meslektaşlarımın da katılması ile, ilginç bir tartışma oluştu.

1994 sonbaharına kıyasla herkesin genelde nisbeten daha iyimser olduğu ortaya çıktı.

Ancak, son günlerde, başta Başbakan Çiller, medyanın bir bölümünün ve spekülasyona yönelen bazı çevrelerin bu iyimserliği abartmaya başladığını görüyorum. Sanki Türkiye ekonomisinin bütün sorunları çözümlenmiş, bundan sonra **herşey güllük gülistanlık olacakmış** gibi bir hava yaratılıyor.

İMKB, sözünü ettiğim pompalanmış iyimserliğin ilk kurbanı olacak diye korkuyorum. Geçtiğimiz hafta, Borsa % 15 değer kaybetti. Ondaki önceki hafta, aynı oranda değer kazanmıştı. Uluslararası normlara göre, iki haftada % 15'lik yükseliş ve düşüş son derece **ciddi bir istikrarsızlığa** tekabül eder. Otoritelerin müdahale etmesini gerektirir.

Önümüzdeki haftanın teması **enflasyondaki düşüş** olacak. Dağbaşıdaki çoban bile duydu. Geçen yılın çok yüksek Nisan enflasyonu endekslerden çıkınca, aniden enflasyon düşecek. Kaça? Yıllık yüzde 5'e mi? Yok canım, yüzde 90'lara düşecek. Yani, hala 1993 yılı enflasyonunun çok üstünde olacak. Ama, bu basit gerçek davul zurnalı **"enflasyon düştü törenleri"** yapılmasını engelleyemeyecek.

Teşbihte hata olmaz derler. Durumu bir fıkra aracılığı ile anlatmak istiyorum.

Ağa çiftliğinden kasabaya inecek. Traktörüne binmiş. Direksiyonda kendi, arkada ayakta kahyası, sohbet ederek yola koyulmuşlar. Derken bir sığır sürüsü yolu kesmiş. Sığırlar gidince, yerdeki sığır pisliklerini gören ağanın aklına bir muziplik gelmiş. Dönmüş kahyasına: **"Yavu, sen şu pisliklerden bir tanesini ye, ben de sana bu traktörü hediye ederim"** demiş.

Hikaye bu ya, fikir kahyanın hoşuna gitmiş. Ağanın mutlu bakışları altında, pisliği yemiş ve traktörün direksiyonuna geçmiş. Güle oynaya varmışlar kasabaya. İşlerini bitirip dönüşe geçmişler. Ama, ağa huzursuz ve mutsuz. Kahyaya pisliği yedirdi ama traktör de elden gitti diye. Kahya huzursuz ve mutsuz. Traktörü onda ama ya şimdi işini kaybederse diye.

Tam aynı yere geldiklerinde, kahya çözümü bulmuş. Dönmüş ağasına, **"Yavu, ağam, şu pisliği bir de sen yesen de ben de şu traktörü sana versem n'olur"** demiş. Ağanın canına minnet. Pisliği yemiş ve direksiyona geçmiş.

Gene gidiyorlar. Ama her ikisinin de ağzını bıçak açmıyor. Ağa dayanmamış derdini söylemiş. **"Yavu kahya, gelirken ben direksiyonda, sen arkamda ayakta idin. Gidiyoruz gene ben direksiyondayım, sen arkada ayaktasın. Peki ama, biz bu pisliği neden yedik?"**

1993 yılında Tüketici enflasyonu yüzde 66, TEFE yüzde 60 olmuştu. 1994 yılında milli gelirin büyüme hızı yüzde - 6 oldu. Yani, Türkiye yüzde 6 küçüldü. 1995 yılında enflasyon yüzde 90'a düşecek diye seviniyoruz.

Madem ki 1995 yılında enflasyon 1993'ün üstünde milli gelir de altında olacaktı, o zaman biz **1994 yılındaki o sıkıntıları neden çektik?** İstikrar paketi,

5 Nisan, IMF anlaşması, borsanın çöküşü, bankaların batışı, vs. vs. bütün bunlar neden oldu? Ne işe yaradı? Birinin dönüp vatandaşa bunları açıklaması gerekmez mi?

1994 yılında yaşanan **büyük kabusa kıyasla**, hiç şüphesiz bugün Türkiye ekonomisi daha istikrarlı. Mali piyasaların ufku hiç olmazsa 12 aya kadar yükseldi. Hiperenflasyon ihtimali çok düştü. Reel ekonomi, küçülerek de olsa, yeni koşullara uyum sağladı. Ama hepsi bu kadar.

1993 yılında varolan ve 1994'e yol açan **yapısal nedenlerin** hepsi bugün de oldukları yerde duruyor. Bunların tümü, devletten, kamu maliyesinden kaynaklanıyordu. Çiller hükümeti, kamu maliyesinin yapısal sorunlarını çözme yolunda hiç bir şey yapmadı.

Altını çiziyorum. Hiç bir şey yapılmadı. Sadece, memur maaşları indirildi. Onun da geçici bir olay olduğu bence çok açık. Eninde sonunda hükümetin memur maaşlarının yeniden arttırmak zorunda kalacağını öngörmek için kahin yada peygamber olmak gerekmiyor. O gün gelinde ne olacak?

Türkiye ekonomisi bunalımın dibinden kurtulmaya başladı. Bu doğru. Ancak, daha istikrar sözcüğünün i harfinden bile bile çok uzak. Bir ekonomide kalıcı ve gerçek istikrarın bir tek ölçüsü vardır: **enflasyonun olmaması**. OECD ülkeleri yüzde 3'ün üstünde enflasyonu istikrarsızlık olarak sayarken, yüzde 80 enflasyonda istikrar olduğunu düşünmek yapılacak en büyük hatadır.

Temcid pilavı gibi hep aynı şeyleri tekrarladığımdan dolayı belki de okuyucu bana kızıyor. Ne yapayım, gerçek böyle. **Fiyat istikrarı sağlanmadığı, yani tek haneli enflasyon oranlarına inilmediği sürece, Türkiye ekonomisinde istikrar ve büyüme olmayacaktır.**

Başlıktaki sorunun cevabı çıkıyor. Türkiye daha istikrardan çok uzaktır. **Çiller hükümetinin hataları nedeniyle, 1994 yılındaki üretim ve refah kaybı boşa gitmiş, fiyat istikrarının temin edilmesi için kullanılamamıştır.** Ekonomik aktörlerin önümüzdeki dönemlerle ilgili hesaplarını bu somut gerçeğe göre yapmaları yararlı olacaktır. (30 Nisan 1995)

DEMOKRASİ İYİDİR

Osmanlı-Türk toplumunun devletin keyfi gücünü kısıtlamayı hedefleyen ilk Anayasa denemesi 1876'da. Demek ki, 120 yıl önce. Arada darbeler, savaşlar, baskı rejimleri, diktatörlükler ve nisbeten özgürlükçü sayılabilecek dönemler geçmiş. Yıl 1995. Türkiye hala **demokrasinin iyi ve yararlı bir şey olup olmadığını** tartışıyor.

Kim tartışıyor? Cumhurbaşkanı **S.Demirel** açıkça demokrasi ülkeyi böler diyor. Meclis Başkanı **H.Cindoruk** TBMM'ne sorulmadan ülke sınırları dışına asker gönderilmesini haklı buluyor. Başbakan **T.Çiller** düşünceyi ifade özgürlüğünü savunmayı "vatana ihanet" olarak kabul ediyor. Sosyaldemokrat olduğunu iddia eden Başbakan Yardımcısı **H.Çetin** onu destekliyor. Kendisini

liberal bir parti olarak pazarlayan anamuhalefet ANAP'ın lideri **M.Yılmaz** demokratikleşmeye izin vermeyiz diyor.

Türkiye'yi sosyal bilimler açısından çok ilginç kılan, hatta bir istisna yapan özelliklerden belki de en önemlisi bence burada. Biraz mesafe alıp, biraz güncel hesapların dışına çıkıp, yukarıdan kuşbakışı bakınca, olup bitenler karşısında hayrete düşmemek imkansız.

Yukarıda sayılan şahısların hepsi görevlerine özgür seçimle gelmiş. Bazıları hayatının önemli bölümünü darbelerle karşı mücadele ile geçirmiş. Hiç biri "**şeriatçi**", "**komünist**" yada "**faşist**" değil. Hepsi Türkiye'nin Batı medeniyeti içinde yer almasını savunuyor. Avrupa Birliği ile kısa dönemde Gümrük Anlaşmasını, uzun dönemde tam üyeliği destekliyor. Fakat aynı anda, hepsi demokrasiden korkuyor.

Türkiye'nin siyasi seçkinlerinin "**demokrasi korkusu**" mutlaka açıklanması gereken bir olgu. Teorik düzeyde neden bulmakta zorlanıyorum. Sosyal bilimler hiç birinde, demokrasinin kötü bir şey olduğuna dair teorik kanıtı raslamıyoruz. Tam tersine, siyaset ilminden sosyolojiye, iktisat teorisinden tarihe, bütün sosyal bilimler **özgürlükçü demokrasinin toplumlara maddi refaha ve manevi huzura götüren tek kamu düzeni** olduğu konusunda birleşiyor.

Ampirik olarak da tersine hiç bir kanıt yok. **Siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrara sahip bütün ülkeler demokrasi ile yönetiliyor.** İster Birleşmiş Milletlerin, ister Dünya Bankasının, ister başka herhangi bir uluslararası kuruluşun ürettiği, gelişmişlik, zenginlik, özgürlük, istikrar, vs. çeşitli endeksleri alalım. Hiç birinde, üst sıralarda demokrasi dışı rejimle yönetilen ülkelere raslamıyoruz. Bunlar, hep endekslerin en sonunda yer alıyor.

Siyasi seçkinlerin demokrasi korkusu objektif nedenlerle açıklanamadığına göre, geriye **sübjektif boyut** kalıyor. Osmanlı-Türk toplumunun 20.inci yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı **şok ve traumanın** önemine başka yazılarımda işaret etmiştim. Doğrudur ki, yönetime el koyan bir avuç kendini bilmez İttihatçı maceraperestin fütühat özlemleri koca imparatorluğu çökertti ve Türkiye insanına inanılmaz faturalar ödetti.

Acaba 1995 yılında, önce dünyayı sonra da vatandaşlarımızdan bir bölümünü düşman gibi görmeye yol açan "**muhasara psikozunu**", "**herkes düşmanımızdır**" kuruntusunu üstümüzden atmanın zamanı gelmedi mi? Bu ruh halinden kurtulmadıkça, Türkiye'yi 21.inci yüzyıla istikrarlı ve çağdaş bir toplum ve devlet olarak taşıyacak reformları gerçekleştiremeyeceğimizi ne zaman anlayacağız?

Demokrasi iyidir. Demokrasiden korkmayalım. Çünkü demokrasi toplumların sorunlarını kangren olmadan, çözümsüzlük noktasına gelmeden çözebilmesine olanak veren tek siyasi sistemdir. Kısa dönemde, özgürlük, seçimler ve parlamento, işlerin yavaşlamasına yol açıyor gibi durabilir. İlk bakışta bir kaosa, bir anarşi ortamına benzeyebilir. Bütün bunlar aldaticıdır.

Demokrasi, **kötü yöneticilerin** en hızlı tasfiyesine, **yanlış karar ve uygulamalardan** en çabuk dönülmesine olanak sağlayan yönetim biçimidir.

O nedenledir ki, **demokrasilerde yüksek enflasyon yoktur**. Bu ampirik bir gerçektir. Olgun bir demokraside yüksek enflasyon olmuyor. Yanlışlıkla bir süre olsa bile, hemen tedavi ediliyor. Toplum yüksek enflasyonun sürmesine izin vermiyor. Yüksek kronik enflasyona sadece demokratikleşme sürecini tamamlayamamış ülkelerde raslıyoruz.

O nedenledir ki, **demokrasiler bölünmez**. Çok açık bir gerçek. Şimdiye kadar hiç bir demokrasi bölünmedi. Birden fazla dini ve etnik grubu aynı devlet yapısı içinde, maddi refah ve manevi huzur içinde kalıcı şekilde yaşatabilen tek kamu düzeni demokrasidir. İşte İsviçre, Belçika, Kanada, İspanya, Hindistan. Bunlardan hangisi demokratik rejim dışında bölünmeden kalabilirdi?

Evet. Demokrasi iyidir. Buna önce bizim ikna olmamız, inanmamız lazım. Sonra, her geçen gün daha çok insanımızın yüksek sesle tekrarlaması gerekiyor. Ta ki Ankara'dan da duyuluncaya kadar... (4 Mayıs 1995)

GÜVENİLİRLİK, BEKLENTİLER VE ENFLASYON

Nisan ayı enflasyonu uzun süredir öngörüldüğü gibi 1994'ün olağanüstü sayılarının epey altında çıkınca, medyada enflasyon düştü başlıkları atıldı. Nereye düşmüş enflasyon? Yıllık yüzde 90'a. **Müthiş bir başarı**. Düşünsenize, Nisan ayında tüketici fiyatları sadece yüzde 6.4 artmış. Sanıyorum ki, sevgili Başbakanımız televizyona çıkıp "**enflasyonun bittiğini**" söyleyecektir. Vatandaşla kafa bulmayı seviyor.

Aylık yüzde 6.4'lük **süper düşük** (!) enflasyon oranını diğer ülkelerle karşılaştırmak istiyorum. Fransa'da 12 aylık tüketici fiyat artışı yüzde 1.7 (yazı ile: **bir nokta yedi**). Buna göre, Türkiye ekonomisinin Nisan ayında yaşadığı fiyat artışını Fransa 3 yıl 9 ayda yaşıyor. Başka bir hesap yaparsak, Fransa'nın bir yıllık enflasyonunu biz Nisan ayının 8 gününde yakalıyoruz.

İspanya'da enflasyon maalesef çok yüksek. Geçen 12 ayda tüketici fiyatları **yüzde 4.8** artmış. Buna göre, bizim İspanya'nın yıllık fiyat artışına ulaşmamız için Nisan'da tam 22 gün gerekiyor. Avrupa ülkelerinin çoğunda yıllık enflasyon % 2-3 civarında. Japonya'da yüzde 0.6. ABD'de yüzde 2.8.

Geçen yıl GSMH'sı yüzde 6 küçülen Türkiye'de Nisan ayı enflasyonu çok yüksek. **Çok, ama çok yüksek**. Üstelik, bütün işaretler bu düzeyde bile tutunamayacağını, birkaç ay sonra, en geç sonbaharda daha yüksek düzeylere tırmanmaya başlayacağını gösteriyor.

Aralık ayında yaptığım tahminlerde, 1995 yılında enflasyonun 1994'ün çok altına inmeyeceğini söylemiştim. Hala bu kanımı değiştirmedim. Tersine, üstüne çıkabileceğinden korkuyordum; bugün de korkuyorum.

William Poole, Brown Üniversitesinde iktisat profesörü. Reagan yönetiminde Başkanın İktisadi Danışmanlar Konseyinde üyelik yaptı. 5 Mart

1995'te toplanan gölge Açık Piyasa İşlemleri Komitesine bir rapor yazmış. US Information Agency tarafından ayda iki kez çıkartılan "**Washington Economic Reports**", 19 Nisan 1995 tarihli sayısında raporun özetini yayınladı.

Başlığı, "**Düşük İşsizlik, Düşük Enflasyon ve Güven**". Çok net bir mesaj taşıyor. Eğer ekonomik aktörler kamu otoritesinin, yani hükümet, hazine ve merkez bankası üçlüsünün, enflasyonla mücadele etmekte **kararlı olduğuna** ve hiç bir şekilde bu politikasından **taviz vermeyeceğine** inanıyorsa, maliyet artışlarına direniyorlar ve fiyat artışına gitmiyorlar.

Hükümete olan güven, üretici ve tüketicilerin beklentilerini belirliyor. Beklentiler ise davranışları oluşturan en önemli etken. Örneğin, hükümetin tavrının enflasyonist olduğunu sezince, herkes bir yandan maliyet artışlarına evet diyor, diğer yandan kendi fiyatını arttırmaktan çekinmiyor. Poole şöyle özetliyor:

"**İnsanlar enflasyonun düşük düzeylerde seyredeceğine güvenince, ekonomi tam istihdamın bile üstünde seyredebiliyor. Ama, bunun enflasyonist bir etkisi olmuyor. Çünkü, insanlar güçlü talep koşullarının geçici olduğuna inanıyor. Yani, ücretlere ve fiyatlara zam yaptıkları takdirde, yarı talep gevşeyince rekabet gücünü kaybedeceklerini düşünüyorlar.**"

Buradaki güven kavramı sadece psikolojik bir olgu değil. Doğallıkla piyasaların elinde nesnel göstergeler de var. Örneğin: kamu açığı, dış borçlanma olanakları, özelleştirme iradesi, vs. "**güven**" hissinin oluşmasını etkileyecektir.

Cevaplandırmamız gereken soru sanıyorum çok açık. Türkiye'de firmalar **neye güvenerek** ürettikleri mal ve hizmetlerin mallarına Nisan ayında ortalama yüzde 6.4 zam yaptılar?

Dikkat edelim: Nisan ayında döviz girdilerinin maliyeti hiç yükselmedi. Ay boyunca **dolar ve mark sabit kaldı**. Talep de çok canlı değil. Bütün sektörlerde üretim ve içtalep 1993 yılının altında seyrediyor. Ama fiyatlar yükseldi.

Demek ki, üretici hükümetin enflasyonu engelleyecek şekilde talepte bir düşüşe neden olacak politikalar uygulayacağına inanmıyor. Tam tersine, hükümetin **piyasaları canlandırmaya çalışacağı** kanısında. Malının fiyatını bu beklentisine dayanarak yükseltiyor.

1994 yılında, Türkiye'nin eline kronik yüksek enflasyonu kırmak için müstesna bir fırsat geçti. Milli gelirdeki yüzde 6 azalma, **enflasyonla mücadelenin faturası olabilirdi**. Ne yazık ki olmadı. Olamadı. Yaz aylarında fiyat artışının durması, hükümetin enflasyonu tek haneli rakamlara indirme kararlılığının piyasalar tarafından test edilmesi idi. Sonbaharda hükümet piyasada sınıfta kaldı. Sonrasını biliyoruz.

Tekrar hatırlatalım. Önce vatandaş hükümetin enflasyona izin vermeyeceğine kesin **güven** duyacak. Bu güven vatandaşın **beklentilerini** belirleyecek. Beklentiler de alacağı **fiyat** kararlarını. Milyonlarca üreticinin milyarlarca kararı ay sonunda DİE'nin endeksleri şeklinde karşımıza çıkacak.

Bilmem, Çiller hükümetinin enflasyonu düşüreceğine neden inanmadığımı anlatabildim mi? Ya siz? Siz gerçekten Çiller Başbakan kaldığı sürece enflasyonun düşeceğini inanıyor musunuz? Siz düşeceğini beklemediğinize göre, enflasyon neden düşsün? (7 Mayıs 1995)

İSLAMLA PİYASA ÇELİŞİR Mİ?

Köşe yazısı raconunda, dini Bayramlarda hafif konulara yönelmek var. Bayram yazısına biraz duygusallığın, biraz nostaljinin yakıştığı düşünülebilir. İktisatçı için bunlar çok önemli. Çünkü, iktisatçı 12 ay boyunca maddi çıkarlar aleminin kuru ve düz mantığına hizmet etmek zorunda.

Bayram ise, manevi dünyadan, ahlaktan, insan ruhunun derin zenginliğinden söz etme fırsatını veriyor. Bu anlama, yazarla okuyucusu arasındaki o gergin, zor ama keyifli bağın çeşitlenmesine vesile oluyor. Bir an için bile olsa, matematiğin yerine sezgileri, bilimin yerine inançları, mantığın yerine duyguları ikame etmek lüksünü sağlıyor.

Bütün bunlar, benim için Bayram heyecanına yeni bir tat, yeni bir lezzet ekliyor. Yılda iki kere, dar anlamı ile "iktisatçı" olmaktan kurtuluyorum gibi geliyor. Bayram gününde, felsefi denemeler yazma cesaretini buluyorum.

İki hafta önce, Keşan'da Girişimci ve İşadamları Derneğinin düzenlediği bir panele katıldım. Konu, **Gümrük Birliği ve Demokratikleşme** idi. Panelistlerden Refah Partisi Genel Başkan yardımcısı Sayın Bahri Zengin, AB'ye ve GB'ye neden karşı olduklarını uzun uzun anlattı.

Ben de sordum: "RP, özel mülkiyete ve piyasa düzenine karşı olduğu için mi, gümrük birliğinin içerdiği özel mülkiyetçi açık ekonomiye de karşı çıkıyor?" Sayın Zengin, özel mülkiyeti de, piyasa mekanizmasını da savunduklarını, fakat "**kapitalizme**" karşı olduklarını söyledi.

MÜSİAD - Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği, benzer bir pozisyonu tutturmaya çalışıyor. Üyeleri işadamı ve sanayici olan bir derneğin özel mülkiyetten yana olmaması olanaksız. Bu durumda, piyasayı da savunuyor. Ancak, **dış rekabete** şüphe ile bakıyor. Dernek yönetiminde kapitalizme karşı olduğunu açıkça ifade edenler de var.

Pazar Postası'nın 29 Nisan sayısında Taha Akyol'ın, "**Müslüman 'Kapitalizm'i'**" başlıklı çok ilginç bir yazısı yayınlandı. Akyol, hem koyu dindar, hem de girişimci bir yeni sınıfın Anadolu'da yeşermeye başladığını gözlemiş. Buradan din-ekonomi ilişkilerine giriyor.

Akyol, Gunnar Myrdal, Max Weber gibi ünlü iktisatçı ve sosyologlara referans yapıyor. Rahmetli Prof.Sabri Ülgener'in "**İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**" ve "**Zihniyet ve Din**" adlı kitaplarından uzun alıntılar veriyor. Neticede, islam dininin özel mülkiyet ve piyasa mekanizması ile çelişkili olmadığını ima ederek yazısını bitiriyor.

The Economist, 18 Mart tarihli sayısında çıkan "İslamla beraber yaşamak" adlı başyazısında, "radikal İslam iyiye yönelen bir güçtür; çünkü

dünyaya çok ihtiyacı olan ahlaki temeli sağlamaktadır" diyor ve "İslami köktendincilik komünizm gibi ne pahasına olursa olsun karşı çıkılması gereken bir şey değildir" diyerek bitiriyor.

Bir sürü başka örnek düşünebiliriz. Örnekler, Türkiye insanını çok yakından ilgilendiren içiçe iki soruyu gündeme getiriyor.

Bir: İslam dini ile demokrasi arasında, diğer dinlerde raslanmayan türden bir karşıtlık, zıtlık var mıdır?

İki: İslam dini ile açık piyasa ekonomisi arasında, diğer dinlerde raslanmayan türden bir karşıtlık, zıtlık var mıdır?

Belli ki, Türkiye'deki dindarların bir bölümü, her iki soruya da evet diyor. Bunda şaşırarak bir şey yok. Az dindarların ve dinsizlerin arasında da, başka din mensupları içinde de, demokrasiye ve açık ekonomiye düşman olan sayılamayacak kadar çok insan vardır. Hep olmuştur. **Komünizm ve faşizm**, dini inançlardan bağımsız olarak demokrasiye ve piyasa ekonomisini reddeden ideolojilerin en iyi bilinen iki tanesi.

Türkiye toplumunun büyük çoğunluğu, günlük yaşamını her iki sorunun da cevabının **hayır** olduğu varsayımı üstüne kurmuş durumda. Dini inançları ile demokrasi ve piyasa ekonomisi arasında bir çelişki görmüyor. Bir yandan inancını, ibadetini, ahlaki değerlerini korurken, diğer yanda da oy vermenin, istediği gibi konuşmanın, teşebbüs hürriyetinin, mali araçları kullanmanın keyfini sürüyor.

İktisatçıların, siyaset ilimcilerin, sosyologların, tarihçilerin, hukukçuların ve aydınların, bu hayati konuya eğilmesi, ortadaki kafa karışıklığının temizlenmesine çok büyük katkı yapacaktır.

Okuyucularımın mübarek Kurban Bayramını kutlarım. (11 Mayıs 1995)

ENFLASYONU SIFIRLASINLAR

Hikayeyi çoğumuz biliriz. Müşteriyi o mal bizde yok diye geri çeviren acemi bakkal çırağı ustasından fırça yer. Gelen müşterinin istediği yoksa, başka bir şey teklif edilmesi gerektiğini öğrenir. Bakar ki tuale kağıdı kalmamış, hemen yeni öğrendiği ilkeyi yaşama geçirir. Tualet kağıdı soran müşterisine, "**tualet kağıdımız kalmadı ama çok iyi zımpara kağıdımız var**" der.

Nereden icabetti bu fıkra? Son günlerde gereksiz yere başlatılan liradan sıfır atma tartışması aklıma getirdi. Hükümetin CHP kanadı, acemi çırağa benziyor. Şöyle dediklerini düşünebiliriz: "Sizlere enflasyonu indirme sözü vererek iktidara geldik, yapamadık. Enflasyonu, yani fiyatların aydan aya, günden güne yükselmesini engelleyemedik. Tam tersine, biz iktidara gelince daha da hızlandırdık. Hiç olmazsa liradan bol sıfır atıp bir seferlik fiyatları sayısal olarak düşürelim."

DYP'nin ne dediğini ise kavramak mümkün değil. Her konuda olduğu gibi, ekonomik konularda da DYP "**düşünme ve konuşma özür**" bir manzara

arz ediyor. Basından izlediğim, galiba DYP'liler sıfır atma önerisine karşı çıkıyor. Doğrusu, neden karşı çıktıklarını da anlayabilmiş değilim.

Aklı başında her vatandaş, liradan bol miktarda sıfır atılmasının mahzurlu olmayacağını bilir. Üç sıfır atsak, bugünün bin lirası bir “yenilira” yapar. Örneğin, dolar 42.500 TL iken, 42,50 YL, mark 31.000 TL iken 31 YL olur. Bütün vatandaşların ücret, maaş ve gelirleri binde birine düşer. Bütün fiyatlar da aynı şekilde binde birine iner.

Bazı siyasi krizleri öngörebiliyorum. Sayın Cindoruk'un “yalaklar ve salaklar” diye nitelediği DYP'li Sayın parti büyükleri, yeni para birimine sevgili Başbakanımıza atfen, “Çiller” denmesini önereceklerdir. Nasıl eskiden “Mecidiye” varmış... Yani “bin TL” veren, bir “Çiller” alacak. Sevgili Başbakanımız, her zamanki mütevazı tavrı ile, bu öneriyi kabul edebilir.

Sanıyorum ki, Köşk'te (ve Meclis Başkanlığında), yeni para birimine “Çiller” adı verilmesi bir deprem etkisi yapacaktır. Bu durum, Sevr'in yeniden hortlaması gibi, Türkiye'nin bölünmesi gibi, özellikle Çankaya'nın mutlaka müdahale etmesi gereken bir durum olarak görülecektir. Dolayısı ile, liradan sıfır atma operasyonu Devletin Başu ile Hükümetin Başu arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirecektir.

Ama, bütün bunlar enflasyonu düşmeyecektir. Fiyat artışları, dolu dizgin, atılan sıfırlardan ve bunun yarattığı türlü çeşitli siyasi kriz ve gerginliklerden habersiz, her zamanki canlılığını sürdürecektir.

Bütün bunlar iyi, fakat beni ilgilendirmiyor. Ben, iktisatçı ve vatandaş sıfatıyla, kozmetik operasyonlardan sıkıldım. Liradan sıfır atılmasını değil, enflasyonun durdurulmasını istiyorum. Fiyatların günden güne, aydan aya, yıldan yıla değişmediği bir ülkenin vatandaşı olmak istiyorum. **Sıfır enflasyon istiyorum.**

Yıllık yüzde 30'a, yüzde 20'ye de razı değilim. Yüzde 3'ü, hadi en çok yüzde 5'i talep ediyorum. İşin doğrusu, ortalama enflasyonun ortalama büyüme hızının altında kalması. Hiç bir zaman da üstüne çıkmaması. Sıfır enflasyondan kasdettiğim bu.

Nisan ayı enflasyonu uzun süredir öngörüldüğü gibi 1994'ün olağanüstü sayılarının epey altında çıkınca, medyada enflasyon düştü başlıkları atıldı. Nereye düşmüş enflasyon? Yıllık yüzde 90'a. **Müthiş bir başarı.** Düşünsenize, Nisan ayında tüketici fiyatları sadece yüzde 6.4 artmış. Sanıyorum ki, sevgili Başbakanımız televizyona çıkıp “enflasyonun bittiğini” söyleyecektir. Vatandaşla kafa bulmayı seviyor.

Aylık yüzde 6.4'lük **süper düşük** (!) enflasyon oranını diğer ülkelerle karşılaştırmak istiyorum. Fransa'da 12 aylık tüketici fiyat artışı yüzde 1.7 (yazı ile: **bir nokta yedi**). Buna göre, Türkiye ekonomisinin Nisan ayında yaşadığı fiyat artışını Fransa 3 yıl 9 ayda yaşıyor. Başka bir hesap yaparsak, Fransa'nın bir yıllık enflasyonunu biz Nisan ayının 8 gününde yakalıyoruz.

İspanya'da enflasyon maalesef çok yüksek. Geçen 12 ayda tüketici fiyatları **yüzde 4.8** artmış. Buna göre, bizim İspanya'nın yıllık fiyat artışına ulaşmamız için Nisan'da tam 22 gün gerekiyor. Avrupa ülkelerinin çoğunda yıllık enflasyon % 2-3 civarında. Japonya'da yüzde 0.6. ABD'de yüzde 2.8.

Çiller hükümetini, vatandaşla alay eder gibi kozmetik operasyonlardan vazgeçmeye, vatandaşa karşı uyguladıkları **enflasyon terrörünü** durdurmaya davet ediyorum. Liradaki sıfırları bıraksınlar da enflasyonu sıfırlasınlar. (14 Mayıs 1995)

YÜKSEK ENFLASYONUN BEDELİ

Bu sütunda fiyat istikrarına büyük önem verdik. Sık sık, enflasyonun mutlaka düşürülmesi gerektiğini savunduk. Türkiye'nin son 10 yıldır yaşadığı yüksek kronik enflasyonun ekonomiye çok pahalıya mal olduğunu iddia ettik. Yüksek enflasyona bir çözüm bulunmadığı sürece, uzun dönemde büyümenin rekabet ettiğimiz ülkelerin çok altında kalacağını söyledik.

Bu konuda pek çok **teorik kanıt** vardır. En önemlisi, yüksek enflasyonun sebebi olan büyük kamu açıklarının, aksi takdirde yatırımlara gidecek olan iç ve dış tasarrufları tüketim amacı ile kullanmasıdır. Yatırımla büyüme arasında bire bir ilişki olduğuna göre, diğer şartlar veri iken yatırımlardaki azalma, uzun dönemde **mutlaka büyüme hızını düşürecektir.**

Ayrıca, yüksek enflasyon ekonomide belirsizliği arttırdığı, uzun dönemli kontratları zorlaştırdığı ve finansal enstrümanların cazibesini azalttığı için, kaynak dağılımında da önemli **israfa yol açar.** Zaten kıt olan kaynakların kötü kullanılması ve israf edilmesi, bir kere daha büyüme üstünde olumsuz etki yapacaktır.

Bütün bunlara, yüksek enflasyonun **gelir dağılımı** üstündeki olumsuz etkilerini ekleyebiliriz. Beraberinde gelen sosyal sorunlar, siyasi istikrarsızlığı teşvik eder. Sıkışan siyasi iktidarların **popülist politikalara** mahkul olması ihtimalini artırır. Bu ise, büyük ekonomik dalgalanmalara yol açarak ortalama büyüme hızını büsbütün düşürür.

Türkiye ekonomisinin son 10 yılında, yukarıda kısaca özetlenen teorik görüşlerin ne kadar doğru olduğunu yaşayarak öğrendik. Türkiye'nin ortalama büyüme hızı düştü. Yıldan yıla büyüme hızındaki dalgalanmalar arttı. Sosyal sorunlar, zayıf siyasi iktidarları büyük ücret, maaş ve destek fiyatı zamlarına ittiği için, sonuçta yaşanan bunalımlar çok daha derin ve zor oldu.

Bu noktada, aklımıza haklı bir soru geliyor. Acaba, başka ekonomilerin deneyimlerine de bakarak, enflasyonla büyüme hızı arasında **ampirik yani ölçülebilir** bir ilişki kurabilir miyiz? Çünkü, eğer teorik analiz doğru ise, farklı enflasyon düzeyine sahip ekonomilerin uzun dönem büyüme performansını karşılaştırdığımızda, enflasyondaki artışın büyümede ne kadarlık bir düşüş yarattığını hesaplayabilmemiz gerekir.

Doğallıkla, büyüme performansında fiyat istikrarı dışında çok önemli etki yapan **başka faktörler** de vardır. Örneğin, ülkelerin tasarruf eğilimleri sadece fiyat istikrarı ile açıklanamaz. Daha tutumlu toplumlar, daha yüksek tasarruf ve dolayısı ile daha yüksek yatırım düzeylerine ulaşacaktır.

Aynı şekilde, ülkenin doğal kaynak zenginliği, eğitim düzeyi, siyasi rejimi, nüfus artış hızı, kamu kesiminin büyüklüğü, piyasa koşulları, vs. hepsi büyüme performansına etkileyecektir. Yapılacak istatistiki analiz, bu faktörleri ayıklayarak, sadece enflasyonla büyüme arasındaki ilişkiyi saptaması o kadar da kolay değil.

Harvard Üniversitesinden ünlü bir iktisat profesörü olan **R.Barro**'nun böyle bir hesabı yaptığını son **The Economist**'ten öğrendim. Bank of England'ın yayınladığı "**Quarterly Bulletin**" dergisinde sonuçları yayınlanmış. Farklı gelir düzeyinde, yani aralarında hem zenginlerin hem de fakirlerin olduğu 100'den fazla ülkeyi almış. 1960-90 arasındaki 30 yıl boyunca tutturdıkları ortalama enflasyon ve ortalama büyümeyi karşılaştırmış.

Sonuç ilginç: **enflasyonda yüzde 1 artış, ortalama büyüme hızını yüzde 0.03 düşürüyor**. Bir tek yıl için hissedilmeyecek kadar küçük bir sayı. Ama, bu bulguyu Türkiye'ye uygulayınca, hiç de küçümsenmeyecek milli gelir ve refah kayıplarına ulaşıyoruz.

Son 10 yılda, ortalama enflasyon yüzde 70 civarında. Demek ki, yüksek kronik enflasyon ortalama büyüme hızını yüzde 2.1 düşürmüştü. Ne demek? 10'uncu yılda sıfır enflasyon alternatifinde büyüme hızı **yüzde 23 daha yüksek** oluyor. Eğer Türkiye son 10 yılını düşük enflasyon altında geçirse, 1995 yılı milli geliri takriben **30 milyar dolar** daha fazla olacaktır.

Süre uzadıkça, yüksek enflasyonun kaybı büyüyor. Yüzde 70'lik yüksek kronik enflasyonun 20 yıl sürmesi halinde, milli gelir kaybı yüzde 50'ye, 30 yıl sürmesi halinde % 86'ya çıkıyor. 30 yıllık yüksek kronik enflasyon, ülkeyi neredeyse **yarı yarıya daha fakir bırakıyor**.

Kısa dönemde yüksek kronik enflasyonu düşürmek için gerekli olan mali disiplini sağlayacak fedakarlıkları yapamayan toplumlar, uzun dönemde çok büyük bir bedel ödüyor. Tarihte, yüksek enflasyon ortamında başarılı büyüme performansı gösteren bir ekonomiye raslanmamasını bu bulgular da doğruluyor.

Tekrar ediyoruz: **Türkiye enflasyonu tek haneli sayılara indirmediği sürece, uzun dönemde yüksek büyüme hızları tutturması olanaksızdır**. Bu da böyle biline... (18 Mayıs 1995)

OTOMOTİF SAVAŞLARI

Yıllardır, Japonya ile ABD arasında otomotif sektörü nedeniyle bir sürtüşme var. Arada sırada, sürtüşme alevleniyor ve neredeyse kavgaya

dönüşüyor. Sonra sakinler gibi oluyor. Derken, son yıl içinde kavga iyice büyüdü. Bir **ticaret savaşı** boyutuna ulaştı.

Otomobilin keşfinden 1980'e kadar, ABD yeryüzünün en büyük otomotif üreticisi durumunda. Hatta, dönemin önemli bir bölümünde, geri kalan dünyada üretilen otomobilden daha fazlasını **tek başına** üretiyor ve tüketiyor. Amerikan oto pazarı o kadar devasa ve o kadar farklı ki, üreticiler ihracatla, dış piyasalarla fazla ilgilenmiyor.

Savaş sonrası dönemin serbest ticaret ortamında, önce Avrupalı üreticiler ABD'nin küçük ve ucuz otomobil pazarına girdi. 1950'ler ve 60'larda **Volkswagen**'in tosağası pek çok orta sınıf Amerikan ailesinin ikinci yada üçüncü arabası oldu.

1970'lerde ise, Japonlar ani ve beklenmedik bir atak yaptı. Petrol fiyatlarının yükselmesinden de yararlanarak, **ekonomik, ucuz ve kaliteli otomobilleri ile** piyasa paylarını hızla yükselttiler. O kadar ki, 1980 yılında, Japonya'nın otomotif üretimi ilk kez ABD'yi geçti. Ve 1993 yılına kadar, yani 14 yıl boyunca Japonya daha fazla araç üretti. Amerikan üretimi Japonya'ya ancak 1994 yılında tekrar geçebildi.

Bazı sayıları bilmekte yarar var. ABD, 1960'lar ve 70'lerde **ortalama 12 milyon motorlu araç** üretiyordu. 1980'de sadece 8 milyon, 1982'de ise 7 milyon üretebildi. Ama, tüketimi az çok aynı düzeyde kaldı. Aradaki farkı Japonya sağladı. Japonya, üretiminin tepe noktası olan 1990 yılında 13.5 milyon araç üretirken, ABD piyasasının **yüzde 18'ini** elinde tutuyordu.

1994'de, Japon üretimi 10.5 milyon, Amerika ise 12.2 milyon adet araç üretmiş. Japon arabalarının Amerikan piyasasındaki payı ise yüzde 13'e düşmüştü. Ne kadar ilginç! Ticaret savaşı, eğilim tersine dönünce, yani Amerikan üreticileri Japonlarla piyasa koşullarında başetmeye başladıktan sonra çıkıyor...

Bütün bunlardan bize ne? Clinton yönetiminin lüks Japon otomobillerine yüksek gümrük vergisi koyma kararı bizi doğrudan ilgilendirmiyor. İki sebeple. Birincisi, Türkiye **kaliteli ve ucuz** araba üretmiyor. İkincisi, ABD bizim otomotif ürünlerimize yüksek gümrük vergisi **koymuyor**.

Yani, yakın bir gelecekte, benzer bir ticaret savaşının Türk otomotif sektörü ile çıkması ihtimali sıfır. Olsa olsa tersi mümkün. Yani, bizim, otomotifte zaten varolan yüksek gümrük oranlarını sürdürme arayışımız sözkonusu. Ya da, ABD'nin bizim kaliteli ve ucuz üretim yaptığımız bir başka sektöre, **örneğin tekstile** yüksek gümrük koyması ihtimali belirebilir.

Demek ki, ABD-Japon ticaret savaşı, dolaylı şekilde de olsa, Türkiye'yi ilgilendiriyor. **Korumacılık** konusunda pozisyonların netleşmesine yarayabilir. Türkiye'nin çıkarının hangisinde olduğuna bakabiliriz.

Soruyu daha yalın şekilde soralım. Türkiye, bu durumda kendisini kimle özdeşleştirmelidir? ABD'nin tutumunu desteklemeli midir? Karşı mı çıkmalıdır? Zor bir soru olduğunu biliyorum. Ama, mutlaka cevaplanması gerekiyor.

Kolay bir çözüm var. Başka ülkelerin Türkiye'nin ihracatına gümrük duvarı uygulamasına karşı çıkarken, Türkiye'nin tüm dünyaya karşı gümrük duvarlarını yükseltmesini savunabiliriz. Yani, **çifte standartlı** davranabiliriz. Bunu da, diğer ülkelerin de zaten çifte standartlı davrandığını iddia ederek doğrulayabiliriz.

Bunun dışında, iki tutarlı cevap var. Biri, gümrük duvarları ile korumacılığın **yanlış olduğudur**. Hem Türkiye'nin yapmasının yanlış olduğu, hem de diğer ülkelerin. Eğer pozisyonumuz bu ise, Clinton yönetiminin son kararına da karşı çıkmamız gerekir. Nitekim, Amerikan kamuoyunun çok önemli bir bölümü alınan karara bu nedenle karşı çıkıyor.

Diğer pozisyon, gümrük duvarları ile korumacılığın **doğru olduğudur**. Bu durumda, hem Türkiye'nin bunu yapması gerektiğini, hem de diğer ülkelerin Türk ürünlerine karşı gümrük duvarı koymasının normal olduğunu savunabiliriz.

İki pozisyondan hangisinin tercih edileceği bir **hesap ve çıkar** işidir. Türkiye'nin uzun dönemli çıkarlarını ihracatta, üreticilerinin dünya pazarlarında rekabet etmesinde görenler, ilk pozisyonu benimser. Kalkınmanın yolunun iç pazardan geçtiğine inananlar ise ikincisini.

Gümrük Birliğine üyelik, ilkinin savunmakla özdeştir. Gümrük Birliğine karşı çıkanlar, tutarlılık açısından ikincisini savunmak zorundadır.

Ancak, bu arada çok önemli bir hususu unutmamak gerekiyor. Uzun dönemde, daha kaliteli otomobili daha ucuza yapıp satanlar mutlaka kazanır. Kalitesiz otomobilleri gümrük duvarları veya ithalat yasakları arkasında pahalıya üretilenler de kaybeder.

Gayri ihtiyari aklıma, 1980'lerin başında Amerikan otomotif endüstrisi Japon rekabeti karşısında bunalmışken Friedman'ın korumacılık isteyenlere karşı söylediği bir söz geliyor: **"birakalım daha iyi araba kazansın..."** Tüketicinin çıkarı, daima en kaliteli arabanın en ucuz fiyatla satılmasındadır. (21 Mayıs 1995)

SEÇİM SİSTEMLERİ

Özgürlüğü teminat altına alan bir temel metnin demokratik rejimin kurucu unsurlarından biri olduğu genellikle kabul edilir. Örneğin, demokratik Anayasaların esas işlevlerinden biri budur. Ancak, demokrasi sadece özgürlüklerden ibaret olamaz. Çünkü, bir demokratik düzenin uzun dönemli kalıcılığı, yani otoriter rejimlerle rekabet edebilmesi, ancak **etkin bir kamu yönetimi sistemi** getirmesi halinde mümkündür.

Bu ise, bizi özgür bireyin siyasete katılmasını ve kamu yönetiminde temsilini sağlayan mekanizmalara getirir. Hiç şüphesiz, Başkanlık Sistemi-Parlamanter Sistem tartışması bu bağlamda anlam kazanır. Yapılacak tercih, kamu yönetiminin üç ana ayağı olan kural koyma, kuralları uygulama ve kuralları denetleme (yani yasama, yürütme ve yargı) fonksiyonları arasındaki işbölümünü ve dengeleri belirler.

Ancak, en az onun kadar önemli olan bir diğer husus, özgür toplumu oluşturan vatandaşlar adına devleti yönetecek kişilerin **seçilme yönteminin**

saptanmasıdır. Adı üstünde: **"temsili demokrasi"**. Beni kimin temsil edeceğine ben karar vereceğim. Nasıl?

Türkiye'de, temel hak ve özgürlükler ve kuvvetler ayırımı, eksik, yetersiz ve yanlış da olsa, daima Anayasa'da yer almıştır. 1961 sonrası Anayasa geleneğimiz pek çok konuda adeta bir yönetmelik ayrıntısına girer. Ne kadar ilginçtir, devletle ilgili en küçük ayrıntıyı düzenleyen anayasalarımız, seçim sistemi hakkında suskundur.

1946'dan bu yana Anayasa'dan daha çok ve daha sık değiştirdiğimiz temel demokratik mekanizma nedir? **Seçim sistemi**. 1946'da geniş bölge çoğunluk sistemi geldi. 1957'de, partilerin işbirliğini engelleyen hükümler getirildi. 1961'den sonra, neredeyse her seçimde başka bir seçim sistemi uygulandı.

Anglosakson demokrasilerinin kuruluşlarından bu yana aynı seçim sistemini uyguladığı düşünülürse, Türkiye'nin yaşadığı seçim sistemi enflasyonu çok ilginç. Daha da ilginç, Anayasa, temel hak ve özgürlükler gibi konularda son derece hassas olan kesimlerin bile seçim sistemini ayrıntılı bir şekilde ele almayı gereksiz görmeleri.

Prof. Murat Sertel ve **Prof. Ersin Kalaycıoğlu'nun TÜSİAD** tarafından yayınlanan müşterek araştırması bu bakıma son derece önemli: **"Türkiye için yeni bir seçim yöntemi tasarımına doğru"**. Her iki bilim adamını ve TÜSİAD'ı bu önemli katkıdan dolayı kutlamak istiyorum.

Araştırma, birden fazla temsilcinin seçildiği **"geniş bölge"** ve bir tek temsilcinin seçildiği **"dar bölge"** için, farklı temsilci belirleme yöntemlerini karşılaştırıyor. Yöntemlerden bir bölümü, fiilen dünyada uygulanan yöntemler. Ayrıca, bunlardan daha iyi olduğunu önerdiği bir başka yöntemi de tartışmaya açıyor.

Türkiye'de hep geniş bölge uygulandı. 1960'a kadar geniş bölgede çoğunluk yöntemi geçerli idi. Yani, bir bölgede en çok oyu alan parti, o bölgedeki tüm milletvekillerini çıkartıyordu.

1960'dan sonra, geniş bölge fakat nisbi temsil yöntemine geçildi. Halen de bu yöntem uygulanıyor. Fakat, geniş bölge nisbi temsilde, çok farklı hesaplama yöntemleri kullanmak mümkün. Türkiye'de bunları teker teker deniyor. Hepsi, kısa dönemli hesaplarla yürürlüğe kondu. Bir süre sonra, o hesapları yapanların hesapları bozuldu ve yeni yöntemler getirildi.

Doğallıkla, **belediye başkanı** seçimleri tanım icabı dar bölge oluyor. Türkiye'de dar bölgenin (meceburen) uygulandığı tek seçim belediye başkanlığı seçimi. Orada da basit çoğunluk yöntemini kullanıyoruz. Yani, en çok oyu alan aday, başkan seçiliyor. Son seçimlerde görüldüğü gibi, yüzde 30'la belediye başkanı seçilmesi mümkün oluyor.

Pek çok olgun demokraside dar bölge kural. O kadar ki, demokrasinin olgunluğu ile dar bölge arasında bir ilişki olup olmadığını sorma gereğini duyuyorum. Ancak, dar bölgenin bizim belediye başkanı seçiminde yaşadığımız soruna açık olması, giderek **iki turlu** seçime olan ilgiyi arttırıyor.

İki turlu dar bölge, birinci turda adaylardan hiç birinin seçmenin çoğunluğu tarafından tercih edilmemesi halinde, seçimlerin tekrarlanması demek. Bazı yöntemlerde ikinci tura ilk turda belirli bir barajı aşamayan adaylar (diyelim ki yüzde 15) katılmıyor. Bazılarında ise, ilk turda en çok oyu alan iki aday katılıyor.

Bu şekilde, hem vatandaşın çok farklı siyasi mozayığı ilk tura yansıtması mümkün oluyor. Hem de, seçilmiş temsilcisinin vatandaşın çoğunluğunu temsil etmesi. Ayrıca, iki turlu seçimlerde, ilk turda önseçimi de partinin seçmenine yaptırmak olanağı doğuyor.

Sertel ve Kalaycıoğlu'nun önerdiği yöntem, seçmenin ikinci ve üçüncü tercihlerini de hesaplama katıyor. Böylece, tek turda seçmenin tüm tercihlerini göz önüne alan bir sonuca gidileceğini öneriyor. Geliştirdikleri yönteme, "**çoğunlukçu uzlaşma yöntemi**" adını vermişler.

Bu çalışmanın kamuoyunda seçim sistem ve yöntemleri tartışmasının derinleşmesine katkı yapacağına inanıyorum. Tekrar, yazarlarını ve yayıncısını kutluyorum. (25 Mayıs 1995)

DIŞ TİCARET DENGESİ

Arada sırada hatırlatmak ihtiyacını duyuyoruz. "**1994 Bunalımı**" Türkiye'de reel ekonominin ne kadar dinamik, esnek ve güçlü olduğunu kanıtladı. Ankara'daki "**müsamere hükümetinin**" bütün sorumsuzluğuna, beceriksizliğine, bilgisizliğine, kötü niyetine ve yaptığı bütün hatalara rağmen, 60 milyon insanımızın çalışkanlığı, yaratıcılığı ve fedakarlığı, müteşebbisimizin becerisi, iyimserliği ve direnme gücü ekonomiyi ayakta tutuyor.

Bu gerçeğin en net biçimde görüldüğü yer ise, **ödemeler bilançosu**. Çok kısa sürede, Türkiye ekonomisi dış borç almak zorunluluğundan kurtulmuş ve dış borcunu geri ödeyecek duruma gelmiş. Merkez Bankası rezervlerinde gördüğümüz büyük artış, TL'nin değer kaybının enflasyonun altında kalması bunun işaretleri.

Döviz dengesi açısından esas kalem **cari işlemlerdir**. Ülkenin kazandığı ve harcadığı tüm döviz cari işlemlere yansır. Cari işlemler iki ana kalemden oluşur: **dış ticaret ve görünmeyenler**. İlki bütün mal alım satımını kapsar. İkincisi hizmet alım satımını ve faktör gelir ve giderlerini.

Cari işlemlerde açık varsa, mutlaka o açığı karşılayacak bir **servet transferi** olmalıdır. Bunun iki yolu var. Biri, yabancılara ülkenin varlıklarından bir bölümünü satarak döviz harcamalarındaki fazlayı (yani cari işlemlerdeki açığı) finanse etmek. Portföy alımları ve doğrudan yabancı yatırımları neticede aynı sonucu verir. Diğeri, açığı dışarıdan borç alarak, yani gelecekte ödeme vaadi ile kapamak. Kısa vadeli özel kredilerle uzun vadeli kamu kredileri neticede aynı şeydir. Ülke cari döviz harcamalarını borç alarak finanse etmektedir.

Cari işlemlerde fazla varsa, ekonomi dışarıya yatırım yapıyor demektir. Borçlu ise, borç ödüyordür. Yani, cari işlemlerde fazlası olan ülkenin net borcu

o kadar azalır. Eğer yabancı sermaye girişi varsa, dış borcu cari işlemler fazlası artı yabancı sermaye girişi kadar azalır.

Aşağıdaki tabloda, 1993-95 arası Türkiye ekonomisinin döviz kazanma ve harcama sayılarını görüyoruz. 1993 ve 1994 kesinleşmiştir (1994'te küçük istatistik hataları olabilir). 1995 yılı sayılarını ise bilgisayarımda (Bill Gates'in **Excel 5.0** programı ile) mevcut eğilimlere bakarak ben hesapladım.

Kısaca gözden geçirelim. 1993 yılında, ihracat 15.4 milyar dolar ve ithalat 29.4 milyar dolar olmuş. Demek ki, **dış ticaret açığı 14 milyar dolar**. Turizm, işçi döviz, uluslararası nakliyecilik, vs. görünmeyen döviz gelirleri, dış borç faizi, hizmet ithalatı, vs. döviz giderlerinden 7.6 milyar dolar fazla imiş. Dış ticaretten gelen 14 milyar dolarlık açıktan görünmeyen kalemlerin 7.4 milyar dolar fazlası düşünce, **cari işlemler 6.4 milyar dolar açık vermiş**.

1994'te, ekonomi dış ticaret açığını hızla **9 milyar dolar kısmış**. Bunu ihracatı arttırarak (2.7 milyar dolar) ve ithalatı azaltarak (6.1 milyar dolar) sağlamış. Görünmeyen gelirleri de biraz artınca, 1993'deki 6.4 milyar dolarlık cari işlem açığı, 1994'de 2.6 milyar dolarlık fazlaya dönüşmüş. 1995 yılı için benim tahminin, aynı eğilimin süreceği. İthalatta 5.7 milyar dolarlık bir artışa rağmen, kısmen ihracattan (3.9 milyar dolar), kısmen de görünmeyenlerden gelen döviz kazancı sayesinde **cari işlemlerin 2 milyar dolar fazla vereceğini** öngörüyorum.

Hesabı yıllık yerine aylar üzerinden yaparsak sayılar daha ilginç. Mart 1994-Mart 1995 arası 12 ayda, cari işlem fazlası **4.2 milyar dolar**. Yani, **son 12 ayda Türkiye 4.2 milyar dolarlık dış borç ödeyecek döviz fazlası üretmiş**. Benim tahminlerim tutarsa, Mart 1994-Aralık 1995 arasındaki 22 ayda **6 milyar dolar** cari işlem fazlası olacak.

Bu sayılar reel ekonominin gücünü çok iyi gösteriyor. 1995 yılında, Türkiye ekonomisi 1993 düzeyine yakın ithalat yapmasına rağmen, cari işlemler dengesi fazla verecek. Ankara'nın bütün engellemelerine rağmen, ekonomi gelişmesini sürdürüyor. Sorunlarını çözüyor. **Çiller ne kadar uğraşırsa uğraşsın, istediği kadar seçim ekonomisi uygulamaya çalışsın, ufukta bir döviz sıkıntısı gözüküyor**. (28 Mayıs 1995)

TABLO

(sayılar milyar dolar)

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Görünmeyenler (net)	Cari İşlemler dengesi
Yıllar			(1)-(2)		(3)+(4)
1993	+ 15.4	- 29.4	- 14.0	+ 7.6	- 6.4
1994	+ 18.1	- 23.3	- 5.2	+ 7.8	+ 2.6
1995(*)	+ 22.0	- 29.0	- 7.0	+ 9.0	+ 2.0

Kaynak: Merkez Bankası ve DİE

(*) Benim tahminlerim

YABANCI GÖZÜ İLE

Toplumsal bilimlerin çözümsüz bazı sorunları vardır. Bunların başında, toplumu incelemeye soyunan kişinin (yani bilim adamının) o toplumdaki çatışma ve kavgalarda kaçınılmaz olarak **taraf tutması** gelir. Fizikçi incelediği atomlar, kimyacı moleküller, biyolog hücreler arasında tarafsız, hatta kayıtsızdır. Halbuki, örneğin bir tarihçi, incelediği geçmişteki kavgaların **bugüne uzantılarında** bilerek yada bilmeyerek ama mutlaka bir pozisyon almıştır. Düne bakıştaki optiği bugünün kırılmalarını taşır.

Bu nedenle, dışarıdan gelen, o toplumun üyesi olmayan kişilerin içinde yaşayanlara kıyasla çoğu kez daha serinkanlı analizler yapabildiğini görürüz. 19.uncu yüzyılda Amerika hakkında yazılmış en ilginç eserin bir Fransız gezgini, **Alexis de Tocqueville** tarafından kaleme alınmış olması bir raslantı değildir. Bugün, Başkan Clinton çalışma arkadaşlarına onun "**Amerika'da Demokrasi**" adlı kitabını (yazılışı 1835) zorunlu okuma olarak tavsiye ediyor.

Bu tür çok örnek vardır. 20.nci yüzyılın en önemli iki siyasi olayını düşünelim: Nazi Almanyası ve Sovyet Devrimi. İki için standart referans kitabı, "**Üçüncü Reich'in Yükseliş ve Çöküşü**" bir Amerika'lı araştırmacı **W.Shirer**'e ait. İkincisini ise 8 ciltlik "**Sovyet Rusyanın Tarihi**" eseri ile bir İngiliz tarihçi, **H.E.Carr** yazdı.

Bir toplum, yakın tarihinde büyük dönüşüm ve kutuplaşmalar yaşamışsa, bunların bugünü de etkilemeleri ihtimali artıyor. Dolayısı ile, sosyal bilimcinin bu kutuplaşmaların etkisinde kalması ihtimali de. Kutuplaşmada taraf olmayan, dışarıdan bakan bir yabancıнын gözlemlerinin yararlı olması ihtimali de. Bu nedenle, yabancı araştırmacı ve bilim adamlarının Türkiye hakkındaki çalışmalarını okumayı önemsiyorum.

Erik J. Zürcher, daha önce Kurtuluş savaşı ve Cumhuriyete geçiş dönemi üstünde çalışmış Hollanda'lı bir liberal akademisyen. "**Milli Mücadelede İttihatçılık**" (Bağlam yay. 1987) ve "**Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka**" (Bağlam yay. 1992) adlı iki kitabı Türkçe çıktı. 1993 yılında, Türkiye hakkında bir ders kitabı yayınladı: "**Turkey: A Modern History**" (I.B.Tauris, Londra). Tercümesinin İletişim Yayınları tarafından hazırlanmış olduğunu duydum.

Zürcher, 18.inci yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğunun bir resmini çekerek başlıyor. 320 sayfada, Sovyetler Birliğinin dağılması, Körfez Savaşı ve koalisyon hükümetinin ilk icraatları ile bitiriyor. Çok yararlı bir kaynakça taraması ve önemli kişilerin kısaca tanıtılması kitabın sonuna eklenmiş. Dipnotsuz, tablosuz, son derece rahat okunan bir eser.

İlk bölüm, İmparatorluğa Batı etkisini ve modernleşme arayışlarını ele alıyor. 19.uncu yüzyıl reformcuları ve reformları inceleniyor. Bölüm, 1908 yılında Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile bitiyor.

"**Türk tarihinde Jön Türk dönemi: 1908-50**" başlığını taşıyan ikinci bölüm, bizim için en ilginç olanı. Türk tarih yazımında, resmi ideolojinin de etkisi ile, 1923 çok önemli bir kırılma noktası olarak görülür. Kemalizmle İttihatçılık arasında çok net bir çizgi çekilir. Süreklilik reddedilir. Halbuki, Zürcher için,

süreklilik çok belirgin. Dönemi, "pozitivist ve milletçi fikirler etrafında toplanan modern eğitim görmüş bürokrat ve subay grubu tarafından devletin ve toplumun güçlendirilmesi ve moderleştirilmesi çabası" olarak niteliyor.

Üçüncü Bölümde, 1960 sonrasının "Sorunlu Demokrasi" dönemi ele alınıyor. Zürcher 1960-80 arasına "**İkinci Cumhuriyet**", 1980 sonrasına ise "**Üçüncü Cumhuriyet**" diyor. Böylece, Zürcher de Cumhuriyeti numaralama tartışmalarına farklı şekilde katılıyor.

Türkiye'ye sempati ile bakan ama Türk olmayan bir liberal akademisyenin analizlerini okumak, bizzat içinde yaşadığımız yakın tarihin bile anlaşılmasında küçümsenmeyecek yeni ufuklar açabiliyor. Sanıyorum ki, kitap Avrupa ülkelerinde Türkiye hakkında okutulan derslerde yoğun kullanılacak. Okuyucularıma tavsiye ederim. (1 Haziran 1995)

BİLETLİ YOLCUNUN ÖFKESİ

Bilgisayardaki dosyalardan, biletsiz yolcunun hikayesini çıkardım. 6 Haziran 1994 tarihli yazımdan alıntı yapıyorum.

"Şehir içinde tarifeli sefer yapan bir otobüs işletmesi düşünelim. Otobüse binenler bilet alıyor. Bilet paraları ile mazot, şoförün maaşı, otobüsün bakımı ve amortismanı ödeniyor. Böylece servis sürdürülüyor.

Bazı yolcular bilet almazsa ne olur? Hiç bir şey olmaz. Otobüs işletmesinin karı biraz düşer. Fakat servis gene devam eder. Avantacı yolcu hem servisten yararlanır. Hem de bedelini ödemez. Yaptığı yanında kalır.

Yolcuların daha büyük bölümü bilet almadan hizmeti kullanırsa ne olur? Otobüs işletmesi masraflarını karşılamakta zorlanır. Mecburen biletlere zam yapar. Avantacıların parasını bilet alan **dürüst yolcular** daha yüksek fiyatla öderler.

Yolcuların büyük çoğunluğu bilet almazsa ne olur? Bilet fiyatı daha da yükselir. Taksi fiyatına yaklaşır. Bilet alan yolcular da taksiye geçerler. Biletli yolcu kalmayınca otobüs işletmesi iflas eder. Servis durur. **Avantacıların bineceği otobüs kalmaz**".

İlk iki seçenek hala geçerli. Ancak, son günlerdeki olaylar çerçevesinde, üçüncüsünü yeniden yazmak gerekiyor. Bilet fiyatı daha yükselince, biletli yolcular bağırıp çağırmaya başlıyor. Avantacı yolcuların biletsiz binmesine izin veren otobüs şirketi yöneticilere veryansın ediyor. Neredeyse küçük çapta bir **protesto hareketi** oluşuyor.

Demek ki üçüncü seçeneğin kendi içinde iki ayrı senaryo var. İyi senaryoda, biletli yolcuların bilinçli çabaları sonucunda otobüs şirketinde yönetim değişiyor. Kimsenin otobüse biletsiz binmesine izin vermeyen yeni bir sistem kuruluyor ve bunu uygulayacak bir kadro geliyor. Bütün yolcular bilet alınca, **bilet fiyatları ucuzluyor**. Servis kalitesi düzeliyor. Sefer sayısı artıyor.

Ya kötü senaryo? Bağırma bir sonuca götürmüyor. Çünkü, biletli yolcular gerektiği şekilde organize olamayıp kendi aralarında bölünüyor. Otobüs şirketini

adam edecek yerde, taksi yada özel arabaya binmeyi daha zahmetsiz görenler çekiliyor. Bu durumda, biletsiz yolcularla üçkağıtçı, sorumsuz ve beceriksiz şirket yönetiminin kurduğu ittifak yerinden oynatılmıyor. Şirket batıyor ve otobüs seferleri kalkıyor. Herkes otomobile mahkum olunca trafik duruyor. Bütün yolcular, işlerine **hem daha pahalı, hem de daha uzun sürede** gitmek zorunda kalıyor.

Uzun süredir bütün uluslararası kuruluşların ve tüm iktisatçıların altını çize çize gündeme getirdikleri fakat hükümetlerin bir türlü yanaşmadıkları **vergi reformu** konusuna buradan girmek gerekiyor. Son günlerdeki gazete ilanlarının ve işalemi hükümet atışmalarının arkasında, vergi yapısındaki bozuklukların getirdiği yüksek enflasyon, yüksek faizler, kamu hizmetlerindeki bozulma gibi etkenler belirleyici. Sayıca az olsa bile, ekonomik ve siyasi etkinliği yüksek bir kesimde **“biletlı yolcu psikolojisinin”** yaygınlaştığını ve beraberinde bir öfke getirdiğini izliyoruz.

Giderek artan sayıda insan, Türkiye'nin kamu harcamalarının finansmanında “biletsiz yolcu” sorununu çözemediği sürece büyüme, gelişme, dünya ile bütünleşme, çağdaş bir toplum olma gibi hedeflere ulaşamayacağını görüyor. Bugün görmeyenler de çok yakında, yarın görecek.

Kayıtsız ekonominin kayıtlı ekonomiden büyük olduğu bir toplumda, hem siyasi ve toplumsal hem de ekonomik sorunların giderek büyümesi kaçınılmazdır. Böyle bir ortamda, yolsuzluğun, rüşvet ve suistimalin ortadan kaldırılabilmesi mümkün değildir. Bu ortamda, adalet mekanizması işleyemez. Hukuk devleti var olamaz. Sosyal sorunların patlama noktasına gelmesi engellenemez.

Ekonomik açıdan, vergi adaletsizliği en çok ekonominin üretken ve modern kesimlerine zarar verir. **Dış dünya ile rekabet etmek zorlaşır.** Çünkü, üretken kesim, “biletsiz yolcuların” yükünü taşıyamaz noktaya gelir. Hem ödemek zorunda kaldığı ek vergiler nedeniyle maliyetleri yükseldiği için rekabet edemez. Hem de vergi gelirleri ile karşılanamayan kamu harcamalarının faizleri yükseltmesi yüzünden yatırım yapamadığı için rekabet edemez.

Türkiye mutlaka çok ciddi bir vergi idaresi reformu yaparak, **“eşit gelire eşit vergi”** ilkesini hayata geçirmelidir. Bu, demokratik hukuk devletinin kurucu ilkelerinden biridir. Bir ülkede aynı geliri kazanan insanlardan bazıları hiç gelir vergisi ödemezken, başkalarının yüzde 40 yada yüzde 50 gelir oranında gelir vergisi ödemesini ne ahlaken, ne ekonomik olarak, ne de hukuken haklı göstermek mümkün değildir.

“Biletlı yolcunun” öfkesini anlıyorum. Ancak, sorunun çözümü akıl, sağduyu ve bilgiyi duyguların önüne çıkartmaktan geçiyor. Bunun da tek yolu vardır. **Vergisini ödeyen vatandaşın vergisine sahip çıkması, başka bir deyişle “biletlı yolcuların” kamusal alana ve siyasete ağırlıklarını koymaları.** Yoksa biletsizler kazanır ve Türkiye kaybeder. (4 Haziran 1995)

DIŞ AÇIK OLACAK MI?

Pazartesi akşamı İş Bankası Genel Müdürü Ünal Korukçu'nun gazetelerin ekonomi bölümleri, köşe yazarları ve yayın yönetmenleri için verdiği davete katıldım. Meslektaşlarla biraz ekonomi sohbeti yaparız demiştim. Nitekim, bir ara Milliyet'ten Osman Ulagay ve Hürriyet'ten Salih Neftçi ile ayaküstü ekonomi tartışmasına giriverdik. Ne yazık ki Deniz Gökçe ve Ege Cansen o anda yanımızda değildi.

Ulagay'la bir kaç gün önce konuyu konuşmuştuk. Neftçi'nin ve benim, 1995 yılında cari işlemler dengesinin vereceği sonuçla ilgili çok farklı tahminlerimiz vardı. Neftçi mevcut politikanın 1995'de cari işlemleri asgari 1 milyar dolarlık açığa götüreceğini öngörüyordu. Ben, 28 Mayıs tarihli yazımda 1995'de cari işlemlerin 2 milyar dolar fazla vermesini beklediğimi yazmıştım.

Tartışmanın bir noktasında Salih “gel hoca, iddiaya girelim” dedi. Ben iddiaya girmeyi sevmem. Onun yerine, yıl sonunda kimin tahminin daha iyi tuttuğunu yazı ile açıklamayı önerdim. İddiaya girmeden iddialı bir durum ortaya çıktı.

Neftçi'nin 1 milyar dolar açığı ile benim 2 milyar dolar fazlam arasında 3 milyar dolarlık bir fark var. Ocak ayında ilk bölümü görünmeyen kalemlerden giren Körfez Fonunun 1 milyar dolarını bir kenara atsak bile, gene 2 milyar dolarlık bir tahmin farkı kalıyor. Nedenlerini anlatmaya çalışacağım.

1995 yılı içinde bir döviz bunalımı olacağından endişe edenlerin mantığı şöyle işliyor. TL yılbaşından bu yana hızla değer kazanıyor. Hükümet de “seçim ekonomisi” uyguluyor (veya uygulayacak). Bu durumda, iç talep hızla artar. İç talepteki canlanma, aynen 1990'da ve 1992 sonrasında olduğu gibi, ihracat artışını kısıtlar. İthalat ise patlar. Dış ticaret açığının 10 milyar dolara, hatta 12 milyar dolara çıkacağını düşünenler var. Bu durumda, cari işlemlerde açık verilmesi kaçınılmaz duruyor.

Ben bu endişelere katılıyorum. TL'nin hızla değer kazanması, hiç şüphesiz Türk firmalarının içeride ve dışarıda rekabet gücünü olumsuz etkiliyor. Çiller'in yılbaşından bu yana maliye politikasında gevşek davrandığını ve bundan sonra da bu arayışını sürdürüleceğini -yani seçim ekonomisi uygulamaya çalışacağını- kabul ediyorum.

Ondan sonrasına katılmıyorum. Çünkü iç talebin öyle fazla hızlı artacağı kanısında değilim. İki temel neden görüyorum. Biri IMF'e verilen taahhütlerin tutturulmasıdır. Hükümetin önümüzdeki aylarda bu konuda çok büyük bir manevra alanı olmadığını görüyorum. İkincisi, “sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer” misali, iç ve dış finans piyasalarının tedirginliğidir. Bu etkenler, “sıkı para politikasının” devam etmesini sağlayacaktır.

Ne demek sıkı para? Yüksek faiz demek. OECD'nin son raporunda 1995'te % 30 reel faiz öngörülüyor. Şu anda piyasadaki durum, bunu doğruluyor. TL'nin yüksek reel faiz getirisi, iç pazarkı genişlemeyi çok kısıtlayıcı etki yapacaktır. Dolayısı ile, firmalar döviz kurundan kayıplarına rağmen ihracatı sürdürmek zorunda kalacak. İthalat da patlama yapamayacak.

Bu senaryoda, 1995 yılı dış ticaret açığı 7 milyar dolar civarında oluşuyor. 9 milyar dolar görünmeyen kalemler geliri (sanırım bu sayıya kimse itiraz etmiyor) eklenince, cari işlemler 2 milyar dolar fazla veriyor.

Son olarak şu hususu belirtmek lazım. Cari işlem açığı öngörenler, büyüme hızının da iç talepteki hızlı artış nedeni ile yüzde 3'ün üstüne çıkacağını, diyelim ki yüzde 5 veya 6'ya vuracağını söylemiş oluyor. İkinci senaryoda, talep artışı tümü ile ihracattan geliyor ve büyüme hızı yüzde 3 civarında kalıyor.

Buna göre, cari işlemler dengesinde açık-fazla tartışması, bizi Mart ayındaki bir başka tartışmaya götürüyor. Hatırlatalım: Ekonomide bir U-dönüşü başladığını saptamıştım. Ardından, "U mu? W mu?" (26 Mart 1995) diye sordum. 1995'de cari işlemlerde oluşacak açık, canlanmanın hızlı olacağı fakat sürdürülemeyeceği, yani bir süre sonra (Sonbaharda?) yeni bir bunalım veya istikrar programı gerekeceği anlamına geliyor. Dış açık varsa, W ihtimali yükseliyor. Ben ise hala U diyorum. (8 Haziran 1995)

"TURKEY 1995"

OECD'yi tanır mısınız? Tam adı, "Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü". 1961'de bu adı aldı. Ondan önce OEEC "Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü" deniyordu. 1948'de savaş sonrası Avrupa'nın yeniden inşasını hedefleyen Marshall yardımını dağıtmak üzere Paris'te kuruldu. Türkiye, örgütün kurucu üyesi. Kuruluşundan bu yana da en fakir üyesi.

OECD'ye "zenginler klübü" de diyenler var. Çünkü, üyeleri ABD, Kanada, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Batı Avrupa ülkeleri. Türkiye ve Yunanistan gibi iki fakir ülkenin kuruluşta yer almasının nedeni siyasi ve askeri. Soğuk savaşın başlangıç günlerinde bu ülkelerin Sovyet yayılmacılığına karşı korunması amaçlanıyordu.

Bu örgütün son 50 yıllık ekonomik tarihimize çok önemli yeri vardır. Soğuk savaş döneminde, NATO ülkelerinin Türkiye'ye yönlendirdikleri yardımların ve imtiyazlı kredilerin büyük bölümü OECD Sekretaryası tarafından koordine edildi. Yardım konsorsiyumları kuruldu. Ekonomiden sorumlu bakanlar ve yüksek bürokratlar Paris'e gidip eleştiri dinlemek ve dertlerini anlatmak zorunda kaldılar.

Türkiye, örgüt nezdinde büyükelçi düzeyinde bir daimi temsilci tarafından temsil ediliyor. Devlet İstatistik Enstitüsünün eski Başkanı Prof. Orhan Güvenen şu anda bu görevi yürütüyor.

OECD'nin faaliyetlerinden biri, her yıl her üye ülke için ekonomisinin durumunu inceleyen bir raporu İngilizce ve Fransızca yayınlamasıdır. Bunlar "OECD Economic Surveys" dizisi şeklinde çıkıyor. Raporla, bir önceki yılın gelişmeleri özetleniyor. Yakın gelecekle ilgili beklentiler ortaya konuyor.

Konjonktür analizleri yapılıyor. Genellikle, bir önemli yapısal sorun derinlemesine inceleniyor.

Bu yıl, **Elektronik Kitap** yayını da başlamış. İsteyenler, bütün OECD ülkeleri için 1994 ve 1995'te yayınlanan raporları bir tek **CD-Rom** şeklinde satın alabilecek. Ya da, tek tek ülke raporlarını bilgisayar disketi şeklinde almak da mümkün.

Analiz edilen ülke Örgütün üyesi olduğu için, hükümete ve uyguladığı politikalara karşı eleştirelilik dozuna dikkat ediliyor. Ancak, Örgütün saygınlığını koruyabilmesi için gerekli olan bağımsız değerlendirme mutlaka yapılıyor. Artık iktisatçı olduğuma karar verdiğim günlerden bu yana, OECD'nin her yıl Türkiye için çıkardığı raporu alır, okur ve kütüphanemde saklarım.

Marmara Üniversitesi Göztepe kampüsünde son sınıf öğrencilerine Türkiye Ekonomisi dersi verdiğim sırada, mutlaka son iki-üç yılın OECD raporunu okutarak dersi bitirdim. Hem bir ekonomiyi profesyonel iktisatçının nasıl incelemesi gerektiğine çok iyi bir örnek oldukları için. Hem de Türkiye ekonomisi hakkında kısa ama öz ve tarafsız bir değerlendirme yaptıkları için.

Geçen hafta, OECD yayınlarının dağıtıcısı İş Bankası kültür yayınlarından "Turkey 1995"i aldım. 1994 yılında yaşanan büyük bunalım, OECD Sekretaryasının bu yılki raporunu diğer yıllara kıyasla daha ilginç kılıyor. Dünya ekonomisini ve Türkiye'yi en az IMF ve Dünya Bankası kadar yakından izleyen bu kurumun beklentileri, hesapları ve önerileri çok önemli. Bize ışık tutabilir.

Raporda, 1995 ve 1996 yılları için **dikkatli bir iyimserlik** havası seziliyor. Özel ekonominin bunalımın yarattığı şartlara uyum göstermekteki başarısı özellikle vurgulanıyor. Bunda, kayıt dışı ekonominin beklenenden çok daha dirençli ve daha esnek çıkmasının büyük rolü olduğuna işaret ediliyor.

Dış ticaret açığındaki ve cari işlemlerdeki düzelme ekonominin dinamizminin önemli bir kanıtı olarak görülüyor. Kamu açığının kapatılması konusunda karamsarlık var. Bir miktar iyileşme olduğu kabul ediliyor ama daha yapılacak çok şeyin olduğu hatırlatılıyor.

1995 yılında GSMH'nin **yüzde 2.8 büyümesi** öngörülüyor. Ayrıntıya inince, talepteki artışın esas itibarıyla ihracattan geldiğini anlıyoruz. OECD Sekretaryasının tahminlerine göre, 1995 yılında iç özel tüketim sadece yüzde 2 büyüyecek. Kamu tüketimi ve yatırımlar ise sırası ile yüzde 1.5 ve yüzde 2.5 küçülecek. Bu durumda, iç talepteki artış sadece yüzde 1.2 olacak.

OECD tahminlerinde, ihracattaki yüzde 15 reel artış, 1995 yılında büyümenin motoru işlevini görüyor. İthalatın reel yüzde 7.5 artmasına rağmen, cari işlemler dengesi fazla vermeye devam ediyor.

Bu nisbi istikrarın temel aracı **sıkı para politikası**. Kamu borçlanma gereksiniminde yeterli düşüş olmaması ve Türkiye'nin dış borcu iç borç ile ikame etme zorunluluğu, TL reel faizlerinin son derece yüksek düzeylerde seyretmesine yol açıyor. Raporun sonundaki ekte sunulan orta vadeli istikrar senaryosunda göre, 1995 yılında Hazine Bonosu ve Devlet Tahvillerinde **ortalama yüzde 29 reel faiz** bekleniyor. Nisbeten iyimser bir istikrar

programında bile, yüksek reel faiz 1996'ya (yüzde 20) ve 1997'ye (yüzde 17) sarkıyor.

Ankara tekrar büyük iktisat politikası hataları yapmadığı sürece ekonomide nisbi bir istikrar görülüyor. Ancak, kamu maliyesinde reform yapılamadığı için, istikrar sıkı para yani yüksek faiz politikası ile sağlanabiliyor. Bunun bedeli de düşük büyüme hızları. Popülist siyasi yapıların faturasını yavaş büyüme ile **ekonomi ve vatandaş** ödüyor. (11 Haziran 1995)

SEIGNIORAGE

“Senyör”, orta çağ Avrupasında feodal beye yada iktidar sahibi kişiye deniyor. Hükümdar da diyebiliriz. “**Seigniorage**” (“senyoraj” diye okunuyor) hükümdarlık payı, yada hükümdarın hakkı anlamına geliyor. Siyasi otoritenin para basma tekelini elinde tutması karşılığında elde ettiği rantı tanımlıyor. Türkçesi, “**Beylik Hakkı**” olurdu.

Bir altın sikkenin altın cinsinden değeri, o sikkenin içindeki altından daha fazla olacaktır. Bu da son derece doğal. Hükümdarın mührü, parayı kullanana büyük kolaylık sağlıyor. Külçe altını her sefer tartmak, ayarına bakmak gerekirken, sikke için buna ihtiyaç yok. İktisat dili ile, hükümdar para basarak toplumda “işlem maliyetlerini” düşürüyor. Rantın kökeninde bu var.

Hükümdarın, para basma tekelini kendisine kaynak bulmak için istismar etme arayışına hep raslanmıştır. Osmanlı döneminde, hazinede altın azalınca sikkelerin içindeki bakırın artırılmasına “**tagşiş**” denirdi. Toplum ilk başta farkına varmasa bile, kısa sürede paranın değerini yitirdiği anlaşılırdı. O devrin enflasyonu böyle olurdu. Tagşiş, yeniçeri ayaklanmalarının bir bölümünün de nedenidir.

Kağıt para, sorumsuz hükümdarın işini kolaylaştırıyor. Devlet, Merkez Bankası matbaasını çalıştırıp istediği kadar para basabiliyor. Böylece, **görünüşte** vergi veya borç almadan harcama yapma imkanına kavuşuyor. Ama bu sadece görüntü. Çünkü, devlet bir harcama yapmışsa, bunu toplum ödemek zorunda. Basılan paranın karşılığını, **toplum enflasyonla ödüyor**.

İktisatta, devletin para basma yolu ile kendisine aktardığı kaynakları hesaplamaya çalışan geniş bir literatür var. Kabaca, bir yıl içinde rezerv paradaki artış miktarını o yılın nominal GSMH'sına bölersek, milli gelirin yüzdesi olarak “**beylik hakkını**” hesaplamış oluruz.

Daha ince hesaplar yapmak mümkün ve gerekli. Çünkü, bir yandan milli gelir büyüyor. Diğer yandan, geliştikçe toplumun para tutma ihtiyacı artıyor. Demek ki, basılan paranın bir bölümü ekonomi açısından olumlu etki yapabilir. Ancak onun üstünde kalan kısmını olumsuz kabul edebiliriz. Bu bölüme, “**enflasyon vergisi**” diyoruz. Çünkü, devletin vatandaştan para tuttuğu ölçüde topladığı bir vergi. Enflasyon vergisini, tüketici fiyat artışını rezerv paranın milli gelire oranı ile çarparak gene kabaca hesaplayabiliyoruz.

İşin bir de öbür yanı var. Enflasyon arttıkça, ekonomik aktörler, paradan kaçıyor. Yani, herkes elinde daha az para tutmaya çalışıyor. Bunu yapamazsa, değeri hızla düşen para yerine sağlam paraları (**altın ve döviz gibi**) tercih ediyor. Bu durumda, TL'ye yönelik para talebi düştükçe, aynı miktar enflasyon vergisini tahsil etmek için gerekli olan enflasyon düzeyi de yükseliyor.

Enflasyon belirli bir düzeyi geçince, enflasyonu arttırarak daha fazla enflasyon vergisi toplanamıyor. Tam tersine, beylik hakkı ve beraberinde enflasyon vergisi hızla düşüyor. Yani, toplum bir şekilde **enflasyon vergisine direnmeyi** de öğreniyor.

Elimde, Hacettepe Üniversitesinden üç öğretim üyesi, Dr.H.Kazdağlı, Dr.C.Küçükler ve Dr.C.Erdemir tarafından hazırlanan ve Hazine Müsteşarlığı tarafından yayınlanan son derece ilginç ve kaliteli bir araştırma var: “**Seigniorage in Turkey**” (İktisadi Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Aralık 1994). 1982-92 arasındaki 10 yıl için, farklı yöntemleri kullanarak Türkiye'de devletin para basarak aldığı “beylik hakkını” ve “enflasyon vergisini” hesaplıyor.

Detaylar bizi ilgilendirmiyor. Kullanılan ölçüler arasında olduğu kadar yıldan yıla da farklar var. On yıllık ortalamaların ortalamasını alıyoruz. 6 farklı yöntemin ortalaması olarak, toplam “beylik hakkının” milli gelire oranı yüzde 3 ile yüzde 3.5 arasında belirleniyor. Bazı yıllar yüzde 7'ye çıkıyor (1988); bazısında yüzde 1'in altına iniyor (1990). **Ortalama ise yüzde 3.25**.

Ne demek bütün bunlar? Türkiye'nin 1980'den bugüne ortalama yıllık enflasyonu yüzde 60 civarında. **Siyasi iktidarlar, milli gelirin yüzde 3'ü kadar daha fazla harcama yapabilmek için ekonomiye yüzde 60 enflasyon yüklemişler**. Bu enflasyon nedeni ile Türkiye'nin ortalama büyüme hızı düşmüş. Bunalımlar olmuş.

Bütün çekilen sıkıntı, hayat pahalılığı, enflasyon, işsizlik, büyüme hızı dalgalanmaları, döviz krizi, vs... Neden? Devletin giderleri gelirlerinden yüzde 3.25 daha fazla olsun diye. Acaba değer mi? Siyasetçinin yüzde 3.25'lik popülizmi için toplumun fiilen ödediği fatura çok daha büyük değil mi?

Bu önemli sorulara cevap aramaya devam edeceğiz. (15 Haziran 1995)

YOL AYIRIMI

İtalyan düşünürü Gramsci'nin meşhur bir sözü vardır. “**Eski düzen kendisini yeniden üretmekten aciz kalırsa, ama yeni düzen bir türlü doğmazsa, işte o zaman marazi belirtiler ortalığı kaplar**”. Türkiye'de son dönemde yaşadıklarımız, eski düzenin çözüldüğünün, yeni düzene ise bir türlü geçilemediğinin “**marazi göstergeleri**”.

Ayvaz Gökdemir'in Avrupalı kadın milletvekilleri için kullandığı ifade... Menzir'in CHP'li bakanlara tavrı... Ayak bilekleri gözüktüğü için bir Doktor milletvekili tarafından meclisten kovulan bayan kameracı... Cumhurbaşkanı ile

Juppe arasındaki hayali Sevr tartışması... Anayasa değişikliği komedisi... Kilis ve Yalova'nın il yapılması... Güneydoğuda süregelen savaş ve verilen şehitler... Kuşadası ve Alanya'nın gazete ilanları... Öldürülen polisler... Ormanda kayıplarının cesedini arayan vatandaşlar... Militanın cenazesinde Dev-Sol'un üniformalı tören yapması... Coşkun Kırca'dan askeri darbeye davet yazısı... Mümtaz Soysal'dan siyasetçilere darağacı hatırlatması...

Liste uzun. Olmamış olmasını dilediğimiz olaylar, söylenmemiş olmasını tercih ettiğimiz sözler o kadar çok ki...

Türkiye'nin zembereği boşalıyor. Soğuk savaşın bitmesi, 45 yıl boyunca buzluğa kaldırılan sorunları hızla gün ışığına çıkartıyor. Isınan tarih aynı zamanda sınırları, duvarları ortadan kaldırıyor. Duvar sadece Berlin'de yıkılmıyor. Küreselleşme, Türkiye'nin yeni iletişim teknolojilerinden kaçmasına izin vermiyor. Özel radyo ve televizyonlar açılıyor. ABD ile Sovyetler arasındaki nükleer dengenin uçbeyi olma vasfını yitirince, Paris Şartı, Avrupa Birliği gibi, küreselleşmenin yeni kurumlarını görmemezlikten gelme olanağı da elden gidiyor.

Türkiye bir yol ayırımında. Tercih yapmak zorunda. Zamanı da yok. Tercihini şimdi, bugün yapmak zorunda. Fakat yapamıyor. **Tereddütlü, kararsız, bölünmüş, kutuplaşmış, hatta şaşkın ve kızgın.** Eskinin artık bir işe yaramadığını biliyor. Ama yeniden de korkuyor.

Bir yanda, yüzyılların mücadelesinde oluşan kazanımları "**muhafaza etme**" içgüdüğü var. Her an, sonunda herşeyi tuz buz edip dağıtacak bir tutuculuğun bahanesine dönüşebilecek bir içgüdü. Öte yanda, içimizde bir büyük fırtına gibi esen geleceği fethetme coşkusu var. Sonradan çok pişmanlık yaratacak bir yanlış "**maceranın**" habercisi olabilecek bir coşku.

Aslında önümüzdeki soru çok basit ve yalın. Basit ve yalın olduğu için cevaplandırmakta zorlanıyoruz. Hatta, bu biçimde sorulmasına bile kızıyoruz. Önce soruyu vazedelim. **Türkiye, siyasi, toplumsal ve ekonomik sorunlarını demokratik kurumlarını derinleştirerek ve güçlendirerek mi aşabilir? Yoksa, geçici bir süre için bile olsa tekrar otoriter bir rejimle mi aşabilir?** Sorunun bir çok başka vazediliş biçimi olabilir. Örneğin, "daha fazla demokrasi acaba bir kaosa, anarşiye ve giderek Türkiye'nin bölünmesine ve/veya teokratik devlete dönüşmesine mi yol açar?" şeklinde sorular var. Yada, "dünya ile bütünleşmek bu aşamada sorunları ağırlaştırır mı? Acaba, bir süre dünyadan kopup kendi içimize kapanmamız işimizi kolaylaştırır mı?" diye sorular da var.

Türkiye, geçmişte benzer sorularla karşılaştı. 1923'te, 1960'da, 1971'de, 1980'de fazla tereddüt etmeden ve zorlanmadan **otoriter rejimi** seçti. O devrin dış ve iç konjonktürü ve koşulları, bu tercihin uygulanabilmesini mümkün kıldı. Milliyetçi ve devletçi ideoloji etrafında birleşmiş asker ve sivil seçkinler idareyi ele aldı. Kendi iradelerini topluma zorladılar.

1995'in esas açmazı, iç ve dış koşulların ve konjonktürün bu seçeneğe izin vermemesi. Bu kez, otoriter siyasi yapılar, eğer kurulacaksa, toplumdan gelmek zorunda. Toplumun bağrından kopan bir şiddetin, belki barbarlığın taşıyıcısı olacak. Gördüğümüz "**marazi belirtiler**" bunun işaretleri.

Yani, soğuk savaş sonrası dünyanın ve Türkiye'nin koşulları, kolay çözümlere kapıları kapıyor. Mutlaka iki zordan biri seçilecek. Artık otoriterlik zor. Doğru. Ama, demokrasi de kolay değil. Kendiliğinden olmuyor. Bireye, topluma ve seçkinlere büyük sorumluluk yüklüyor. Risk almayı, kendine güvenmeyi gerektiriyor. **Demokratları gerektiriyor.**

Türkiye'nin geleceği demokraside, piyasa ekonomisinde, dünya ile bütünleşmede. Son 200 yılda büyük fedakarlıklar pahasına kazandıklarını muhafaza edebilmesinin tek yolu, gelişmesini sürdürebilmesinin koşulu, en kısa sürede tercihini net ve geri dönülmez şekilde yapmasında yatıyor. 21.inci yüzyıla beş kala, **insanları manevi huzura ve gönüllü birlikteliğe, toplumu maddi refaha ve ekonomik-siyasi güce götüren yol demokrasiden geçiyor.**

Türkiye'nin bu büyük dönüşümü gerçekleştireceğine inanıyorum. (18 Haziran 1995)

TEMELİSTAN

Ekonomini öngördüğümüz gibi normalleşiyor. Sıkı para politikasının yol açtığı yüksek faizler, vatandaşın ve piyasaların TL'ye daha fazla güven duymasını sağladı. Cari işlemler dengesinde geçen Nisan ayında başlayan fazlalık sürüyor. Döviz kuru ise neredeyse sabitlendi. Sektörden sektöre değişmekle beraber, üretimde artış eğilimi var.

Bütün bunlar, genel bir **iyimserlik havası** yaratıyor. Ancak, profesyonel iktisatçılar, haklı olarak, iyimserlik dozunun aşırıya kaçmasından çekiniyorlar. İyimser olmak, gerçekçiliği elden bırakmak anlamına gelmesin diyorlar. 1994 bunalmına nasıl gelindiğini hatırlatma ihtiyacını duyuyorlar.

İktisat camiasında, özellikle Çiller hükümetinin **aynı hataları tekrar etmesinden** korkuluyor. Yüksek faizin yarattığı nisbi istikrar ortamını yanlış değerlendirmenin, Türkiye'yi hızla çok tehlikeli bir noktaya geri götüreceği anlatılmaya çalışılıyor.

Yeni Yüzyıl'da Pazartesi (19 Haziran) günü, **Deniz Gökçe**'nin çok önemli bir yazısı çıktı. Gökçe, benim söylemek istediklerimi o kadar güzel anlatmış ki, ayrıca yazmama gerek kalmadı. **SABAH** okuyucuları için Gökçe'nin yazısından uzun bir alıntı yapmayı tercih ettim.

Gökçe'nin yazısının başlığı "**Yine Temelistan Oluyoruz**". Yazı bir fıkra ile başlıyor. Sarhoş Cemal, Temel'e "Uyy, çift görüyorum" demiş. "Pi cozonu kapa oyleysa" demiş Temel. Türkiye'yi 1994 Nisanına getiren olayları kısaca özetledikten sonra Deniz Gökçe şöyle devam ediyor.

“Bugün Türk vatandaşı elindeki dövizi satıp Türk lirasına geçiyor. Yabancılar da dışarıdan dövizlerini getirip en azından eylül ayına kadar TL yatırımı yapıyorlar. Ama bu aslında çıkış yolu değil.

Temel İngiltere'ye gidecekmış. Arkadaşı Cemal ona İngiltere'de trafiğin soldan olduğunu, bizler için çok tehlikeli olduğunu söyleyince, Temel “Rize'den Samsun'a soldan cittum ne kadar tehlikelidir pileyrum” demiş.

Türkiye bu yoldan bir kere geçti. Şimdi aynı salaklığı bir kere daha tekrar edersek gerçekten ülkenin adını “Temelistan” olarak değiştirmek gerekecek.

Peki ne yapılması gerekiyor? Tansu Hanımın alet çantasındakilerin tam tersini yapmak gerekiyor.

Birincisi, Tansu Hanım tarıma her zaman kepçe ile verir, çünkü oy tabanı orası. Buğday fiyatları açıklandı, gerçekler gözüktü. Yüzde 100'ü aşan zamlar gündeme geldi. Bunların olmaması gerekirdi.

İkincisi, Tansu Hanım'ın en iyi bildiği, kriz anında gündemi meşgul eden iyi düşünülmemiş altyapısı hazırlanmamış, bir değişiklik gündeme getirmek. İlk 4 ay açık veren bütçe IMF geldiği günlerde nedense erkenden ilan edildi ve 25 Trilyon TL Mayıs ayı fazlası verildiği, Haziran ayının ilk haftasında ilan edildi. Enflasyonun 78'e düştüğü acilen bir Pazar günü ilan edildi. IMF'in geldiği günlerde, Hazine, TMO ve kendisinin Merkez Bankası'na olan borçlarını “şakkadanak” geri ödedi, Merkez Bankası bilançosu şeker gibi oluverdi. Acilen tüm yıl içinde 5 Milyar Dolar olarak hedeflenmiş ve ilk 6 ayda hiç ilişilmemiş özelleştirme planının ikinci yarısı yapılacak olan 2.5 Milyar Dolar'a yakın kısmının şimdi yapılacağı ilan edildi.

Bunlar iyi düşünülmüş, alt yapısı planlanmış, timing konusu tartışılmış şeyler değil. Sadece IMF burada iken şiddetli itirazlar yükseldiği için “tıkaç” olarak düşünülmüş şeyler. Aynen Temel fıkrasındaki gibi.

Bütün gece sessizce oğlan çocuk bekleyen Temel'e doğumevi hemşiresi bir kızı olduğunu söyleyince Temel, “O kadar da dert değildir, kız çocuk penum ikinci alternatifimdi!” demiş.

Bugün durduğumuz yer çözüm noktası değildir. Yine faiz yüksek, kur yavaş konumundayız. Ancak burada hızlı devalüasyon zamanı da değildir. Merkez Bankası son 6-7 ayda 5 Milyar Dolar'a yakın döviz aldı, rezerv arttırdı. Eğer Merkez Bankası döviz almaya kur daha da yavaş giderdi. Ama ne bugünkü durum bir çözüm noktası, ne de faizi aşağı basıp, kuru hızlandırmak. 1993'te hızlı büyüyorduk. Bu dış dengesizlik yaratıyordu. Küçülmek gerekirdi. Biz tersine büyümeyi teşvik edecek faiz düşürmesi yapmış, krizimizi kucağımıza almıştık.

Bugün gelinen yerde aynı yüksek faiz, düşük kur durumundayız. Ama reel büyüme yavaş. Burada biraz nefes almak için tek çıkış yolu yapısal önemleri acilen devreye koymaktır. İnanarak isteyerek, özelleştirmenin düğmesine basmalıyız. Bunu yapmadığımız taktirde bu yılın bütçesi planlanmadan 150 Trilyon kadar fazla açık verecek. Yine kriz ortamına geri döneceğiz. İkaz ediyoruz!” (22 Haziran 1995)

PARANIN DEĞERİ

Çocuk herşeye meraklı olur. Büyükleri bayıltan sorular sorar. Bazıları sonradan, hafızanın garip bir oyunu ile, 40 yıl, 50 yıl unutulduktan sonra geriye gelir. Olmadık bir sözcük, bir kavram o günleri çağırıştırır. İktisatçılar arasında tartışılmaya başlanan “**para kurulu**” (**currency board**) bende bu tür çağrışımlar yaptı.

Bir ara, adının ekonomi olduğunu bilmeden ekonomiye takılmışım. Savaşın hemen sonrası Ankara'sında, etrafta bir sürü fakir fukara vardı. Rahmetli anneannem, halimize şükretmek gerektiğini, bizden çok kötü durumda insanlar olduğunu telkin ederdi. Bu işi bir türlü anlamazdım. **Neden devlet para basıp bu fakir insanlara vermiyordu?** Verse, fakir insan kalmazdı. Herkesin parası olurdu. Sonra daha büyük hayaller kurardım. Devlet parayı basıyor ve Ankara'ya daha büyük binalar yapıyor. Okullar, hastaneler, yollar, evler... Kısa sürede fakirlik ve sefalet bitiyor. Türkiye'nin çok parası oluyor.

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra, bu para basma işi biraz kafamda karıştı. Çünkü, Demokrat Partinin ilk birkaç yılı çok iyi gitti ama ardından hızla fiyatlar artmaya başladı. Delikli kırk paralar, yüz paralar kayboldu. Ben de çevremi anlamaya çalışırken sadece kendi muhayyelemi kullanamayacak kadar büyümüşüm. Çevremde konuşulardan etkileniyordum. Böylece, karşılıksız para basmanın yanlış olduğunu gözüm kesmeye başladı. Bu işin doğrusunun devletin **hazinedeki altın kadar** para basması olduğuna ikna oldum.

Paranın nereden gelip nereye gittiğini, nasıl bir şey olduğunu daha iyi anlamam için İktisat Fakültesinde öğrencilik ve asistanlık yıllarımı beklemem gerekiyormuş. O arada, paranın değerinin nasıl oluştuğunu anlamakta zorlananan tek insanın ben olmadığımı görmeye başladım. Çok değerli bir iktisatçı ağabeyimden naklen bir tarihi hatıra anlatmak istiyorum.

Merkez Bankası yeni kurulmuş. Bir gün guvernörün Başbakanlığa çağırılıyor. İsmet Paşa hemen sadede geliyor. Dünya bunalımı var. Hazine sıkışık. Vergi geliri düşmüş. Acaba devlet harcamalarını para basarak karşılasak ne olur? Guvernör, bildiği kadarı ile “**paranın miktar teorisini**” anlatıyor. Paşa not tutuyor. Bir daha anlat diyor. Gene not tutuyor.

Gece yarısı, guvernörün kapısında iki polis ve bir araba. Guvernörde bir korku: acaba yanlış bir şey mi yaptım, yoksa bir iftira mı var diye. Neyse, Çankaya'ya çıkılıyor. Salonunda Atatürk ve İnönü başbaşa. Ama bir gerginlik var. Atatürk soruyor: “para basınca ne olacağını Paşa bir türlü açıklayamıyor, bir de sen anlat bakayım!”.

Başbakanlıkta olduğu gibi, guvernör dilinin döndüğü kadar İsmet Paşanın tasvipkar bakışları altında miktar teorisini açıklıyor. Ama Atatürk tereddütlü. Derken, bir koşu gidiyor ve içerideki kasadan bir tomar para getirip masanın üstüne atıyor. “Şimdi söyle, bu paralar ne olacak?” diyor. “Paşam, ne kadar para basarsak bunlar o kadar değer kaybedecek” cevabını alınca, İnönü'ye

dönüp “**anladım, anladım, para basmak falan filan yok!**” diye tek parti rejiminin para politikasını belirliyor.

Şimdi ben size sormak istiyorum. Bir ülkenin parasının değerini ne belirler? Merkez Bankasındaki altın ve döviz rezervi mi? Kişi başına milli gelir düzeyi mi? Büyüme hızı mı? İşsizlik oranı mı? Faiz hadleri mi? Yoksa bunların hiç biri değil mi? Değilse, peki ne belirliyor bir ülkenin parasının değerini?

Köroğlu'na nazire, “**kağıt para icad edildi, mertlik bozuldu**” diyebiliriz. Kıymetli metalden farklı olarak, kağıt veya kaydi para, hükümetlere harcamalarını karşılamak için para basma olanağını veriyor. İşte paranın değeri bir ülkenin bu olanağı kullanıp kullanmama ihtimaline göre belirleniyor.

Örneğin, tüm dünya, Almanya'nın enflasyonu sevmediğini öğrendi. Merkez Bankası, Hazine, vs. bütün kurumlarını bunu destekleyecek şekilde kurmuşlar. Alman Markı güçlü. Çünkü hepimiz **Almanya'da fiyat istikrarının en zor ekonomik ve toplumsal koşullarda bile süreceğine inanıyoruz**. Bu da Alman markını güçlü kılıyor. Hepsi bu kadar.

Şunu söylemeye çalışıyorum: **artık paranın değeri yok**. Sadece ülkenin uyguladığı ve uygulayacağı **iktisat politikalarının değeri var**. Bunların hedefi fiyat istikrarı olursa, enflasyonu sıfırlamak olursa, para değerli oluyor. Yok, bunları tasarlayan ve uygulayanlar fiyat istikrarını önemsemiyorsa, “canım bir miktar enflasyon da iyidir, filan falan” gibi düşünüyorsa, para değersiz oluyor.

Bir ülkenin seçmeni ve siyasetçisi enflasyondan şikayetçi değilse, enflasyonun kendisine zarar verdiğini düşünmüyorsa, orada enflasyon sürer. Para da değer kaybetmeye devam eder. Tek sihirli çözüm bu zihniyeti değiştirmekten geçiyor. Başka sihirli çözüm yok. (25 Haziran 1995)

OSMANLI BANKASI

4 Şubat 1863'de, Sadrazam Kamil Paşa, Hariciye Nazırı Ali Paşa ve eski Sadrazam ve Hariciye Nazırı Fuat Paşanın da katıldığı bir imza töreni ile İstanbul'da “**Bank-ı Osmani-i Şahane**” kuruldu. Frenkçesi “**Banque Ottomane Imperiale**”. Anlaşılan biz “Şahane” sözcüğünü frenkçe İmparatorluk anlamına kullanıyormuşuz.

Bankanın kökünde biri İngiliz, diğeri Fransız iki grup var. İngilizler, Glyn and Co. bankası ve Henry Layard, 1856'da “**Bank-ı Osmani**” adı altında bir ticari banka zaten kurmuşlar. Fransızlar ise, Emile ve İsaac Pereire'nin yönetimindeki Le Credit Mobilier'nin öncülüğünde Osmanlı İmparatorluğunda daha çok iş yapmayı arzulayan sermayedarlar.

İmparatorluğu bir Merkez Bankası kurmaya iten sorunlar ise çok ilginç. Kırım Savaşı filan derken, Hazine mecburen kağıt para basmaya yöneliyor. Artık hepimiz biliyoruz. **Kağıt parayı bastıkça, değeri düşüyor**. Bugün enflasyon dediğimiz şey. Böylece bir mali kriz oluşuyor. Devrin iktisat öğretilerinin de etkisi ile, Bab-ı Ali, mali istikrarı yeniden tesis etmek için yollar arıyor.

Bunlardan biri, Devletin dışarıda borçlanması ve elde ettiği “**sağlam para**” ile değersiz kağıt paraların karşılığını ödemesi. Yani bunları tedavülden çekmesi. Önce bu işlem yapılıyor. Daha sonra Osmanlı Bankasını kuracak olan iki sermaye grubu 1862'de 8 milyon Sterlin dış istikraz temin ediyor. Bu kaynakla, piyasadan 10 milyon lira kağıt para çekiliyor ve Ekim 1862'de **yakılıyor**.

İkincisi, bir sermaye grubuna İmparatorlukta kağıt para basma imtiyazının verilmesi. Emisyon hakkını alan banka, 2.7 milyon Sterlin sermaye getirecek. Bu şekilde, gelecekte basılacak kağıt paranın da karşılığı olması garantiye alınmış oluyor.

Bütün bunlar ne kadar çok bugünleri anımsatıyor insana! Neyseki, o sıralarda özelleştirme modası yok. Zaten Osmanlı Devletinin elinde özelleştirecek sanayi ve hizmet şirketleri de henüz oluşmamış. Telefonu özelleştiremeyince, Osmanlı da Merkez Bankasını özelleştirmiş...

Aslında, para basma imtiyazının özel bir bankaya verilmesi o dönemde yadırganan bir şey değil. Başta “**Bank of England**”, ilk Merkez Bankalarının tümü, özel şirketler olarak kurulmuştur. Yabancı sermayenin sahip olması ise yadırganabilir. Osmanlı'nın sanayi devrimini kaçırmasının ve taklit etmekte zorlanmasının doğal bir sonucu olarak görülebilir.

Para basma imtiyazı 30 yıl için veriliyor. Daha sonra tekrar uzatılıyor. Banka, İmparatorluğun **dış borçlanmalarında aracılık** yapma hakkını da elde ediyor. Esas karlı olan faaliyeti de zaten bu aracılık. Son birkaç yılda benzer bir durumu izliyoruz. Bankacılık sektörü, en çok dışarıdan aldığı döviz kredilerini yüksek faizle devlet tahvillerine ve bonolarına yatırarak elde ediyor.

Bankanın karları en elverişsiz zamanlarda bile yüzde 5'in altına inmiyor. Ortalama olarak bunun iki katına çıkıyor. Yani Banka o devrin kıstaslarına göre karlı bir yatırım. Ayrıca, İmparatorluk içinde yabancı sermayenin yaptığı yatırımları teşvik ediyor. Sanayi ve hizmet şirketlerine ortak olarak önemli bir portföyün sahibi oluyor.

1860'lardan 1914'te Birinci Dünya Savaşının başlamasına kadar geçen süre, İmparatorluğun dünya ekonomisi ile bütünleşmesinin hızlandığı bir dönem. Pazar için üretim artıyor. Doğallıkla, bununla beraber İmparatorluğun dış ticareti de gelişiyor. Bankanın bu olumlu gelişmeye katkı yaptığını düşünebiliriz.

Cumhuriyet kurulunca, önce isminden “Şahane” düşüyor ve “**Osmanlı Bankası**” oluyor. 1930'da T.C.Merkez Bankası devreye giriyor ve para basma yetkisi Osmanlı Bankasından alınıyor. O tarihten itibaren, Osmanlı Bankası olağan bir ticari bankaya dönüşüyor.

Bir küçük bilgi: Suriye ve Lübnan 1918'de bağımsız olunca, Osmanlı Bankası'nın sahip olduğu “**Suriye ve Lübnan Bankası**” kuruluyor. Bu banka, 1956'ya kadar Suriye'nin, 1962'ye kadar Lübnan'ın merkez bankası işlevini sürdürüyor. Yani, para basma imtiyazını bu tarihlere kadar elinde tutuyor.

Bank-ı Osmani-i Şahane'nin hisse senetleri, kuruluşundan itibaren **Paris ve Londra Borsalarına kote ediliyor**. Banka, 1993 yılına kadar müstesna bir

statüde çalışıyor. Çünkü, Türkiye’de tescil edilmiş bir Anonim Şirket değil. 1993’de, Osmanlı Bankasının olağan bir Anonim Şirkete dönüşmesine izin veriliyor. Statüsü normalleşiyor.

Bugünlerde, **Osmanlı Bankası’nın halka açılarak İMKB’na kote edilmesinin** bu açıdan önemli manevi değeri olduğunu düşünüyorum. Bu olayı, Türkiye’nin ne kadar yol aldığıнын bir göstergesi olarak kabul edebiliriz. Nihayet, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminin en önemli sembollerinden biri, Paris ve Londra borsalarından İstanbul borsasına taşınıyor.

Türkiye ekonomisi güçlendikçe, kendi kurumlarına sahip çıkabilecek noktaya geliyor. Nasıl ki Osmanlı dönemi sanat eserleri Avrupa müzayedelerinde Türkler tarafından satın alınarak ülkeye geri dönüyor, aynı şekilde, Osmanlı Bankası da İstanbul borsasına giriyor. Bize de **“hoşgeldin”** demek düşüyor. (1 Temmuz 1995)

ÖZLEMİŞİM

Toplumun sağduyusu güzel özetlemiş: **“zevklar ve renkler münakaşa edilmez”** diyerek. Bazılarımıza büyük haz veren şeyler, diğerleri için cehennem azabı olabiliyor. Yazılarıma ara verdiğim iki haftayı, eşim Nilüfer Göle ile birlikte, anakentlerden uzak bir köyde, uluslararası bir araştırma merkezinde geçirdik. Tipik bir emekçi gibi 9-6 mesaisinde kitap okuduk ve bilgisayar başında yazı yazdık.

Hiç diskoteğe, bara gitmedik. Denize girmedik. Çalıştık. Çok mutlu olduk. Bilgisayar ekranı ve kağıt kokusu dışındaki eğlencemiz, aynı araştırma merkezinin misafiri olan az sayıda insanın kendi çalıştıkları konular hakkında yaptıkları küçük sohbetlerdi. Köyden tek ayrılma nedeni, otobüsle bir saat mesafede, bir başka ülkede, kasada irisi bir kentin iki müzesi oldu.

Alman çelik kralı Baron von Thyssen’in özel müze haline getirdiği villasında, **St.Petersburg Murakka’sı** adı altında sergilenen 16-18.inci yüzyıl İran ve Hint minyatür ve yazı eserlerini izledik. Etkilenmemek mümkün değildi. Kentin müzesinde ise yüzyılın ilk yarısının önemli ressamlarından **Kandinsky’nin** 80’den fazla eseri sergileniyordu. İlk kez bu kadar çok Kandinsky’yi bir arada görme olanağına sahip olduk.

Doğallıkla, Türk gazeteleri ve televizyonlarına ulaşamıyorduk. Türkiye ile bağlantı, **International Herald Tribune**’de çıkacak kısa haberlerden ibaretti. Bir de, çok ender olarak İstanbul’dan gelen bir telefon. Böylece, Türkiye’nin medyatik günlük temposundan koptuk. Nefes kesen bir güncelliğin esaretinden kurtulduk. Bir süre için bile olsa, mesafe almak, gözlemleri uzun dönemli perspektifler içinden yapmak fırsatını bulduk.

Araştırma merkezi en az bizim buralar kadar tarih içinde yoğrulmuş bir mekanda. Her taraftan tarih fişkırtıyor desem yalan olmaz. Çevrede geçmişin bu sessiz ama güçlü varlığı, uzun dönemli düşünceye ek bir teşvik oluyor.

Kütüphanedeki bir küçük çalışma masasını genellikle tercih ediyorum. Hemen yanımda, duvardaki büst, **Mikangelo** imzasını taşıyor. Yüzyılları aşmış gelen bu mesaj, güncel kavgaların bazen ne kadar anlamsız olabileceğini hatırlatıyor.

Ama gene de bugün ve buradayız. Misafirlerden biri, tıp literatürüne **MS (multiple sclerosis)** diye geçen o feci hastalığa yeni ilaç bulmuş bir kadın bilim adamı. Dünya çapında milyonlarca insanın hayatını kurtaracak. Onların, yakınlarının ve sevenlerinin hayır dualarını alacak. Sanırım zengin de olacak.

Bir başka misafir, **internet’in sosyolojisini** yapmaya çalışıyor. Bilgisayar ve sayısal iletişim teknolojisinin topluma, sanata, kültüre nasıl etki yapacağını anlamak çok önemli. 20-30 yıl sonrasının dünyası, büyük ölçüde bu etkiler tarafından belirlenebilir. Geleceği, ancak bugünden çalışmaya başlarsak zamanında kavrayabiliriz.

Batı düşüncesinin **eski ve orta çağlardaki kökenleri** bu bağlamda önemli bir anahtar. O konuda kitap yazan misafir için, 18.inci yüzyıl bile tarihinin ilgisini çekmeyecek kadar yakın bir geçmiş. Onun gözünde, 16.inci yüzyıldan sonrası gibi güncel konularla gazetecilerin ilgilenmesi gerekiyor. Yani, bugünü ancak geçmişten bakarak anlayabiliyoruz.

Hiç bir zaman tam olacak bilinemeyecek bir geçmişten, daima bilinmezliklerin kıtası olarak kalacak bir geleceğe doğru uzanan o ana bugün diyoruz. Herşey bugün oluyor. Ama hiç bir şey bugünde kalmıyor, ya düne ya yarına uzanıyor.

Üç gündür tekrar kürkçü dükkanına döndüm. Türkiye’nin hızlı temposuna ayak uydurmaya çalışıyorum. Dün, oralarda neyi özlediğimi anladım. **Türkiye sınırlı**. O sınıri özlemişim. O sınırdaki cesaret, kabına sığamama, yaratıcılık var. Ama, şiddet, kural tanımama, gaddarlık da var. Çok kötü yerlere de götürebilir bizi. Çok iyi yerlere de.

Gayri ihtiyari, aklıma **İbni Haldun’un Mukaddima’sı** geliyor. İbni Haldun **“asabiyet”** diyor. Türkiye bu anlama asabi bir toplum. Asabiyetini özlemişim. Onbeş günlük pilleri doldurma döneminin getirdiği yeni ufuklara önümüzdeki yazılarımda değineceğim. (21 Temmuz 1995)

DOĞRU MÜDAHALE YAPAN KAZANIR

Kalkınma sürecini bir yarış olarak düşünebiliriz. Bir yanda, sermaye birikimini ve teknoloji devrimini 19.uncu yüzyılda, 20.inci yüzyılın ilk yarısında yapmış ekonomiler var. Bunlar, çalışan başına çok yüksek verimlilik sağlayan bir üretim yapısı kurmuşlar. Verimlilik artınca, katma değer artmış. Toplumsal refah yükselmiş.

Yarışın öte tarafında, bunlara yetişmeye çalışan ekonomiler yer alıyor. Kimisi, şaşırtıcı hızla gelişmiş ülkelerle arasındaki farkı kapatıyor. Diğerleri ise,

bir türlü gerekli hamleyi yapamıyor ve düşük verim, geri teknoloji, düşük katma değer çevrimselliğini kıramıyor.

Doğallıkla, iktisatçılar, ekonomiler arasındaki büyük oynamalar gösteren başarı performansının nedenlerini anlamak ve açıklamak için çaba gösteriyor. Bu konuda yeni bulgular ortaya çıktıkça, biz de bunları okuyucularımıza iletmeye çalışıyoruz. Türkiye'nin yarıştta bir türlü öne geçememesinin nedenleri böylece yavaş yavaş ortaya çıkıyor.

Bu konuda yeni yanınlanan bir araştırma, bizim için özel bir önem taşıyor. Yazarı **Dani Rodrik**, Amerika'nın yıldızı parlayan genç iktisatçılarından biri. İstanbullu. Bildiğim kadar, liseyi Robert College'de okumuş. Bir süre Harvard Üniversitesinde öğretim üyeliği yaptı. Şimdi New York'ta, Columbia Üniversitesinde.

Harvard'lı bir başka iktisatçı, **Tosun Arıcanlı** ile birlikte 1990'da "**The Political Economy of Turkey**" adlı bir derleme yayınlamışlardı. Kitap, Türkiye'nin 1980'lerde yaşadığı ekonomik dönüşümün herhalde en iyi analizi idi. Konvertibiliteye geçişle ilgili olarak yazdığı "**prematür liberalleşme**" adlı makalesi de çok ilgi topladı.

Dani Rodrik, bu kez Amerika'nın en ünlü iktisadi think-tank'ların biri olan National Bureau of Economic Research (NBER) için, Kore ve Tayvan'ın başarısın inceleyen bir araştırma yapmış. "**Müdahaleyi Doğru Yapmak: Güney Kore ve Tayvan Nasıl Zengin Oldu?**" NBER tarafından yayınlandı.

Bu iki ülkenin son 35 yıldaki ekonomik büyümesi gerçekten şaşırtıcı boyutta. Güney Kore, 1960'da savaşta yakılıp yıkılmış, kişi başına geliri ancak Gana gibi Afrika'nın fakir ülkeleri düzeyine ulaşan bir ekonomi. Kişi başına gelir, Türkiye'nin altında kaldığı gibi, Brezilya'nın yarısı, Arjantin'in dörtte biri ancak ediyor. Tayvan'ınki Kore'den belki biraz daha yüksek ama, gene Brezilya, Arjantin ve Meksiko'nun çok altında kalıyordu.

1990'lara gelindiğinde, Kore'nin kişi başına geliri Arjantin'in dört katı, Gana'nın yedi katı olmuştu. Tayvan'ınki daha da yukarıya çıkmıştı. Çünkü, bu iki ülkede, 30 yıl boyunca kişi başına gelir ortalama yüzde 6'nın üstünde artmıştı: **Kore'de yüzde 6.8 ve Tayvan'da yüzde 6.2.**

Aynı dönemde Türkiye'nin milli gelir (kişi başına değil) büyüme hızının yüzde 5 civarında kaldığı, kişi başına gelirin artış hızının ise sadece yüzde 2.5 olduğunu hatırlayalım. Sayılar herşeyi özetliyor.

Genellikle, Kore ve Tayvan'ın **ihracata yönelmeleri** hızlı büyümelerinin nedeni olarak gösterilir. Bu hipoteze göre, dış piyasalarda rekabet zorunluluğu, firmaları daha ilk günden fiyat-kalite disiplinine sokuyor. İç pazarın küçüklüğünün getirdiği optimal olmayan ölçek sorunlarını aşmalarına olanak veriyor. Dolaylı da olsa, hızlı gelişmenin kökeninde piyasa sisteminin etkin işleme yatıyor.

Rodrik, bu açıklamayı yetersiz buluyor. Bu müthiş performansın tek başına ihracata yönelik sanayileşme stratejisi tarafından açıklanamadığı

kanısında. Hatta, esas açıklanması gereken neden bu ülkelerin ihracatta bu kadar başarılı olduklarıdır diyor.

Ve başarının nedenini piyasada değil, **kamu müdahalesinde, hükümetlerin uyguladıkları iktisat politikalarında** buluyor. Kamu, yatırımları koordine ediyor. Sübvansiyon veriyor. Neticede, yatırımların milli gelire oranının yavaş kalkınan ülkelere kıyasla çok daha yüksek düzeylere çıkmasını bu müdahaleleri ile sağlıyor.

Burada çok önemli bir husus var. Kamu müdahalesinin "**rant peşindeki**" imtiyazlı ve güçlü toplumsal grupların etkisinde kalmaması, kaynakları üretken alanlara yönelmesi gerekiyor. Türkiye'de ve benzer ülkelerde kamu müdahalesi başarısız sonuçlar verirken Kore ve Tayvan'da başarılı olmasının ardında bu yatıyor.

Ayrıntılara girmek istemiyorum. Kore'de yatırımların (ve tasarrufların) milli gelire oranı 1960'da yüzde 10 iken, 1980'de yüzde 30'a çıkıyor ve artışını sürdürüyor. Aynı dönemde, Türkiye'nin tasarruf ve yatırım oranları yüzde 15 ile 20 arasında dalgalanıyor. Daha fazla tasarruf ve yatırım, daha hızlı verim artışı ve sanayi sektörünün daha hızlı büyümesi demek.

Hızlı büyüme ise, Latin Amerika ülkelerinin ve Türkiye'nin aksine, hükümetin popülist politikalara iltifat etmemesine olanak veriyor. Rodrik, **popülist politikaların** "yüksek enflasyon, dur-yürü döngüleri ve neticede düşük büyümeye yol açtığını" özellikle vurguluyor.

Fiyat istikrarının hızlı büyüme açısından önemini sık sık ben de vurguluyorum. Fiyat istikrarı, yüksek tasarruf oranları ve ihracata yönelme arasındaki karşılıklı ilişkinin analizine ileride tekrar geri döneceğim. (23 Temmuz 1995)

DÜNYADAN HABERLER

Zenith Amerikanın ünlü markalarından biri idi. 1960'da kaliteli radyo, televizyon ve müzik setleri yapardı. O zamanlar, Sony gibi japon elektronikçiler ucuz ve harcialem malları ile tanınırdı. Sonra roller değişti. Japonlar birer birer Amerikan firmalarınıeledi. Bir tek Zenith kalmıştı. Ama çok zarar ediyordu. Güney Kore'den **LG Electronics** şirketi tarafından 350 milyon dolara çoğunluk hissesi satın alındı.

Şubat'ta bir başka Kore şirketi, **Samsung Electronics**, 378 milyon dolar verip Amerikalı bilgisayar üreticisi **AST Research Inc.**'in yüzde 40'ını satın almıştı. Ayrıca, son iki yılda Samsung'un Amerikada altı yüksek teknoloji şirketine ortak olduğu biliniyor. Samsung'un bir başka şirketi ise, Spielberg, Katzenberg ve Geffen'in kurdukları **Dreamworks SKG**'ye yüzde 11 ortak olmak için Nisan ayında 300 milyon dolar vermeye kabul etti.

Geçen yılın sonunda, Kore'nin en büyük gruplarından biri olan **Hyundai** Amerikan Telefon ve Telgraf Şirketinin (ünlü **AT&T**) mikroelektronik bölümünü 300 milyon doların üstünde bir fiyata satın aldı. Bir yıl önce, 150 milyon dolar

verip disk üreticisi **Maxtor Corp.** 'un yüzde 40'ını alarak ayağını Silicon Valley'e atmıştı.

Güney Kore şirketlerinin ABD, Avrupa ve Japonya'ya yönelik yatırımlarını arttırmaları ilgi çekiyor. Samsung ve Hyundai, ABD'de her biri bir milyar doların üstüne mal olacak "**chip**" fabrikaları kurmak üzere hazırlığa geçtiler. Güney Kore firmalarının Asya'da, özellikle Çin'de çok önemli yatırımları sürüyor. Böyle giderse, Güney Kore çok yakın gelecekte önemli bir yabancı sermaye ihracatçısı olacağı benziyor.

Lawrence H. Summers 38 yaşında bir iktisatçı. Harvard Üniversitesi kökenli. 28 yaşında iken Harvard'da iktisat profesörü oldu. Bu sene, American Economic Association tarafından **Başarılı Genç İktisatçı** ödülünü aldı.

Summers, olağanüstü bir iktisatçı aileden geliyor. Anne ve babası iktisatçı. Dayısı ve amcası, Nobel ödülü kazanmış iki iktisatçı. İnanılmaz ama doğru. Dayısı **Kenneth J. Arrow**, bireysel tercihlerden toplumsal tercihlere gidişte karşılaşılan sorunları ilk görenlerden biri idi. Refah iktisadında çok önemli yeri var.

Amcası daha ünlü: **Paul A. Samuelson**. Türkiye'de bile pekçok kişi iktisada giriş dersinde Samuelson'un kitabını okudu. Bildiğim kadar, dünyada en çok satan iktisat ders kitabı rekorunun sahibi. Dış ticaretten matematik iktisada, Samuelson'un çok önemli teorik katkıları var.

Summers, Harvard'dan Dünya Bankasına geçti ve Washington'a geldi. En genç "**Araştırmadan Sorumlu Başkan Yardımcısı**" oldu. Dünya Bankasında Araştırmadan Sorumlu Başkan Yardımcılığı, bizim mesleğin en prestijli (ve en iyi ücret ödeyen) görevlerinden biridir. Şimdi M.Bruno orada. Daha önce Chenery, Adelman, Krueger gibi kalkınma iktisadına katkı yapmış kişiler aynı makamda bulunmuşlardı.

Clinton Başkan seçilince, Summers Dünya Bankasından Clinton yönetimine transfer oldu. Clinton, Summers önce Ekonomik Danışma Konseyine seçti. Oradan Bakan Yardımcısı olarak **Hazine**'ye (yani Maliye Bakanlığı) tayin etti. Summers Amerikan Hazinesinin dış ilişkilerinden sorumlu olacaktı.

Amerikan sisteminde, Bakanların ve üst bürokratların tayini Temsilciler Meclisinin ve Senato'nun onayından geçer. Summers Meclisten iki sene önce geçmişti. Geçen hafta Senato'nun ünlü Finans Komitesini aşarak Genel Kurula indi. Amerikanın en parlak genç iktisatçısının Bakan Yardımcısı olmasında Senato'da bir sorun çıkması beklenmiyor.

Yetenekli insanların kamuda görev yapmaları çok önemli. Aynı şekilde, kamu görevinden özel kesime, oradan üniversiteye, oradan tekrar kamu görevine gidebilmeleri, yani bunların istihdamında gerekli esnekliğin sağlanması en değerli kaynağın, yetişmiş insan gücünün etkin kullanılmasına olanak tanıyor.

Bizin camiada **Joseph Erich (Joe) Zawinul** adlı Avusturya kökenli piyano ve synthetizer ustasının adını bilen pek yoktur. Ben de bilmiyordum. Onno Tunç'un ritimci kardeşi **Arto Tunç Boyacıyan** Umbria (İtalya'da) Caz Festivalinde onun grubunda çalmasa, fazla ilgimi çekmeyecekti. Grupta, ikisinin dışında bir Pakistanlı, bir Fildişi Sahili vatandaşı, bir de Roma'da yerleşmiş Amerikalı varmış.

Türk, Kuzey Afrika, Avusturya ve Hint motiflerini biraraya getirmedeki başarıları müzik kritiklerini çok etkilemiş. Benim neslim, Zawinul'u **Weather Report** grubundan hatırlayabilir. Şimdi, "**Zawinul Syndicate**" diye bir grubu var. "**Tuna Hikayeleri**" adını verdiği senfonisi çok methiye alıyor. Tuna'nın hikayesini Osmanlı'dan motiflerle anlatmaya başlıyormuş.

Müzik, küreselleşmede çok öne geçti. Farklı kültürleri aynı üst kimlikte birleştirmekte, mozaikten sentez üretmekte sanatın ve özellikle müziğin üstüne hiç bir şey yok. Siyasetçilerin müzisyenlerden öğrenmesi gereken çok şey var diye düşünüyorum. (27 Temmuz 1995)

İSTİKRARIN ANLAMI

Türkiye ekonomisinin geçen yıl ne kadar büyük bir karabasan yaşadığını hepimiz biliyoruz. Bu köşede, "**1994 Bunalımını**" günü gününe izledik. Ekonomi gerçek anlamı ile uçurumun kenarından döndü. Hiperenflasyon tehlikesini son anda atlattık. Ona rağmen, her piyasa ekonomisi için rekor sayılabilecek küçülme ile, milli gelirin büyüme hızı yüzde 6 oldu.

Çünkü, 1989'da başlayan popülist politikalar koalisyon hükümetleri tarafından sorumsuzca tırmandırıldı. İnanması güç politika hataları yapıldı. Piyasalar da bunları zamanında değerlendiremedi. Sorunlar büyüdü. Sonuçta döviz piyasalarında bir paniğe dönüştü. Ekonomi durma noktasına geldi.

Bunalımdan çıkışı iki ana faktöre bağladık. Bunlardan biri **IMF ile imzalanan "stand-by" anlaşmasıdır**. Geçen sonbaharda ufak tefek sapmalar oldu. Ama genelde hükümet IMF'nin çizdiği çerçeveye içinde kaldı. Özellikle sıkı para politikasını taviz vermeden uyguladı. Finans piyasasına nispi bir istikrar geldi.

İkinci Türkiye'de **reel ekonominin gücü ve esnekliğidir**. Özel kesim, bunalımın getirdiği yeni koşullara etkileyici bir sürat ve kararlılıkla ayak uydurdu. İhracattaki patlama hem iç talepteki daralmanın etkisini hafifletti. Hem de 6 milyar dolarlık cari işlemler açığını üç milyar dolar fazlaya çevrilmesini katkı yaptı.

Bu iki olumlu etki ile, ilkbahardan itibaren ekonomi öngördüğümüz gibi tekrar canlanma sürecine girdi. Karamsarlığı yavaş yavaş kaybıldı. Yerine yeniden iyimserlik rüzgarları esmeye başladı. Şimdi tartışmalar, daha çok bu nispi istikrar döneminin sürüp sürmeyeceği, sürecekse ne kadar süreceği konusunda yoğunlaşıyor.

Türkiye ekonomisinin iktisatçılar arasında kabul gören anlamı ile “istikrar” kavramından hala çok uzak olduğunu söylemek istiyorum.

Görünür bir gelecekte, istikrara kavuşmasını da beklemiyorum. O nedenle, iktisatçı gözü ile istikrar kavramını tanımlamakta yarar olduğunu düşünüyorum.

İstikrar kavramının kurucu unsuru, **fiyat istikrarıdır**. Yani, enflasyonun ya hiç olmaması, yoksa yüzde 2-3 civarında kalmasıdır. Gelişmiş ekonomilerde, yüzde 5 ile yüzde 10 arasındaki yıllık enflasyon bile, önemli bir istikrarsızlık nedeni olarak görülür. Demek ki, ilk önce istikrarlı bir ekonomi için kabul edilebilir maksimum enflasyon oranını saptamalıyız. Bu noktada, ekonomilerin gelişmişlik düzeyi ile de bağlantılı olarak ortalama büyüme hızlarını devreye sokmak gerekiyor. Kendi hesabıma, uzun süredir böyle bir kritere başvuruyorum. Büyüme hızı ile enflasyonu karşılaştırıyorum. Enflasyon büyüme hızının altında ise, fiyat istikrarından söz edebiliriz diyorum.

Örneğin, ABD gibi ortalama yüzde 3 civarında büyüyen bir ekonomi için, enflasyon bu sayıda kaldığı sürece fiyat istikrarı vardır. Daha hızlı büyüyen ülkeler, o ölçüde daha yüksek bir enflasyona tahammül edebileceklerdir. Nitekim, dünya deneyimi de bu yönde çok güçlü işaretler taşıyor.

Türkiye'nin ortalama büyüme hızına yüzde 6 dersek, yüzde 6'lık bir enflasyon için **“fiyat istikrarı”** ifadesini kullanabiliriz. Ama yüzde 70 enflasyon için kullanamayız. Bir yıl önce enflasyonun yüzde 150 olması bu gerçeği değiştirmez. Enflasyonun yüzde 150'den yüzde 80'ni düşmüş olması hiç şüphesiz iyi bir şeydir. Ama fiyat istikrarı değildir.

İstikrar kavramının ikinci unsuru **döviz kurunda** büyük oynamaların olmasıdır. Döviz kurunda hiç oynama olmaması çok sert bir tehdit olacaktır. Döviz kurları piyasalarda belirleniyorsa, mutlaka hem nominal hem de reel kurlarda bir takım oynamalar olacaktır. Önemli olan, bunların boyutudur.

Gene gelişmiş ülkelerin, ticaret ağırlıklı tartılı reel kurlarına baktığımızda, kısa dönemde yüzde 10'un üstünde bir değer kaybı yada değer kazanmanın, önemli bir istikrarsızlık nedeni olarak görüldüğünü izleriz. İktisatçı gözünde, parasının değeri 1 yıl içinde bu kadar çok değişen bir ülkenin mutlaka ciddi bir sorunları vardır. Kurdaki değişme bu sorunları yansıtmaktadır.

Türkiye için, döviz kurunda halen büyük bir belirsizlik olduğu ortadadır. TL geçen yıl çok büyük ölçüde değer kaybetti. Bu yıl ise, aynı hızla değer kazandı. TL'nin bu değer artış hızını sürdürmesi, dış ticarete ve cari işlemlerde ciddi sorunlara yol açacaktır. Yani, döviz kuru açısından da, ekonomi istikrar sözcüğünün kapsamı dışında kalmaktadır.

Bu iki kriter bence en önemlisi. Fakat başkaları da var. Örneğin **reel faizler**. İstikrar sözcüğü reel faizin yüzde 2-4 arasında seyretmesini gerektiriyor. Türkiye'de halen devlet yüzde 20'nin çok üstünde reel faiz ödüyor. Bir başkası, **kamu açığının milli gelire oranı**. 1995 için Avrupa Birliği ortalaması yüzde 3.9 Türkiye ise yüzde 8'lere çekmeye çalışıyor. Buna devlet borcunun büyüme hızını ve milli gelire oranını da ekleyebiliriz. Türkiye'nin kamu borçları konusunda da sorunları azalmıyor artıyor.

Demek ki, düşük enflasyon, dalgalanmayan döviz kuru, düşük faiz ve düşük kamu açığı sağlanmadıkça ekonomide istikrardan söz etmek olanaksızdır. Bunlara kalıcı şekilde ulaşmadan, Türkiye'nin yüksek büyüme ortalaması tutturması mümkün olmayacaktır. (30 Temmuz 1995)

İSTİKRAR İSTENİNCE OLUR

Bu sütunda en çok işlediğimiz konu, enflasyonun durdurulmasının ve fiyat istikrarının sağlanmasının ne kadar önemli olduğu. Her fırsatta, sağlıklı ve hızlı ekonomik büyüme için düşük enflasyonun vazgeçilemez önkoşul olduğunu vurguluyoruz. Kamuoyunu, hükümette enflasyonu düşürmesi için baskı yapmaya çağırıyoruz.

Ortada bir açmaz olduğu çok açık. Bir ülkede demokrasi varsa, yani hükümetler seçimle geliyorsa, aynı anda da enflasyon varsa, mantık bize seçmenin büyük bölümünün aslında enflasyona karşı çıkmadığını söyler. Öyle değil mi? Bir ülkenin siyasetçisi enflasyona yol açtığı takdirde seçimi kaybedeceğini bilirse, enflasyona izin vermez. Eğer verirse, partisi seçmen tarafından alaşağı edilir.

Almanya için, 1920'lerde yaşanan hiperenflasyondan beri vatandaşın enflasyondan çok korktuğu, hatta Hitler'in iktidara gelişinin ardında bunun yattığını düşündüğü söylenir. Bu nedenle, Alman hükümetleri asla enflasyona yol açacak politikalar uygulamaya kalkışmazlar.

Türkiye'de durumun epey farklı olduğunu gözlüyoruz. 1940'lardan ekonominin dışa açılma sürecinin belirli bir noktaya geldiği 1990'a kadar, toplumun önemli bir kesimi enflasyonun kendisi için zararlı olmadığı kanısında. Hatta, ekonomide enflasyona yol açan nedenlerin tam tersine, kendi lehine işlediğini düşünüyor.

Kim bunlar? Memur ve işçilerin dışındaki büyük kütle. Çiftçisi, esnafı, tüccarı, sanayicisi, serbest meslek erbabı. Ürettiği mal veya hizmetin fiyatını enflasyonla birlikte, bir bölümü enflasyonun üstünde arttırabilen üreticiler. İç piyasa için üretim yapan bir ekonomide, enflasyon, üreticilere talebin yoğun olması demek. Talebin arzdan daha hızlı artması demek. Bu da, söz konusu üreticiler için yüksek karlılık anlamına bile gelebiliyor.

Böyle olunca, siyasi kararların oluşmasında etkinliği yüksek kesimler, örneğin sanayiciler için enflasyon ikincil bir sorun oluyor. Büyüme daha fazla önemseniyor. “Canım, bir miktar enflasyon olacaksa ne yapalım; maksat hızlı büyümenin sürdürülmesidir” mesajı öne geçiyor.

1990'dan sonra, açık ekonomiye geçişle birlikte, yüksek enflasyonun ekonomik büyümenin en büyük düşmanı olduğu daha iyi anlaşılmaya başladı. **Ali Bilge**'nin yönettiği **İşletme ve Finans Dergisinin** Haziran sayısında, eski TÜSİAD Başkanı **Bülent Eczacıbaşı** ile çok önemli bir mülakat yayınlandı. Eczacıbaşı'nın tavrı çok net ve ekonomi için umut verici. B.Eczacıbaşı'ndan uzun bir alıntı yapmakta yarar var.

“Bizim yüksek büyüme hızlarını sürekli elde edebilecek bir ortamı yaratmak için çaba göstermemiz gerekli. Ben, bunun tek çaresinin makro ekonomik istikrarı sağlamak olabileceğini düşünüyorum. Biz yüksek enflasyonu sürdürdüğümüz sürece bu yüksek büyüme rakamlarını yakalayamayacağımızı düşünüyorum. O nedenle, evet, bu yıl düşük büyüme hızını öngörüyoruz, fakat bunu çok büyük bir trajedi olarak görmememiz gerekli.”

“Hatta şunu söylemek istiyorum: büyüme yerine istikrarı seçmemiz gerekli. Belki birkaç yıl düşük büyüme hızlarına razı olmak, ama makro ekonomik istikrarı sağlamlaştırmak bizim birinci hedefimiz olmalı. Ondan sonra Türk ekonomisinin gerçek potansiyelini göreceğiz. Buna çok inanıyorum. O zaman Türkiye'nin ne kadar muhteşem bir potansiyele sahip olduğu ortaya çıkacak. Türkiye'nin kalkınma mucizesini asıl o zaman göstereceğine inanıyorum”

“Büyüme yerine istikrarı seçelim, büyüme arkadan gelecektir. İstikrarı sağlamak için birkaç yıl büyümeden fedakarlık edebiliriz, etmemiz gerekir. Arkadan gelecek olan büyüme Türkiye'de herkesi hayretler içinde bırakabilecek bir potansiyeldir diyorum.”

Ardından, enflasyonu durdurup fiyat istikrarını sağladığı takdirde, Türkiye'nin kesinlikle yani bir Asya mucizesi yaratacağını söylüyor. Bu tavır yaygınlaştıkça, gerek işalemi ve gerek toplumun diğer kesimleri enflasyonun kendi kısa ve uzun dönemli çıkarları ile ters düştüğünü, kimseye bir yarar getirmeyip Türkiye'ye büyük zarar verdiğini anladıkça, enflasyonla mücadelede kalıcı sonuç alma şansı da artacaktır. (3 Ağustos 1995)

DÖVİZ KURU ÜSTÜNE

Türkiye insanının kapalı komuta ekonomisinden kalma refleks ve önyargıları hala çok güçlü. 1950'lerin ortasından 1990'a kadar geçen 35 yıl boyunca, bizler için kriz ve döviz sıkıntısı eşanlama gelen kavramlardı. **Ekonomide kriz demek, mutlaka döviz sıkıntısı demektir.** Zaten kriz, döviz bulunamadığı, ithalat yapılamadığı için olurdu.

Önce 1956-58 arasında yaşananlar, sonra 1978-80 arası, ruhumuzun en derin noktasına dövizin biteceği korkusunu yerleştirmiş. İlk “**çikita muzu**” ithalatına, pek çok akli başında insan dövizlerimizi bitirecek diye itiraz etmişti. Çok iyi hatırlıyorum. “**1994 Bunalımı**” başlarken, geçen yılın ilkbaharında, profesyonel iktisatçılar arasında bile ithalat yapacak dövizin kalmayacağını bekleyenler vardı.

1994'ü atlattık. Ama, aynı korku ekonomik gündemde etkisini sürdürüyor. **Ege Cansen** dünkü Hürriyet Gazetesinde, rahmetli Özal'ı Türkiye'nin döviz sorununu çözen reformların “**müellif mimarı**” olarak ilan ediyor. Kendisine katılıyorum. 1980'lerde, ithalatın serbest bırakılması ve konvertibilite, piyasa

güçlerine döviz arz ve talebini eşitleme olanağını tanıdı. Döviz krizi olanaksız hale geldi.

Bugün, dış denge ile ilgili bir sorun çıkması halinde, etkilenen olan dövizin fiyatı, yani **döviz kurudur**. O kadar. Yani, bir döviz kurunda giren döviz çıkan dövizden az olursa, TL değer kaybeder. Tersini olursa, TL değer kazanır. Döviz hiç bir zaman yokolmaz ve kaybolmaz.

Ne var ki, yılların **komuta ekonomisi refleksleri** bu noktada tekrar öne çıkıyor. Gördüğüm kadar, ne kamuoyu ne de hükümet (Hazine ve Merkez Bankası), sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ortamda döviz kurunu piyasanın belirleyeceği gerçeğini hazmedemiyor. Eski günlerde olduğu gibi, döviz kurunu devletin saptadığını veya saptaması gerektiği düşünülüyor.

Hükümetin ve para otoritesinin döviz kuru üstünde etkisi yoktur demiyorum. Vardır. Ancak bunlar, döviz arz ve talebini etkileyen tedbirler aracılığı ile, yani **dolaylı şekilde** işler. Örneğin, kamu açığının kapatılması döviz kuruna yansır. Bir yandan faizler düşeceği için kısa vadeli dış kaynak girişi (döviz arzı) azalır. Öte yandan, efektif talep düşer ve ithalat (döviz talebi) geriler. Bu iki gücün toplam etkisi döviz kurunda hissedilir.

Türkiye gibi yüksek kronik enflasyon yaşayan ülkelerde, ek bazı sorunlar vardır. Nominal döviz kurunda enflasyonu izleyen değişimler, kendi kendini besleyen bir maliyet enflasyonu dinamiği yaratır. Bu durum, enflasyonla mücadele etmek için kısa dönemde döviz kurunun bir “**çıpa**” olarak alınması ihtiyacını, hatta zorunluluğunu doğurabilir. Yöntemi sıkı para politikası, başka bir deyişle yüksek reel faizlerdir.

Bu ise, **zorunlu fakat riskli** bir stratejidir. TL'nin değer kaybı enflasyonun altında seyredince, bir süre sonra ithalat ve diğer döviz giderleri yükselirken ihracat ve diğer döviz kazandırıcı faaliyetler duraklar. Büyük cari açıklar belirir. Piyasaların bu konudaki hassasiyetine göre, ya hemen yada bir gecikme ile TL hızlı değer kaybına girer. 1994'de böyle oldu. Meksika'da aynı şey yaşandı.

Türkiye'deki gibi, ekonomi büyük resesyondan çıkma noktasında ise, çok önemli ilave tahditler vardır. **Talepteki canlanma ihracat kökenli mi olacaktır?** Bu takdirde, ihracat artışının sürüklediği genişleme, iç talebin de yatırım ağırlıklı canlanmasına olanak sağlar. Ekonomi dış açık vermeden hızlı büyüme rayına oturur. Bu ise, ancak “**düşük değerli**” bir döviz kuru ile mümkündür.

Tersi, talepteki canlanmanın **iç tüketimden** kaynaklanmasıdır. Bu durumda, iç tasarruflardaki nisbi düşüş, yatırımların finansmanında dış kaynağı gerektirir. Böylece büyümenin hızlanması tanım icabı büyük cari işlem açıklarını getirerek bir sonraki bunalımı müjdelir. “**Aşırı değerli**” döviz kurları ekonomiyi kolayca bu sürece sokabilir.

Demek ki, döviz kurlarına sadece arz ve talep açısından veya sadece mali piyasalar gözü ile bakmak hem doğrudur, hem de çok yetersizdir. Döviz kuru, faiz haddi, ücret düzeyi ve enflasyonla birlikte, açık piyasa ekonomisindeki en önemli **dört fiyattan** biridir. Reel ekonomi ve konjonktür tarafından belirlenir, ama aynı anda onları belirler.

Bu karmaşıklık içinden, okuyucuya “dolar şu kadar olmalıdır” şeklinde hap gibi bir sonuç veremediğim için üzgünüm. Kabahat benim değil. Karmaşık olan ekonominin ve konjonktürün kendi. Zor tercihler var. Bunları teker teker ve tutarlı şekilde yapmak gerekiyor.

Fiyat istikrarını bu tercihleri kolaylaştırdığı için, karmaşıklığı sadeleştirdiği için savunuyorum. Eğer Çiller hükümeti geçen yıl yüzde 6’lık küçülmenin yarattığı fırsatı değerlendirip fiyat istikrarını sağlamış olsa idi, bugün işimiz kolaylaşacaktı. Ama yapamadı. **Şimdi, bir yandan enflasyonla mücadele etmek, öte yandan da iç tüketim kökenli bir canlanmaya yol açmamak gibi birbirini ile çelişen iki hedef için döviz kuru politikasını kullanmak zorunda.**

Bir taşla iki kuş vurmaya çalışanlar iyi bilir; genellikle ikisi de kaçar. Ben de ondan korkuyorum. (6 Ağustos 1995)

BÜYÜME KORKUSU

Sağduyu, ekonomide büyümenin iyi birşey olduğunu söylüyor. Öyle değil mi? Ekonomi büyüyünce, fabrikalar daha fazla kapasite ile çalışacak. Daha fazla tüketim, daha fazla yatırım yapılacak. İşsizlik azalacak ve insanlar daha kolay iş bulacak. Bütün bunlar toplumun ve vatandaşın yararına duruyor. Olaya bu açıdan bakınca, büyümenin hızlanmasına karşı çıkmak, sağduyu ile geliyor.

Ama, profesyonel iktisatçıların ve mali piyasaların büyümenin hızlanması karşısında son derece **tedirgin olduklarını** izliyoruz. Neden? Bu insanlar Türkiye insanının daha fazla tüketim ve yatırım yapmasını, daha kolay iş bulmasını istemeyen satılmış vatan hainleri mi? Yoksa, küçük siyasi hesaplarla hükümeti yıpratmaya çalışan muhalefet odaklarının temsilcileri mi?

Tabiki ikisi de değil. Sorun başka yerde. Sağduyu ile iktisat teorisi bazen çelişebiliyor. İktisatçılar da, hızlı büyüme istiyor. Ama, meslekleri onlara bir şeyi gerçekleştirmek için istemenin yetmediğini öğretiyor. Yanlış yöntemler kullanıldığı, hatalar yapıldığı takdirde, büyümenin kısa sürmesinden ve hızla **yeni bir bunalıma dönüşmesinden** korkuyorlar.

Çünkü, teori bu tür durumları öngörüyor. Türkiye’nin yakın tarihi, ve başka ekonomilerin daha önce yaşadıkları, uzun dönemli bir istikrar ve büyüme anlayışı üstüne inşa edilmemiş “**popülist**” politikaların, sonunda ekonomiye ve topluma çok büyük bir fatura ödetmekten başka bir işe yaramadığını gösteriyor.

1992-93 döneminde, önce Demirel’in sonra Çiller’in başında olduğu koalisyon hükümetleri yapay şekilde büyümeyi pompaladılar. Sonuç ne oldu? 1994 yılında Cumhuriyet tarihinin en büyük ekonomik bunalımını yaşadık. Birkaç ay içinde, insanımız yıllarca sıkıntı ve fedakarlıkla biriktirdiklerinin buhar olup uçtuğunu gördü. Yüzbinler işsiz kaldı. Memur ve işçinin reel satınalma gücünde toplumsal dokuyu zorlayan düşüşler oldu. Enflasyon yüzde 150’lere tırmandı. 1994’ün ilk yarısında, Türkiye ciddi bir hiperenflasyon riski yaşadı.

Hükümetin ve kamuoyunun 1994 yılında yaşadıklarımızdan ders çıkarması gerekiyor. Bizi “**1994 Bunalımına**” götüren süreci tekrarlamamanın tek yolu budur. Kendi hatalarından ders almayan bir toplumun “gelişmiş” sıfatına layık olması mümkün değildir.

Neydi o zamanki sorun? Türkiye, hızlı büyümeyi **tüketim harcamalarını yükselterek** sağladı. Bu, kendi başına kötü bir şey değil. Ekonomik faaliyetlerin amacı insanların daha yüksek refah düzeyine çıkması değil mi? Elbette. Tüketim iyi ve yararlı bir şey.

Ancak, **nasil finanse edildiği** de bir o kadar önemli. Eğer bir aile, borç alarak tüketim yaparsa, hepimiz bu gidişatın bir sonu olduğunu biliyoruz. Aynı şey ülkeler için de geçerli. Bir ülke, ekonomisini dış dünyadan alınan borçlarla finanse edilen tüketim harcamaları ile canlandırırca, bu büyümenin bir süre sonra çok büyük sorunlar yaratacağını öngörmek için kahin olmak gerekiyor.

Demek ki, iktisatçılar büyümeden korkmuyor. **Ekonominin yeniden iç tüketimden kaynaklanan bir büyümeye geçmesinden korkuyor.** İç talepteki artışın ekonominin kaldırabileceğinin üstünde seyretmesinden, cari dengede tekrar büyük açıkların oluşmasından, enflasyonun hortlamasından korkuyor. Başka bir deyişle, koalisyon hükümetinin 1992 ve 1993’deki hatalarından ders almamış olmasından korkuyor.

Bu nedenledir ki, şu anda sorunu döviz kuru olarak görmüyorum. Tehlike döviz kurunda değildir. **İç talebin ve özellikle de tüketim harcamalarının yapay şekilde, popülist politikalar uygulanarak pompalanması ihtimalindedir.** Az da olsa, bu yönde işaretler belirmeye başladı. Gerekli tedbirler zamanında, yani önümüzdeki günlerde alınmazsa, daha sonra Türkiye çok daha acı bir ilaç içmek zorunda kalabilir.

Aynen 1994 yılında olduğu gibi. Eğer istikrar tedbirleri 5 Nisan yerine dört ay evvel, diyelim ki 5 Ocakta, yada 25 Aralıkta alınmış olsa idi, Türkiye yumuşak iniş yapabiliirdi. Bunalım bu kadar büyük bir hasar yapmaz, insanlarımız bu kadar büyük bir fatura ödemezdi. Kamuoyunun büyüme hızında ani yükselişlere karşı çok duyarlı olması gerektiğini düşünüyorum. (10 Ağustos 1995)

ÜNİVERSİTE

Bu hafta, her Ağustos ayında olduğu gibi, vatandaşların önemli bölümünü ilgilendiren bir olay yaşandı. Üniversite sınav sonuçları açıklandı. Çocuğu liseyi bitiren aileler heyecan içinde o günü bekliyordu. **Yüzbinlerce gencin kaderi belirlendi.** Çok küçük bir azınlık istediği üniversiteye girdi. Geri kalanlar ya hiç bir yere giremedi, yada arzulamadıkları branşlarda, şehirlerde ve üniversitelerde yüksek eğitim görmek zorunda kaldıklarını öğrendi.

Bu için bireysel kısmı. Bir de makro boyutu var. Üniversite giriş sınavı ve sonuçlarının Türkiye’nin geleceği açısından anlamına bakmak gerekiyor. Artık sağır sultan bile duydu. Yeni dünya düzeninde, bir ekonominin gücü, o

ekonomiyi oluşturan **insanların üretkenliklerine** bağlı. Açık piyasa ekonomisi ve fiyat istikrarı yüksek verimlilik ve yüksek katma değer için önkoşul. Doğru, fakat bunlar yetmiyor.

Çünkü, yüksek verimliliği üretecek iyi eğitim görmüş insanlar gerekiyor. Bunu da eğitim, özellikle de **yüksek eğitim** sağlıyor. 21.inci yüzyılın teknolojilerini kullanacak ve üretecek şekilde gençlerini gerekli eğitimle teçhiz edemeyen toplumların, Birinci Lige çıkabilme şansı azalıyor.

Üstelik üniversite sadece bir eğitim mekanı değil. İnsanın kendisini, doğayı ve toplumu anlamasının sistematikleştiği kurum. Tüm ekonomik, siyasi, kültürel ve toplumsal gelişmenin beşiği. Toplumlar zengin oldukları için iyi üniversitelere sahip olmuyor. **İyi üniversitelere sahip oldukları için zengin oluyorlar.**

Hep gündemde olmasına rağmen, bir türlü somut bir şey yapılamayan, çözümü yolunda adım atılamayan sorunlardan biri de yüksek eğitim ve üniversitelerimiz. 12 Eylül darbesinin Türkiye'ye **uzun dönemde verdiği en büyük zarar**, bence üniversite sisteminde neden olduğu hasardır.

Geçmişte de üniversiteye benzer müdahaleler olmuştu. Tek parti rejiminin 1930'larda ve 27 Mayıs darbecilerinin 1960'da yaptıkları unutulmamalı. Ama, esas darbeyi vuran, yavaş yavaş yeşermeye başlayan Türk üniversiter geleneğini neredeyse kökünden kurutan 12 Eylül darbecileridir.

Bu noktada YÖK'le ilgili bir polemige girmek istemiyorum. 1982 yılında, İstanbul Üniversitesinden **YÖK'ü protesto ederek** istifa ettim. Çok sevdiğim mesleğime uzun süre ara vermek zorunda kaldım. Zaman haklı olduğumu, 12 Eylül ideolojisinin ve onu uygulamak üzere tasarlanan YÖK'ün üniversite sisteminde onarması neredeyse olanaksız gedikler açtığını kanıtladı.

Şöyle bir etrafımıza bakmamız yeterli. Son 15 yılda, Türkiye, ekonomisi ve toplumu ile büyük bir dönüşüm ve gelişme yaşadı. Başta özel sektör, pek çok kurum çağa ayak uyduracak şekilde yapısal değişimi gerçekleştirdi. İyi anlamı ile değişimin yaşanmadığı bir tek kurum var: **üniversite**. Orada sadece gerileme, sadece kalite düşüşü, sadece çöküş var.

Devletçiliği ekonomiden kovmaya başladık. Koruma duvarları indi. Kanunu tekeller bitti. Şimdi yaygın özelleştirme yapmaya çalışıyoruz. Siyasi devletçilik ise, televizyon ve radyo tekelinin önce fiilen sonra da hukuken kalkması ile geriledi. Kürt sorununu, alevliliği, laikliği tartışır hale geldik. Ademimerkeziyetçiliği savunmayan parti ve kamuoyu odağı kalmadı.

Ama, üniversite sistemi, hala devletçiliğin ve merkeziyetçiliğin bir kalesi olarak dimdik ayakta. Sistem, açık ekonomiye, rekabete, yeni teknolojilere, Avrupa Birliğine, velhasıl çağdaş olan herşeye karşı bütün gücü ile direniyor. Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve siyasi gelişmesinin önüne bir set çekmeye çalışıyor.

Sonuçlar ortada. yüzbinlerce genç, istedikleri yüksek eğitime ulaşamıyor. Türkiye, Azerbeycan'dan Avusturalya'ya, Bulgaristan'dan İngiltere'ye, bütün

dünya üniversitelerinin ağzını sulandıran bir yüksek eğitim pazarı haline dönüştü. Her yıl artan sayıda öğrenci, yurt dışında okumak zorunda kalıyor. **Narhçı ve devletçi zihniyetin** zararlarını daha iyi gösterecek bir örnek düşünmekte zorlanıyorum.

Sorunlar ortada. Türk toplumundan üniversite eğitimine yüksek bir talep var. Ama, mevcut devletçi yapı gerekli arzı temin edemiyor. **Arzla talep arasında büyük bir dengesizlik oluşuyor.** Bu dengesizliği herkes görüyor. Fakat yüksek eğitimde devlet tekeli kaldırılacak, rekabeti getirecek, arzın miktarını ve kalitesini yükseltecek düzenlemeleri bir şekilde engelleniyor.

Bütün çabalar boşyere. Aynen radyo ve televizyonda olduğu gibi, çağın ruhu devletçi zihniyete galip gelecek. Özel kesim yüksek öğrenime girecek. Vakıf üniversiteleri çoğalacak. Yabancı üniversitelerle bağlantılı eğitim yapılmaya başlanacak. Eninde sonunda mevcut devlet tekeli kırılacak. Rekabetin artması, öğretim üyelerinin sorunlarını hafifletecek. Üniversite hocalığını tekrar cazip bir meslek haline getirecek.

Kendi hesabıma, "**Bilgi Eğitim ve Kültür Vakfının**" kurmakta olduğu "**İstanbul Bilgi Üniversitesi**" müteşebbis heyetinde ve yönetiminde yer almaktan büyük mutluluk ve gurur duyuyorum. Kamuoyunu, vakıf veya şirket, özel üniversitelerin kuruluşunu desteklemeye davet ediyorum. Şu anda **özel girişimin yaratıcılığına** en çok muhtaç olduğumuz alanların başında yüksek öğrenim geliyor. Çözüm orada. (13 Ağustos 1995)

DOĞU AVRUPA DERSLERİ

Sovyetler Birliğinde ve Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin aniden çökmesi, iktisatçılar için son derece ilginç bir malzeme oluşturdu. Bu ülkeler, dışa kapalı komuta ekonomileri idi. Mülkiyet hakları belirli değildi. **Kısa süre içinde** özel mülkiyete, piyasaya, dışa açık bir ekonomiye dönüşmek zorunda kaldılar.

Bu durumda, iktisatçılar için adeta bir **laboratuvar** ve **deney yapma** fırsatı çıktı. Bütün ünlü üniversiteler, bütün ünlü iktisatçılar, tabiki IMF ve Dünya Bankası, eski komünist ülkelerin yeniden yapılanmasında şöyle veya böyle yer aldılar. Hatırlarsanız, 1960'larda ve 1970'lerde, az gelişmiş ülkelere yönelen benzer arayışlar vardı. Bunlar, devletçi ve milliyetçi aydınlardan büyük tepki alırdı.

Küçük bir parantez. Türkiye'de de, piyasa reformlarına ve IMF-Dünya Bankası gibi kurumlara karşı **üçüncü dünyacı milliyetçilerin** kopardığı gürültü bayağı etkili olmuştu. Şimdi nöbet değişti. Küreselleşmeye, piyasa reformlarına karşı olma bayrağını **Refah Partisi** ve uyduları taşıyor.

Son beş yılın deneyimi hakkındaki kitaplar piyasaya çıkmaya başladı. Bunlardan biri, içinde **Jeffrey D.Sachs**'ın da olduğu bir heyet tarafından derlenmiş. İktisat politikası ile yakından ilgilenen ne kadar iktisatçı varsa içinde yer aldığı bir kitap. Kimler mi var?

Bu sütunda daha önce ismi geçenlerden başlayalım. İki Türk var. **Kemal Derviş** ve **Dani Rodrik**. Onları ayrıca tanıtmaya gerek yok. **Michael Bruno** ve **Lawrence Summers** Dünya Bankasında halef selef oldular. **Stanley Fischer** IMF'nin araştırmadan sorumlu başkan yardımcısı. **Rudiger Dornbush'u** yeni nesiller çok popüler ders kitaplarından tanıyor.

Editörlüğünü O. Blanchard, K. Froot ve J. Sachs'in yaptığı "**The Transition in Eastern Europe**" (Chicago University Press, 1994) iki ciltten oluşuyor. Birinci ciltte tek tek ülkelerle ilgili çalışmalar var. İkinci cilt ise yeniden yapılanma başlığını taşıyor. Kitap, 1992 başında NBER tarafından düzenlenen bir konferansa sunulan 18 tebliğı ve ilgili tartışmaları kapsıyor.

Bu tür çalışmaların Türkiye için yararlı olduğu kanısındayım. Doğrudur, biz 1990 yılında piyasa reformları açısından eski sosyalist ülkelerden çok daha iyi bir noktaya gelmiştik. Ancak, 1980'de, Türkiye ekonomisinin pek çok açıdan sosyalist ülkelerden farkı olmadığını unutmamak gerekiyor.

Türkiye'de, onlardan 10 yıl önce bile olsa, benzer reformları yapmak zorunda kaldı. Bugünkü sıkıntılarımızın önemli bir bölümünü, **reformların yetersiz kalmasından**, yavaş ilerlemesinden kaynaklandığını da biliyoruz. Bu bakıma, sosyalist ülkeler için üretilen bilgi, dolaylı da olsa bizim içimize yarayabilir.

Nitekim, Stanley Fischer'in ifade ettiği ve diğer iktisatçıların da katıldıkları genel ilkeler bu açıdan dikkatimi çekti. Fischer, reformun başarılı olması yapılması gerekenleri için üç ana ekseninde toplamış. Bir tür "**checklist**" oluşturmuş. Bu üç eksteni sırası ile görelim.

Birincisi, en kısa sürede **makroekonomik istikrarı** sağlamak. Kamu açığını denetim altına almak, para arzı artışını kısıtlamak, dolayısı ile enflasyonu durdurmak veya düşük düzeylere indirmek. Türkiye bunu hala yapamadı.

İkincisi, olabilecek en hızlı şekilde **piyasa reformlarını** yapmak. Derhal fiyatların serbest bırakılması, konvertibiliteye geçilmesi ve özelleştirmenin bitirilmesi. Türkiye ilk ikisini 1980'lerde başarılı şekilde tamamladı. ncsn bir türlü hızlandıramıyor. Doğu Avrupa lkelerinin bazıları bu konuda Türkiye'yi çok yakında geçecek. Üstelik ne kadar geriden başlamış olmalarına rağmen.

ncs, bir yandan bir piyasa ekonomisinin **hukuki altyapısı** kurulurken, aynı anda bir **sosyal güvenlik ağının** gerçekleştirilmesi. Türkiye ilkinde zaten avantajlı başlamıştı. Yani, zel mülkiyet hukuken sosyalist ülkelere kıyasla daha kurumsallaşmıştı. Ancak, sosyal güvenlik ağı konusunda çok geri bir noktada olduğumuzu biliyoruz. Her ikisi için, Gümrük Birliği ve AB yeliği mecburi hızlanma getirecektir.

Doğu Avrupa ve ülkelerinin ve Sovyetler Birliğinin yeniden yapılanması sürecinden Türkiye için dersler çıkartmak gerekiyor. Küreselleşme rekabetin yoğunlaştığı ortamları yaratıyor. Bugün bizim gerimizde olanlar, bizden daha hızlı davrandıkları takdirde, yarın en büyük rakiplerimiz olabilirler.

(17 Ağustos 1995)

BORU HATTI

Geçtiğimiz haftanın flaş konularından biri, iller'in Ortaasya ülkelerini ziyaretini idi. Başbakanın bu seyahati **iç politika amaçlı** kullanmayı düşündüğü anlaşılıyor. Sanki hedefine tam ulaşamadı. Suudi Arabistan'daki idamlar, tabir caizse Başbakandan "rol alarak" gündemde ne geçti. Çiller'in gezisi medyada daha magazin bir çerçeveye oturdu.

Halbuki, uzunca bir süredir, hükümet çevreleri Ortaasya petrollerini **bir pembe hayal** olarak pazarlamaya alışıyor. Ayrıntılarını hepimiz biliyoruz. Bölgede büyük petrol ve doğal gaz rezervleri var. Sovyetler Birliği dağılınca ortaya çıkan ülkeler, bu rezervi batı şirketlerini işletmek istiyor. Petrol denize uzakta. Boru hattı ile bir limana taşınması gerekiyor.

Boru hattı işletmeciliği karlı bir iş. Limanda kurulacak dolum tesisleri istihdam sağlayacak. Hepsi döviz kazandıracı işlemler. Dolayısı ile, bu rantı kendisine aktarmak isteyen ülkeler arasında bir rekabet var. Bunların başında da Rusya geliyor. Doğallıkla, söz konusu olan sadece ekonomik rant değil. Stratejik mülahazalar da mevcut.

Bu liman nerede olacak? Hükümet, Türkiye'de, **Akdeniz kıyısında** olmasını istiyor. Böylece, petrol taşıyan boru da Türkiye'den geçecek. Ortaasyadaki petrol yatakları tam kapasite ile devreye girdiğinde, boru hattı ve dolum tesisleri ülke ekonomisine yıllık **500 milyon dolar** kadar net katma değer getirme potansiyelini taşıyor.

Buraya kadar çok iyi. Hükümetin çabalarını destekliyorum. Türkiye'nin çok önemli bir **işsizlik sorunu** var. Nfusumuz genç. Tarım kesiminden sanayi ve hizmetlere büyük miktarda insan çekmek zorundayız. 60 milyonluk bir ülkenin, istihdam yaratacak her fırsatı değerlendirmesi ve kullanması gerekiyor.

Boru hattı da bu fırsatlardan biri. Türkiye'den geçmesi için elimizden gelen her şeyi mutlaka yapmalıyız. Tahminim, boru hattı ve dolum tesislerini sayesinde takriben **100 bin kişiye** istihdam olanağı yaratılacağı. Bu da kmsenecek bir sayı değil.

Ancak, projenin iller hükümeti tarafından kamuoyuna sunululuşu yukarıda çizilen akılcı ama mütevazi tablodan çok farklı. Boru hattı, neredeyse Türkiye ekonomisini düzlüğe çıkartacak bir **mucize** gibi lanse ediliyor. Avrupa Birliğine yelik ile eşdeğer olduğunu önerenler bile çıkıyor.

Pembe hayal dediğim bu. Boru hattı Türkiye'den geçince, bütün ekonomik sorunlarımız çözülecek. Artık bizim daha çok çalışıp, daha verimli çalışıp, daha çok üretmeye, dünyaya daha çok mal satmaya ihtiyacımız kalmayacak. Boru hattından petrol aktıka, bilet keser gibi dolar keseceğiz ve bu dolarları tüketeceğiz.

Modern bir ekonominin nasıl işlediğini bir türlü anlayamadığımızı görüyorum. Türkiye, en tepesinden en altına, **hala rant peşinde**. Beklenti bir mucizenin olması. Olunca, stratejik yerimiz, coğrafi konumumuz, yeraltı kaynaklarımız gibi, bizim üretmediğimiz bir özellik sayesinde zengin olacağız.

Yok böyle bir mucize. Birkaç milyonluk küçük ülkeler için genellikle petrol, bazen turizm bu tür mucizevi etki yapabilir. Hoş, Arap ülkelerinin ve İran'ın haline bakınca, petrolün bu ülkelere **mutluluk mu yoksa zulum mu** getirdiği ayrı bir soru. Ama 60 milyonluk bir ekonomide yüksek verimle üretim yapmadan zenginlik mümkün değil.

Türkiye ekonomisinin, fiyat istikrarı sağlandığı takdirde, gerçekten bir mucize yaratacağına inanıyorum. Ama bunu boru hattı ile yapmayacak. **Daha kaliteli malları herkesten daha verimli yani daha ucuza ürettiği için yapacak.** Bunlar tekstil ürünleri olacak. Beyaz ve elektronik eşya olacak. Otomobil olacak. Demir çelik olacak.

Rakamlar ortada. Hafta içinde tüm gazetelerde yayınlandı. İlk 7 ayda, otomotif sektörünün ihracatı 628 milyon dolar olmuş. Yıl sonuna kadar otomotif **ihracatının 1.5 milyar doları aşması** söz konusu. Bu eğilimin sürmesi, akılcı makro politikaların uygulanması halinde, birkaç yıl içinde, sadece otomotif sektörünün ihracatını üçe katlaması, **5 milyar dolarlık ihracat** hedefini tutturması mümkün duruyor.

Mucize, daha yeni teknoloji kullanmaktan, daha iyi yetişmiş bir insan gücüne sahip olmaktan, daha kaliteli mal ve hizmetleri daha ucuza üretmekten geçiyor. Boru hattını bu perspektiften ele almalıyız. Türkiye için yararlıdır. Ama Türkiye ekonomisinin gelişmesine **etkisi marjinaldir**. Eğer, şimdi zengin olduk diye bizi rehavete iterse, toplam etkisi negatif bile olabilir.

Yüksek verimlilik ve kaliteli üretim dışında başka mucize aramaktan vazgeçtiğimiz gün, gelişmiş bir sanayi ülkesi olma yolunda **önemli bir eşiği daha** aşmış olacağımıza inanıyorum. (20 Ağustos 1995)

MEDENİ İNSAN

İki yüzyıl önce, kendisini son derece medeni kabul eden bir İngiliz beyefendisi için, Afrikalı zencilerin köle yapılmasında yadırganacak hiç bir şey yoktu. Zenciler, o devrin ilkel teknolojisinde balık istifi yelkenlilere doldurulur ve satılmak üzere Amerikaya yollanırdı. Tabiki, yolda çoğu öldürdü.

Çünkü, medeni insan bir **gentilmendi**. Ve ancak kendisi gibi medeni olan diğer gentilmenleri insan olarak muhatap kabul edebilirdi. Örneğin, bir gentilmenin bir başka gentilmeni öldürmesi asla medeni bir davranış değildi. Ama, İngiliz hükümetinin arada sırada ayaklanan ayak takımını cömertçe darağaçlarına yollaması normaldi. Hatta, bu davranış, medeniyeti korumak için gerekli bile görülebilirdi.

Ya Fransızlar? İhtilalden sonra, kılıçla boyun kesmenin daha fenni yöntemi olarak icat ettikleri **giyotine** başta eski kralları onbinlerce insanı yollamakta hiç tereddüt etmediler. Giyotinler meydanlarda kurulur, halk seyretmeye gelirdi.

Zaman geçti. Medeni olmanın tanımı değişti. Hiç olmazsa, idamlar daha sessizce, halk önünde bir şova dönüştürülmeden yapılmaya başladı. Örneğin,

Almanların çok daha yakın bir tarihte, İkinci Dünya Savaşında milyonlarca museviyi **gaz odalarına** yolladıklarını da biliyoruz. Ama bunu gürültüsüzce gerçekleştirdiler.

Suudi Arabistan'daki idamlar, bizim kendi yakın tarihimize gönderme yapmamıza olanak verdi. Bugünkü Suudi Kralının büyük dedesinin Osmanlı tarafından Beyazıt meydanında nasıl idam edildiğini öğrendik. Çok yakın bir tarihte, Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın asıldığını hatırladık.

Ünlü Fransız filozofu Bergson'un çok sevdiğim bir sözü var. "**Zaman, her şeyin aynı anda olmasını engelleyen bir araçtır**". Zaman geçiyor. Zaman geçtikçe "medenî insan" tanımı değişiyor.

Dünün köle tacirlerini çıkartan İngiltere'de, şimdi son derece güçlü bir "**Hayvanlara İnsanca Muamele**" hareketi var. Binlerce, hatta milyonlarca İngiliz, hergün soframıza gelen etin üretimi esnasında hayvanlara gereksiz eziyet çekirildiğinden şikayet ediyor. Şikayet etme ne kelime, bunu engellemek için sokaklara düşüyor, militanlık yapıyor.

Türkiye'de idam kararları çevresinde oluşan hassasiyet, acaba benzer bir gelişmenin müjdecisi mi? Bundan 35 yıl önce Başbakanlarının asılması karşısında sessiz kalan kamuoyunun, şimdi kılıçla idama karşı çıkması bu şekilde tefsir edilebilir mi?

Herzamanki iyimserliğimle, ben öyle tefsir etme eğilimini taşıyorum. Ekonomisi dünyaya açıldıkça, eğitim düzeyi yükseldikçe, sivil toplumu güçlendikçe, Türkiye insanı **evrensel değerlere** yaklaşmaya başlıyor.

Bunu Batıyı taklit etmek için yapmıyor. Kendi geldiği gelişme noktasında, kendisinin somut yaşam deneyiminden hareketle yapıyor. Kendi vatandaşının kılıçla meydanlarda boynunun kesilmesine karşı çıkma çok önemli bir adım. Arkası daha kolay gelir. Doğru, bu yavaş bir süreç. Ama başka türlü de mümkün değil.

Suudi Arabistan'daki idamların ve karşısında oluşan tepkinin bende yarattığı izlenimler bunlar. (24 Ağustos 1995)

PENCERELER

Zenginın parası züğürdün çenesini yorarmış. Microsoft'un kurucusu ve en büyük hissedarı **Bill Gates'in serveti 13 milyar dolar olarak hesaplanıyor**. Kurduğu şirketin karlılığı arttıkça, Gates'in hissesinin değeri de yükseldi. Böylece, dergilerden öğrendiğimize göre, Gates dünyanın en zengin işadamı oldu.

13 milyar dolar hayal edilemeyecek kadar büyük bir sayı. Bugünkü döviz kurunda **625 trilyon TL** ediyor. Türkiye'de oturan vatandaşların banka sistemindeki tüm döviz mevduatının takriben 15 milyar dolar olduğunu hatırlayalım.

Gates bu para ile yıllık yüzde 6'dan tahvil alsa, günde 2.2 milyon dolar (110 milyar TL) yılda 780 milyon dolar (37.5 trilyon TL) faiz alır. Tek başına, **35**

bin Amerikalının yada 155 bin Türkün yada 600 bin Hintlinin ortalama gelirini elde eder.

Akla bir sürü soru geliyor. En basiti: **Bill Gates bu kadar zengin olmayı haketti mi?** Evet. Bill Gates'in servetini nasıl tefsir edeceğiz? Bir ara, kapitalizmin **işçileri sömürerek** büyük eşitsizlikler yarattığını söylemek moda idi. Herşeyi devletleştirince, böyle şeyler olmayacaktı. Bu sıralarda, bu söylemin pek anlamı kalmadı.

İkinci ihtimal, bu servetin kanun dışı yollarla, özellikle de **devleti soyarak** biriktirilmesi. En azından, kazanılan gelirden vergi ödenmemesi. Türkiye'de genellikle öyle olur. A.B.D. devletin soyulması ve vergi konusunda çok hassas. En küçük bir kaçak halinde, dünyanın en zengini filan demeyip adamı hapisaneye yollayıverirler.

Yıllardır yüz milyolarca insan Microsoft'un programlarını kullanıyor. Ben de onlardan biriyim. **Word for Windows**'la yazıyorum. **Excel**'le hesaplıyorum. Programlarımdan çok memnunum. Üstelik onları kimse bana zorla satmadı. İsteyerek aldım. Başka alternatifler varken onları tercih ettim.

Bu gözle bakınca, Gates'in servetini hakettiği savunulabilir. Girişimciliği, uzak görüşlülüğü ve kararlılığı ile, toplumsal refaha büyük bir katkıda bulunmuş. İnsanlığın bilgisayarı kullanmasını kolaylaştırmış. Yüz milyolar bilgisayarla onun yazılımları ile tanışmış.

Liberal düşünce, Gates'in servetini yaptığı katkının karşılığı olarak görüyor. Zenginleşmesi başkalarının fakirleşmesinden kaynaklanmıyor. Tam tersine, herkesi biraz daha zengin yaptığı için Gates çok zengin olabiliyor.

Başka türlü söylemek istersek, Gates toplumun refahında sağladığı artış nedeniyle toplum tarafından **mükafatlandırılmış**. Rekabetçi koşullarda, yarın başarısız olursa aynı şekilde cezalandırılacak. Yani zarar edecek ve serveti azalacak.

Liberalizmin bu bakışına **ahlaki nedenlerle** itiraz edilebilir. Bireyler arasında bu kadar büyük gelir ve servet eşitsizlikleri, ahlaken doğrulanabilir mi? Piyasanın ürettiği ve anlama hakkaniyetli bir gelir ve servet dağılımı karşısında kayıtsız kalmak bizi "**birakınız yapsınlar bırakınız geçsinler**"e, "**ölen ölür, kalan sağlar bizimdir**"e, velhasıl zayıfın ve güçsüzün dışlandığı bir topluma götürmez mi? Böyle bir toplum en temel ahlaki değerlerimizle çelişkili olmaz mı?

Bill Gates uç bir örnek. Ama her toplumda, yüksek verimle çalışan, yüksek katma değer üreten, yüksek gelir ve refah düzeyini tutturana kesimler var. Öte yanda, çok düşük verim yani sifıra yakın katma değerle çalışanlar var. Bir değer üretmedikleri için, insanca yaşayacak bir gelir de elde edemiyorlar.

Bu noktada, liberal düşünceyi terketmeden, "**dayanışma**" kavramını devreye sokabiliriz. Ahlaken, yüksek verimli kesimleri yüksek gelirlerinin bir bölümünü düşük verimli düşük gelirli kesimlerle paylaşmaya çağırabiliriz.

Sorumuzun cevabını artık formüle edebiliriz. Bill Gates servetini hak etmiştir. Ancak, ahlaken bunun bir bölümünü dayanışma içinde dağıtması gerekir. Müterakki vergi yeniden dağılımın toplum tarafından zorunlu kılınan kısmıdır. Gönüllü hayır işleri ise bireysel sorumluluk alanına girer.

Pencere bir kez açılınca, fikirler doluyor. Ortada uçan sorular var. Sanayisi hızla gerileyen A.B.D. nasıl oluyor da bilgisayar ve yazılım sektörlerine böylesine hükmediyor? Japonlar, çelikte, otomobilde, elektronikte Amerika'yı geçtiler. Ama iş sinemaya, müziğe, bilgisayar programlarına gelince, bütün çabalara rağmen yanına bile yaklaşamıyorlar.

Acaba Bill Gates Türkiye'de doğmuş olsa, aynı yetenekleri ile büyük bir girişimi gerçekleştirebilir miydi? Yani, 39 yaşında Türkiye'nin en zengin işadamı olabilir miydi? Bence olamazdı.

Çünkü, Türkiye ekonomisinin yapısı hala girişimciden yana değil. Rant paylaşımı üretimden daha önemli. Kurumlar, girişimciyi engelliyor. Bu ise imtiyazlı kesimlerin, daha önce belirli bir güce ulaşanların lehine işleyen bir ekonomik mekanizma demek. Bill Gates buralarda da birşeyler olurdu eminim. Ama asla oradaki gibi olamazdı.

Demek ki, Bill Gates'in servetini hak edip hak etmediğinden çok daha önemli bir soru var. Ekonominin yapısı, öyle girişimcilerin çıkmasına ve başarılı olmalarına izin veriyor mu? A.B.D. girişimcinin önünü herkesten daha açık tutmayı sürdürdüğü ölçüde, dünyanın en güçlü ekonomisi olmaya devam edecek. 1995 Penceresinden görünen o... (27 Ağustos 1995)

ÇÖP

Amerikalı Senatör ve Temsilcilerin İstanbul'daki toplantısı bitti. Aspen Institute, bu toplantıyı iki yılda bir yapıyor. Daha önce Doğu Avrupa başkentlerine gitmişler. Türkiye'deki toplantıda komünizm sonrası Rusya'nın sorunlarını tartıştılar. Rus milletvekilleri de katıldı.

Bize yararı dolaylı oldu. Toplantıya davet ettikleri uzmanlardan bir bölümü dostumuz. Fırsattan yararlanıp bir araya geliyoruz. Onlar bize burada ne olup bittiğini soruyor. Biz de onların Türkiye hakkındaki izlenimlerini dinliyoruz.

Dominique Moisie, Paris'de **IFRI**'nin (Institut Francaise des Relations Internationales) direktörü. Türkiye'yi iyi tanıyor ve seviyor. Avrupa ve dünya için önemini de kavlıyor. Nasıl bir intiba bıraktı diye sorduk. "**Kontrastlar çok büyük. Avrupada böyle değildir. Bu da beni tedirgin ediyor**" dedi.

Bizler alışmışız. Yadırgamıyoruz. Ama gerçekten kontrastlar çok büyük. Moisie ile konuşurken, aklıma İstanbul'un çöp işi geldi. Devletin yasaklama gücü ile, iş yaparkenki zafiyeti arasındaki çelişki dikkatimi çekti.

Sık sık, devletin vatandaşına şunu yada bunu yasaklama konusundaki eşsiz gücüne referans veriyoruz. Yasaklarda, Avrupa'daki en güçlü kamu otoritesinin Türkiye'de olduğu konusunda hiç tereddüt yok.

Yakın geçmişe kadar döviz de yasaktı, TV ve radyo da. Otomobil, buzdolabı ve muz ithalatı da. Özal döneminde ekonomideki yasaklar biraz hafifledi. Ama siyasi yasaklar sürüyor. Üniversite açmak hala yasak. Kürt kimliği yasak. 8.inci maddeyi kaldırmak da galiba yasak. Ata yadigarı Osmanlı mirası yasakçı devletimiz yerli yerinde duruyor.

Ama, vatandaşın ancak devlet tarafından çözümlenebilecek güncel ve küçük sorunlarının halledilmesi zamanı gelince, aniden o güçlü devlet tebahur ediyor. Cılız, ne yaptığını bilmeyen, işleri sürüncemede bırakan bir kamu otoritesi ile karşı karşıya kalıyoruz.

Bir kentin çöplerinin **insanları ve çevreyi rahatsız etmeyecek şekilde** depolanması aslında çok kolay bir iş. Sanayi medeniyeti bunu her yerde minimum sorunla çözüyor. Özel bir teknolojik zorluğu yok. Büyük finansman kaynakları gerektirmiyor. Basit, sıradan bir kamu faaliyeti.

Kentin büyüklüğü de sonucu fazla etkilemiyor. Doğru, büyük kentin çöpü miktar olarak daha fazla. Ama, büyük kentin mali, teknik, vs. imkanları da aynı ölçüde yüksek. İstanbul'dan daha kalabalık metropoller bu sorunu halletmiş.

Anakent Belediyesi eski Genel Sekreteri **Tuğrul Erkin**'den bilgi aldım. En kolay ve en ekonomik yöntem, çöpü **büyük çukurlara** doldurmak. Çukurda önce drenaj yapılıyor ve çöp suyunun bir merkezde toplanması sağlanıyor. Sonra bu su arıtılıp kullanılabilir hale getiriliyor. Bacalar aracılığı ile çöpün organik yanması kolaylaştırılıyor.

Çukur dolunca, üstü toprakla örtülüyor ve ağaçlandırılıyor. Çevre yeşil alan kazanıyor. Eğer bölgede açık taşocağı, kömür madeni, kil yatağı, vs. zaten oluşmuş çukurlar varsa, bu yöntem daha da cazip. Çirkin bir çukurun geriye kazanılması anlamını taşıyor.

İstanbul'a en az iki böyle çukur gerekli. Biri Anadolu, diğeri Rumeli yakası için. Bunlar planlanmış, projelenmiş, ama anlaşılabilir bir türlü uygulanamıyor. Halbuki uygulanmak zorunda. Yoksa, **Ümraniye ve Kemerburgaz** çöplüklerinde olduğu gibi, çöpler uluorta ve tehlikeli şekilde bir yerlere atılmak zorunda kalacak.

Ama bir türlü uygulanamıyor. Sanki iyi saatte olsunlar devreye giriyor. Koskoca Türkiye Cumhuriyeti, medarı iftiharını İstanbul şehrine iki çöplük yeri bulamıyor. Yıllar geçiyor. Bir kamu dairesinin kararını başkası bozuyor. İş çözmek isteyenler bizzat devletin içinden çelmeleniyor. Ve iş yürümüyor.

Rivayetler dolaşüyor. **Toprak rantlarının paylaşımı** gene gündeme geliyor. Çöplük yapılacak arazilerde gözü olanlardan söz ediliyor. Bölgede kimin orman içinde kaç villa yapmayı planladığı anlatılıyor. Çevre duyarlılığı yüksek kesimlerin manipüle edildiği iddia ediliyor. Olabilir.

Bence, olay komplonun ötesinde. Kontrast çok belirgin. Bir yanda en yeni teknolojileri kullanan bir Türkiye var. Avrupa'nın moda merkezi olmaya aday bir İstanbul var. Öte yanda, vatandaşının etnik kimliğine, diline, hatta gereğinde dinine müdahale eden bir devlet var. Ama, İstanbul'a çöp dökme alanı bulunamıyor.

Çöplük kavgası, daha derin bir soruyu gündeme getiriyor. Türkiye, 21.inci yüzyıla, Birinci Lige bu kamu idaresi ile geçebilir mi? Başka türlü de sorabiliriz. **Çöplerini dökecek yeri bulamayan bir toplum, ekonomik gelişmesini sürdürebilir mi? (31 Ağustos 1995)**

ÇELİŞKİLİ İŞARETLER

Ekonomide **U dönüşünün başladığını** 19 Mart'ta yazdım. O günlerde, bu teşhisin aşırı iyimser olduğunu düşünenler çoktu. Daha sonraki gelişmeler, tesbitimizi doğruladı. Türkiye ekonomisi hızlı bir canlanma sürecine girdi.

Yaz aylarına genelde iyimser bir hava hakim oldu. Fabrikalar tam kapasite çalışıyordu. Turist boldu. Döviz kuru neredeyse sabitti. Kamu borçlanmasında faiz oranları düşmeye başlamıştı.

Bazı çevrelerde, döviz kurundaki aşırı değerlenme bir **tedirginlik** yaratıyordu. Ancak, yavaş yavaş 1995 yılında bir döviz bunalımı yaşanması ihtimalinin son derece düşük olduğu herkes tarafından kabul edildi.

Son birkaç gün içinde, birbiri ardından ekonominin durumu ile ilgili veriler yayınlanmaya başladı. Hepten iyi haberler var. Kısa dönem için iyi, ama uzun dönemde tereddüt yaratanlar var. Nihayet, kötü haberler var.

Yani, **ekonomiden çelişkili işaretler alıyoruz**. Bunları kısaca gözden geçirmekte ve ne anlama geldiklerini irdelemekte yarar görüyorum.

İyi haberlerin başında, bütçe açığının seyri geliyor. Açıkta kesin bir düşüş var. Daha da önemlisi, devletin faiz ödemelerini dışarıda tutunca, bütçede **ciddi bir fazlanın** oluşması. Ocak-Temmuz döneminde, bütçeden 271.7 trilyon liralık faiz ödemesi yapılmış. Bütçenin geri kalan kalemleri 168.4 trilyon lira fazla verdiği için, faizin o kadarı iç kaynaklardan karşılanmış. Sadece 103.3 trilyon liralık ek borçlanma gerekmiş.

İç borç faizlerinin önemli bir bölümünün aslında anaparadaki enflasyon payı olduğu düşünülürse, ilk 7 ayda bütçede reel açık hiç yok gibi. Hatta küçük bir **reel fazlalık** muhtemel duruyor. Bu çok önemli.

Bu sütünlarda hep vurguladığımız gibi, ekonominin istikrara kavuşmasının ve enflasyon belasından kurtulmasının önkoşulu, kamu açığının kapatılmasıdır. Bütçe dışı açığının nasıl seyrettiğini halen bilmiyoruz. Ama, bütçe açığının reel olarak sıfırlanması iyi haberdir.

Kamu açığındaki bu iyileşmenin **kalıcı** olup olmadığı konusunda fazla bir şey söyleyemiyorum. Harcama hedefleri, kamu yatırımlarındaki düşüş ve memur maaşlarındaki reel azalma sayesinde tutturuluyor. İkisi de kalıcı çözüm değil. Gelir kaleminde, özellikle ithalattaki hızlı artış önemli bir etken. Orada da tereddütler var.

Bir başka iyi haber, Merkez Bankasının **açık pozisyonunun bitmesi**. Yani, Merkez Bankasının elindeki döviz aktifleri, döviz yükümlülüklerini geçti. Sayı küçük, birkaç yüz milyon dolar. Fakat, mevcut eğilim sürerse, giderek büyüyebilir.

Bu olay, para otoritesinin elini güçlendiriyor. Para politikasının etkinliğini artırıyor. TL'ye olan güveni çok olumlu etkileyecek. Bütün bunlar, ekonomide istikrarın sağlanmasına katkı yapacak faktörler.

1995'in ikinci çeyreğinde milli gelirin yüzde 12.4 büyümesi, hem iyi hem kötü haberlerin başında. İyi, çünkü fakirleşmenin durduğuna işaret ediyor. Kötü, çünkü büyümedeki hızlanma **beklenenin ve arzu edilenin çok üstünde**.

Bu durumu öngörerek, 8 Ağustos tarihli yazıma "**Büyüme Korkusu**" başlığını vermiştim. Ekonominin makro dengeleri tam sağlanmadan büyümede ani bir hızlanmanın, istikrarsızlığı artırma ihtimalinin çok yüksek olduğunu belirtmiştim.

Büyümedeki sıçrama, Türkiye'nin bir kere daha iç tüketim kökenli bir aşırı canlanma sürecine girdiği anlamına gelebilir. Bunun nasıl bir fasit daire olduğunu artık biliyoruz. Mutluluk kısa sürüyor. Bir yandan cari işlemlerde büyük açıklara yol açıyor. Diğer yandan enflasyonu azdırıyor. Hikaye kötü bitiyor.

Benzer bir işaret cari işlemler dengesinden geldi. Ocak-Haziran döneminde, cari işlemler 40 milyon dolar civarında bir açık verdi. **Rakam küçük**. Yani, korkulacak bir durum yok. Kısa dönemde rahatız.

Ancak, yılın ilk aylarında cari işlemler fazla vermişti. İkinci çeyrekte ciddi bir bozulma var. Haziran açığının sadece 43 milyon dolar olması biraz umut veriyor. Temmuz ve Ağustos aylarında turizm ve işçi gelirlerinin yüksekliği dengeyi sağlayacaktır. İthalattaki artış eğilimi sürerse, **Eylül-Aralık dönemi için** fazla iyimser olamıyoruz.

Kötü işaretin **enflasyon cephesinden** gelmesini bekliyorum. Ağustos ayı enflasyon sayıları Pazartesi günü açıklanacak. Yükselme bekliyorum. İktisatçıların özellikle önemsedikleri rakam, özel imalat sanayi ürünlerinin fiyatlarıdır. Piyasadaki arz-talep dengesini en iyi bunlar yansıtır.

Ağustos için, yüzde 4-5 arası bir artış beni şaşırtmaz. Yıllık tempoda yüzde 80'e tekabül ediyor. Türkiye'nin tekrar yüksek **kronik enflasyon sürecine** girmeye başladığını görüyoruz.

Fiyat istikrarı olmadan, ekonominin ortalama büyüme hızının rakip ülkeler düzeyine çıkmasını mümkün görmediğimi defalarca belirttim. Hükümetin enflasyonla mücadeleyi ikinci plana alması, bu açıdan uzun dönemde büyük bir tehlike içeriyor.

Kamuoyunun sadece kısa dönemli iyi haberlere bakıp rehavete kapılmaması bence çok önemli. Evet, ekonomi bugün iyi gidiyor. Ama, yarınki bunalımları ancak bugün alacağımız doğru tedbirlerle engelleyebiliriz. (3 Eylül 1995)

KRONİK ENFLASYON

İki sözcük de frenkçe kökenli. Enflasyonu artık iyice içselleştirdik. Sözcüğü anglosaksonlar keşfetmiş. Ama, anlamını bizim gibi bilmeleri mümkün

değil. Hiç ciddi enflasyon yaşamadılar ki! Amerika'da yıllık fiyat artışı 1970'lerde yüzde 10'ları geçince yer yerinden oynamıştı...

Kronik sözcüğü ise tıp kökenli. Eski Yunancadan (**kronos=zaman**) geliyor. Bir hastalığın yavaş gelişmesi fakat uzun seyretmesi hali için kullanılıyor. Kronik kalp yetersizliği gibi. Ters **akut**. Kronik diye nitelenen hastalıklar **öldürmüyor ama süründürüyor**.

Enflasyonun kendisi ekonomik bir hastalık. Uzun süren, bir türlü tedavi edilemeyen ama hastayı da öldürmeyen yüksek enflasyon için kronik sözcüğü bence yakışıyor. Hele Türkiye'nin halini düşündükçe, içimden bu kavramı keşfedeni kutlamak geliyor.

Biz sözcüklerin mucidi değiliz. Ama, yüksek enflasyonla uzun süre yaşamak konusunda **dünyanın bir numaralı uzmanı** olmaya başladık. Rivayete göre, IMF karşılaştırma yapmak için Türkiye'ye benzeyen bir başka ekonomi aradığında bulamamış.

Yüksek enflasyonlu ülke yok değil. Var tabiki. Hoş, onların da sayısı o kadar çok değil. Dünya ekonomileri arasında **kural** fiyat istikrarı. **İstisna** olan enflasyon. Arada sırada, bir süre için yüksek enflasyon belasına tutulan ekonomiler oluyor.

Fakat, bunlar çok geçmeden yüksek enflasyondan kurtuluyor. Bu iki şekilde oluyor. Bir kısmında, enflasyon çıldırıyor ve **hiperenflasyona** dönüşüyor. Yani, hastalık kronik olmaktan çıkıyor. Akut hale geliyor. Ve hasta ölüyor. Yeni bir para birimi ile, düşük enflasyonla yeniden başlanıyor.

Bazı Latin Amerika ülkelerinde bu olaya sık raslanıyor. Onların sorunu, bir süre sonra yeniden enflasyonun kronikleşmesi ve tekrar hiperenflasyona gitmeleri. Ancak, son 5 yıl içinde, Latin Amerika'da da enflasyonun düşürülmesi yolunda çok büyük adımlar atıldı.

İkinci şekil, ciddi bir istikrar paketi ile enflasyonun **denetim altına** alınması. Dünya deneyiminde daha yaygın olan yöntem bu. Siyasi, ekonomik, vs. bir çok sonucu enflasyonist sürece giren ülke, durumun vehametini anlayınca gerekli tedbirleri alıyor. Enflasyonu düşürüyor.

Sorunu şu şekilde vazetmek sanırım anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Her ülkenin tarihinde, enflasyonun yükselmesine yol açacak boyutta olaylar olabilir. Örneğin petrol krizi pek çok ülkeyi böyle etkilemişti. Diktatörlükten demokrasiye veya komünizmden piyasa ekonomisine geçiş, benzer bir etki yapabilir.

Demek ki, enflasyonun yükselmesi bizi şaşırtmaz. **Şaşırtıcı olan, uzun süre yüksek kalmasıdır**. Bunu artık bir siyasi veya ekonomik şokla açıklamak mümkün değildir. Ne petrol krizinin etkisi, ne diktatörlükten demokrasiye geçiş, 18 yıl süremez.

Evet. Aşağıdaki sayılardan görüleceği gibi, Türkiye 1978-79 bunalımında, savaş sonrası dönemde **ilk kez** yüzde 20'leri aşan bir enflasyonla karşılaşiyor. Bunu, petrol krizine gecikmiş bir tepki olarak almak, yani normal karşılamak mümkün.

Sonra? 1980'lerin ilk yarısında enflasyon düşer gibi oluyor. Ama sadece "gibi". 18 yıllık dönemin en düşük fiyat artışı 1982'de. Yıllık yüzde 27. Türkiye ortalamasına göre belki düşük ama fiyat istikrarından çok uzak.

İyi niyetle, 1983'ten sonra enflasyondaki kıpırdanmayı 12 Eylül diktasından demokrasiye geçiş olarak tefsir edelim. Peki. Ya 1988-95 arasını nasıl tefsir edeceğiz? Enflasyonunun ortalama yüzde 60'ların üstünde seyretmesini nasıl açıklayacağız?

Sayıların dili çok net. Son 18 yılın 12'sinde, fiyat artışları yıllık yüzde 50'nin üstünde seyretmiş. 8'inde ise yüzde 60'ın üstünde. Ama sadece 2'sinde yüzde 100'ün üstünde. Onlar da müstesna kriz yılları.

İşte yüksek kronik enflasyon tam bu demek. Enflasyon ne düşüyor, ne de hiperleşiyor. Kendi içinde **garip ve anlaşılmaz bir istikrarı var**. 1981-87 arasında yüzde 35 civarında dolaşıyor. 1988-93 arasında yüzde 60'lara takılıyor.

Şu andaki korkumuz da zaten buradan kaynaklanıyor. 1994 yılında çekilen bütün sıkıntılar boşa mı gidecek? **Ekonomi, 1995'ten sonra yüzde 80'ler civarında yeni bir kronik enflasyon dengesine mi oturacak?**

Bir ülkede, enflasyon yükselip kronikleştikçe, ortalama büyüme hızı düşüyor. Ekonomik gelişme yavaşlıyor. İstikrarsızlık, dalgalanmalar artıyor. Gelir dağılımında bozulma hızlanıyor. Sosyal ve siyasi sorunlar derinleşiyor.

Türkiye'nin gündemindeki en acil ekonomik sorun, enflasyonun **kalıcı şekilde** rakiplerimiz seviyesine indirilmesidir. Ne yazık ki, bu konuda fazla iyimser olamıyoruz. (7 Eylül 1995)

Yıllar	TEFE Artışı (%)	Yıllar	TEFE Artışı (%)	Yıllar	EFE Artışı (%)
1978	52.6	1985	43.2	1992	61.4
1979	64.0	1986	29.6	1993	60.3
1980	107.3	1987	32.0	1994	150.0
1981	36.8	1988	68.3	1995	85.0
1982	27.0	1989	69.6		
1983	30.5	1990	53.1		
1984	50.4	1991	54.0		

GELECEK HIRSIZLARI

Okuyucum haklı olarak soracak. "Bir sürü şeyin hırsızlığını biliyordum ama, geleceğin çalındığını ilk kez duyuyorum. O nasıl oluyor?" Aslında zor ama, yapan yapıyor. Anlamak için, insanın Türkiye'de etrafına dikkatle bakması yeterli.

Geri planda, modern toplumun üstüne inşa edildiği **teknolojinin karmaşıklığı** yatıyor. Teknoloji geliştikçe, verimlilik arttıkça, pek çok sektörde projeler büyüyor. Bir projenin planlanması ve uygulanması için gerekli olan

zaman uzuyor. Doğal olarak, yatırım miktarları da büyüyor. Yanlış yatırım yapma riski artıyor. Daha dikkatli olmak gerekiyor.

Öte yandan, toplumsal karar alma süreci genişliyor. Modern toplumu oluşturan farklı çıkarlar var. Bunlar, kararı kendi lehlerine oluşturmaya yada değiştirmeye çalışıyor. Beceremezlerse, durdurmayı deniyor. Popülist siyaset devreye giriyor. İşler iyice karışıyor.

Toplumsal yapının karmaşıklığı, bugünkü kararların yarınki sonuçlarını hemen görüp anlamamızı engelliyor. Bir kararın sonuçlarının farkına hemen varamıyoruz. Ancak, zaman geçip sonuçlar somutlaşınca, ne kadar yanlış bir karar alındığı anlaşılabilir.

Bir kaç güncel örnek vermek istiyorum. İstanbul'un 1990'ların sonunda büyük bir **havaalanı darboğazı** yaşayacağı aşığı yukarı 10 yıldır biliniyor. Turizm gelişiyor. Türkiye'nin dış ekonomik ilişkileri gelişiyor. Bunlar, hava yolu ile gelen ve giden yolcu sayısını geometrik olarak arttırıyor.

Sovyetler Birliğinin çözülmesi, ayrıca önemli bir insan hareketine neden oldu. Daha önce yapılan tahminlerin iyice yukarı doğru revizyonunu gerektirdi. İstanbul, 10 milyona varan nüfusu ile çok geniş bir hinterlandın **en büyük metropolü** haline geldi.

On yıldır, İstanbul Atatürk havaalanının büyütülmesi projesi gündemde. Ama, bir türlü gerçekleştirilme aşamasına gelemedi. Her proje, birileri tarafından engellendi. Sonuçta, 1995 yılına geldik. Havaalanı bir kabusa dönüştü. Üstelik her geçen gün, daha da kalabalık olacak.

Halbuki, bugün karar verilse, büyük bir ihtimalle 5-6 yıldan önce yeni terminalin faaliyete geçmesi mümkün değil. Geçmişte bu kararı vermeyenler, verdirmeyenler, en büyük kentimizi en azından 5-6 yıl ciddi bir darboğazla karşı karşıya bıraktılar.

Bu darboğaz, turizm gelirlerini ve ihracatımızı bile önümüzdeki yıllarda olumsuz etkileyecek boyutta. Yani, çaktırmadan geleceğimiz çalınmış. **Peki, sorumlusu kim?** Yok. Belli ki herkes birbirinin üstüne atacak, sonuçta sorumlu bulamayacağız.

Deniz kirlenmesi de aynı kategoride. Yıllar önce, İstanbul'un 1995 yılında 10 milyona yaklaşacağı biliniyordu. Bu kadar çok insanın pis suyu atılmadan denize atılırsa, sonucun ne olacağı çok açık.

Ama bir türlü arıtma tesisleri planlamadı. Planlananlar ise uygulanamadı. Böylece, bugünlere vardık. Marmara'da denize girmek olanaksız hale geldi. Şimdi başlansa, gene projenin faaliyete geçmesi en az 5 yıl sürecek. Gene, geleceğimiz çalınmış.

Çöp konusu da aynı hastalıktan muztarip. Kent nüfusu ve kişi başına gelir düzeyi derecesi, her gün ne kadar çöp çıkacağını kolayca öngörmeye imkan veriyor. Yapılması gereken, gelecekte oluşacak çöp için zamanında planlama yapmak. Proje hazırlamak.

Sonra da bu projeleri uygulamak. Kentin kaçınılmaz olarak ürettiği çöpü çevreye ve insan sağlığına zarar vermeden yoketmek. Şimdi görüyoruz ki, şu yada bu sebeple, bu hazırlıklar yapılamamış. Bugün başlasak, gene 4-5 yıl

alacak. Bu süre içinde, Avrupa'nın en büyük metropollerinden biri çöp dağları altında ezilecek. Sorumlu? Yok. Bilinmiyor.

Örnekleri arttırmak mümkün. **Karayollarmız** hızla artan mal ve insan trafiği altında eziliyor. Otoyol inşaatı durdu. Bugün yeni bir inşaat seferberliğine başlasak bile, önümüzdeki 5 yıl nasıl geçecek? Artan trafiğin yol açtığı kazaların, mal ve can kaybının hesabını kim verecek?

Ufukta bir sürü darboğaz Türkiye'yi bekliyor. Elektrik ve enerjide, yüksek eğitimde, sağlıkta, kentsel ulaşımında, çevre korunmasında, hatta telekomünikasyonda, **dün** yapılmayan projelerin ve ayrılmayan kaynakların faturasını **önümüzdeki yıllarda** ödeyeceğiz.

Bugün bu sorunların ciddiyetini anlayıp gerekli tedbirleri alsak bile ödeyeceğiz. Çünkü, zamanında karar veremedik. Kaynak ayıramadık. Sadece kamu otoritesini suçlamak yanlış. **Bizler, vatandaş olarak geleceğimizin çalınmasına izin verdik.**

Modern toplum, **uzun dönemli düşünmeyi** zorunlu kılıyor. Özellikle, ancak kamu otoritesinin sağlayabileceği türden altyapı yatırımlarında bugünden bilinen gelecekle ilgili tedbirlerin bugün alınması son derece önemli.

Bu bakıma, kamuoyunun şu anda yaşamaya başladığımız darboğazlardan gerekli dersleri çıkartması hayati öneme sahip. Birinci Lig'e giden yol, sadece bilgisayarlardan ve internet'ten geçmiyor. Bir o kadar, havaalanını, otoyolu, çöp dökme alanını, arıtma tesisini **zamanında planlayıp uygulamaktan** geçiyor. (10 Eylül 1995)

Déjà Vu

Küreselleşmenin etkileri en olmadık alanlarda hissediliyor. Bunlardan bazıları nisbeten önemsiz, hatta marjinal gibi durabilir. Örneğin, dünyada ana dili dışında bir dili iyi bilenlerin sayısı hızla artıyor. Bu ise, diller arasındaki **sözcük akımlarını** etkiliyor.

İngilizce, sözcük ihracatçılarının başında geliyor. Ama, başkaları da var. Başlıktaki deyim, fransızca kökenli. "**Deja vu**" diye okunuyor. Ve anglosaksonlar tarafından da çok yoğun şekilde kullanılıyor. Lugat anlamı, bir şeyi daha önce görmüş olmak.

Türkçe, "**biz bu filmi daha önce görmüştük**" diyebiliriz. Bazen bir suratla karşılaştığımızda, bazen bir manzaranın önünde, bazen bir yazıyı okurken, içimize böyle bir his gelir. Daha önce çok benzeri ile karşılaştığımızı düşünürüz.

Geçen hafta medyayı izlerken içimi iyice böyle bir duygu kapladı. Bir sürü olay. Bunların neredeyse hepsini daha önce hep beraber görmüştük. Peki, o zaman neden bu kadar önemsiyoruz?

Baykal'ın CHP Genel Başkanlığına seçilmesi ile başlayabiliriz. Üçbuçuk yıl önce, Baykal bir kere daha aynı göreve seçilmişti. Arada, Karayalçın SHP'ye Genel Başkan oldu. Çetin ise birleşme sonrası CHP'nin ilk Genel Başkanlığına geldi.

Her üç olay da, yaşanırken sosyal demokrasinin kaderini değiştirecek boyutta görüldü. Çok önemsendi. Ama sonuçları hiç de öyle olmadı. CHP'nin sorunları artarak sürdü. Geçmiş deneyimlere bakınca, bu kez farklı olacağını düşünmek için bir neden görmüyorum.

CHP geleneğinden gelen siyasi hareketin çok ciddi ideolojik ve örgütsel sorunları olduğu biliniyor. Baykal, bundan önceki denemesinde bunları bırakın çözmeyi, göğüslemekte bile yetersiz kaldı.

Belli ki, CHP geleneği 1960-70 dönemine takılıp kalmış. **Kendisini yenilemeyi beceremiyor.** Dönüp dolaşip aynı insanlara, Ecevit'le Baykal'a mahkum kalmasını başka türlü nasıl açıklarız? Biz bu filmi zaten daha önce gördük, sonunu da biliyoruz.

İkinci olay **orta eğitimde yaşanan kargaşa**. En az 7 milyon çocuk pazartesi günü orta okul ve liselerde öğrenime başladı. Bu yıl geçen sene okuduğundan farklı bir sistemle eğitim görecektir.

İlk bakışta, bu sevindirici durabilir. Eğitimde değişim oluyor. Ama işin aslı daha karışık. Bırakılan sistem sadece üç yaşında. Yerine gelen ise üç yıl önce vazgeçilen sistem.

Sokağa çıkın ve herhangi bir vatandaşa Türkiye'nin en önemli yapısal sorunu nedir diye sorun. İki kişiden biri **eğitim** diyecektir. Sorduğunuz kişinin eğitim düzeyi yükseldikçe, eğitimi daha da önemseyecektir.

Türkiye insanı her fırsatta eğitimin önemini altını çizer. Seçkinlerin büyük bölümü, Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve siyasi gelişmişlik ve olgunlukla ilgili sorunlarının vatandaşının eğitim düzeyinden kaynaklandığını söyler.

Çok güzel. Madem çocuklarımızın eğitimini ülkenin geleceği için bu kadar hayati görüyoruz, neden üç yıl önce değiştirdiğimiz sisteme üç yıl sonra geri dönüyoruz? Neden yanlış işlediği konusunda hemfikir olduğumuz orta eğitimde **kalıcı reformları** bir türlü üretmiyoruz?

Pazartesi günü uygulamaya giren sistemin uzun süre yaşamayacağı konusunda rahatlıkla bahse girebiliriz. Bir kaç yıl sonra, eğitim sistemi yeniden yaz boz tahtası olacak. Biz bu filmi daha önce çok gördük. Anlaşılan daha bir süre daha tekrar tekrar seyredeceğiz.

Üçüncüsü, geçen hafta **Merkez Bankasının döviz almayacağını açıklaması** ve ardından gelişen olaylar. Gene faizler yükselecek. Döviz kuru üstündeki belirsizlik artıyor.

Finans kesiminin istikrardan ne kadar uzak olduğu bir kere daha ortaya çıktı. Türkiye, yüksek kronik enflasyon sorununu kalıcı şekilde çözecek yapısal düzenlemeleri yapmadığı sürece, bu tür küçük istikrar paketleri, mini mali bunalımlar sürecektir.

Hep bildiğimiz, alıştığımız şeyler olacak. Döviz kuru dalgalanacak. Enflasyon dalgalanacak. Büyüme hızı dalgalanacak. Faizler dalgalanacak. Türkiye ekonomisi bir türlü sağlıklı ve istikrarlı bir büyüme rayına oturamayacak.

Yüksek kronik enflasyonun büyük bir **istikrarsızlık nedeni** olduğu anlaşılıncaya ve enflasyon yüzde 10'ların altına çekilinceye kadar, biz daha önce gördüğümüz bu filmi daha çok seyredeceğiz.

Birinci Lig ülkesi olmaya giden yol, sorunlara çözüm bulmaktan geçiyor. Aynı sorunları aynı şekilde hiç bıkmadan tekrar tekrar yaşayıp, hiç bir şey yapamamaktan değil. (14 Eylül 1995)

AIDS NASIL ÖLDÜRÜYOR?

1974 yılında İktisat Fakültesinde doçent oldum. Eve gelen dergi, mektup, vs. üstünde arada sırada Doç.Dr. yazmaya başladı. Bir gün, emektar postacıım, "hocam, sağ yanımda bir ağrı var, acaba bakabilir misiniz?" dedi. Kendisine uzmanlık alanımın iktisat olduğunu anlattım. Bir de espiri yaptım. "**Ekonomi hastalanınca bize getirirler**" dedim.

Kısmen saf entelektüel meraktan, kısmen "**doktor sıfatını**" hakketmek için, tıbbi konularla amatörce ilgilenmeye çalışırım. 19.uncu yüzyılda, daha tıp ve biyoloji yeni emeklerken, sosyal bilimciler mekanik ve fizikten örnekler verirdi. Halbuki, toplumsal olayların karmaşıklığı, canlı organizmalarla benzetmelere daha yatkın.

Aids hastalığı bir süredir bütün dünyada önemli bir tehlike olarak kabul ediliyor. İlk çıktığında, nedenleri meçhuldü. Araştırmalar, daha önce bilinmeyen bir virüsten kaynaklandığını kanıtladı. Virüs, vücudun kendisini yabancı organizmalara karşı korumasını sağlayan **bağışıklık sistemini** bozuyor.

Bu virüs dediğimiz şeyler, neficede sıradan (ve çok küçük) parazitler. Öyle insanları öldürmek filan da istemiyorlar. Tam tersine, insan ne kadar uzun yaşarsa, virüs de o kadar keyif sürecek.

Aids hastalığının nedeni olan virüse "**HIV**" deniyor. İlginç bazı özellikleri var. Birincisi, hiv'ler hemen koruma sistemini bozmuyor. Bir süre, bünyeye virüs girmesine rağmen, koruma sistemi hala tam kapasite çalışıyor. **Sanki virüs yokmuş gibi**. Ama virüs var.

Derken bir gün, aniden hiv'in varlığı koruma sisteminde etkisini göstermeye başlıyor. Koruma sistemi **işlevini yerine getiremez** hale geliyor. İşte o zaman hastaya "**aids oldu**" diyoruz.

Koruma sistemi çökünce, bünye normal olarak kolayca yendiği mikroplar ve diğer yabancı organizmalar karşısında korumasız kalıyor. En küçük bir nezle virüsü, her şeyi altüst ediyor. Aids'li hastalar **nezleden** ölüyor. **Zatürreden** ölüyor. Ya da başka bir **sıradan mikrobik veya viral hastalıktan** ölüyor.

Yani, hastayı hiv öldürmüyor. Hiv yüzünden bünyenin mücadele edemediği mikroplardan herhangi biri öldürüyor. Velhasıl, virüs öldürücü değil ama neden olduğu hastalık ölümle sonuçlanıyor.

Bu kadar tıp yeter. Şimdi de, bunları ekonomiye uygulamaya çalışalım. Hiv yerine, **popülist siyasetçileri** koyalım. Bunlar iyi niyetli insanlar. Kimseye

zarar vermek istemiyorlar. Fakat, vergileri arttırmak veya kamu harcamalarını kısmaktan korkuyorlar. Çünkü, kendilerinin seçilme şansını azaltıyor.

O zaman mecburen para basıyorlar. Para basılınca, enflasyon oluyor. Enflasyon da, aynen hiv gibi, ilk başlarda o kadar büyük hasar yapmıyor. Hatta, bazıları enflasyondan memnun bile olabiliyor.

Zaman geçiyor. Enflasyon yükseldikçe yükseliyor. Paralelinde, enflasyonu düşürmenin kısa dönemli maliyetleri de artıyor. Maliyetler arttıkça, popülist siyasetçiler enflasyonu düşürmekten daha çok korkar oluyorlar.

Yüksek enflasyon ekonomide büyük bir istikrarsızlık yaratıyor. Bunu en çok mali kesimde, dış dünya ile ilişkilerde yapıyor. Böylece, ekonominin kendisini iç ve dış şoklara karşı koruma gücü hızla azalıyor.

Halbuki, dünya ekonomisi böyle irili ufaklı beklenmeyen olaylarla dolu. Piyasalarda panikler olabiliyor. Bazı ekonomilerde daralmalara, başkalarında genişlemelere raslanıyor. Petrol fiyatı yükseliyor. Siyasi bunalımlar oluyor.

Sağlıklı bir ekonomi bunlardan bir parçacık etkileniyor. Ama bir parçacık. Ekonomi ne kadar sağlıklı ise, o kadar az etkileniyor. Hasta ekonomi ise, doğal olarak, en küçük olaydan çok etkilenecek.

Demek ki, yüksek kronik enflasyonu "**aids hastalığına**" benzetebiliriz. Yol açtığı mali istikrarsızlık, ekonominin direncini kırıyor. En küçük bir olay karşısında kendini savunma araçlarını elinden alıyor.

Neden? Çünkü, iç ve dış bütün ekonomik aktörler, yüksek enflasyon yüzünden son derece sinirli ve gergin. Kısa dönemde büyük rantlar elde etmek olanağı kadar, büyük zararlar da mümkün. Herkes tedirgin. **Küçük ayarlamalar büyük tepkilere yol açıyor**.

6 Eylül'den bu yana yaşananları bu çerçevede ele alabiliriz. IMF, büyüme hızındaki ani hızlanmayı da göz önünde tutarak para arzının daraltılmasını istiyor. Enflasyonun yüzde 3-5 civarında seyrettiği bir ekonomi için bu küçük bir düzeltme olurdu.

Ama, Türkiye ekonomisi hasta. Olay büyüyor. Her olay büyüyor. Kronik enflasyon ekonominin bütün manevra alanını elinden almış. Nezle virüsünden ölen aids'li hasta gibi, kronik enflasyon ekonomiyi en önemsiz tedbirde ciddi bir bunalımla karşı karşıya getiriyor.

Bıkmadan usanmadan aynı temayı işliyorum ve işlemeye devam edeceğim. Enflasyon yüzde 10'ların altına, AB ülkeleri ortalaması düzeyine inmedikçe, Türkiye ekonomisi hep hasta kalacak. Bunun çaresi yok. **En ufak bir sarsıntı ağır bir bunalım riskini taşıyacak**. (17 Eylül 1995)

DEĞİRMENİN SUYU

7 Eylül ve ardından alınan para politikası kararları ile ilgili tartışmalar sürüyor. Kararları IMF'nin zorladığı konusunda bir tereddüt yok. Amacı, uygulanma biçimi ve muhtemel sonuçları medyada değerlendiriliyor.

Çiller hükümeti, bunalımın başından beri, enflasyonla mücadele etmek için maliye politikasından ancak kısıtlı ölçüde yararlanabildi. Hep vurgulandığı gibi, kamu açığındaki iyileşme, yatırımlardaki duraklama ve kamu çalışanlarının reel gelirlerinin düşmesi pahasına sağlandı.

Her iki yöntem, ancak kısmi ve geçici bir düzelme sağlayabilir. Kalıcı bir düzelme ise, devletin harcama sisteminde ve vergi idaresinde çok ciddi reformlarla mümkündür. Bunlar ise, anlaşılın koalisyondaki siyasi partilerin canını acıtacak türden tedbirler.

O zaman, geriye sıkı para politikasına sonuna kadar yüklenmek kalıyor. Dolayısı ile, ekonomi para politikasındaki küçük değişimler karşı aşırı duyarlı oluyor. Zaten yüksek enflasyonun getirdiği bir istikrarsızlık var. Para politikasındaki ayarlamalar, kısa dönemde istikrarsızlığı arttırıcı etki yapıyor.

Sıkı para politikası ne demek? Yüksek faiz politikası demek. Kamu açığı, toplam harcamalarda bir şişme yaratıyor. Yüksek faiz toplam harcamadaki şişmeyi söndürüyor. Çünkü, faiz yükselince, yatırımlar ve tüketici harcamaları azalıyor, tasarruflar ise artıyor.

Hükümet, ilkbahar aylarından itibaren, sıkı para politikasını yumuşatma arayışını yoğunlaştırdı. IMF denetimi olduğu için, mecburen dolaylı yollara gidildi. Örneğin, finans kesiminin dış alemde döviz borçlanıp kamuya TL ile borç vermesi teşvik edildi. Başka yollara da başvuruldu.

Para politikası gevşeyince, ekonomi hızla canlanmaya başladı. Büyüme hızı yüzde 12'lere fırladı. Doğallıkla, paralelinde enflasyon hemen kafasını yükseltti. Sanıyorum ki IMF'yi özellikle rahatsız eden bu olgulardı.

Neticede, IMF'nin müdahalesi ile para politikasını yeniden sıkıca tedbirler geldi. Yani, faizler tekrar yükselmeye başladı. Bir süre daha, kısa dönemli bazı dalgalanmalar olsa bile, Türkiye'de reel faizler yüksek seyredeği kesinlik kazandı.

Hafta başında, son 12 ayda devlet tahvillerinin ne faiz verdiğini somut vakalardan hareketle izledim. Nakit fazlası olan bir şirketin portföy getirisini gördüm. Hakikaten inanılmaz sayılar.

1994'ün ikinci yarısında, parasını ortalama yıllık yüzde 250 faizle işletmiş. Enflasyon oranını yüzde 150 kabul etsek bile, 100 puan bir fark var. Bu da, yüzde 66 reel faize tekabül ediyor.

1995'in ilk yarısında verim bir miktar düşüyor. Ortalaması, yıllık tempoda yüzde 150'nin altına iniyor. Aynı dönemde enflasyonun hızı yüzde 100'ün altında. Demek ki, hala yüzde 25 reel faiz söz konusu.

Yaza doğru yüzde 120'lerde istikrar buluyor. Yüzde 80 enflasyondan hareket edersek, yüzde 20 reel faize tekabül ediyor. Merkez Bankası ve hükümet, reel faizler yaz aylarında bunun altına çekmeye çalışıyorlar.

Faiz yüzde 90-95 civarına düşme eğilimine giriyor. Yani, reel faiz yüzde 10'un altına iniyor. Sanıyorum ki IMF'yi rahatsız eden, ve hükümetten faizleri yükseltmesini talep etmeye iten gelişmelerden biri de bu.

Şu sonuca gelmeye çalışıyorum. Mevcut politikalarda, enflasyonun hiç düşmeden bugünkü düzeyde seyretmesini sağlamak için bile, devlet en az yüzde 20 civarında reel faiz ödemek zorunda.

Maliye politikası tarafından desteklenmeyen, sadece para politikası kullanarak yürütülen bir enflasyonla mücadele programının kaçınılmaz olarak geldiği nokta bu. Yani, devlet birilerine yüzde 20 gibi inanılmaz yüksek faizleri ödeyecek. Eğer reel faizi enflasyon yerine dövizle, dolarla hesaplıyorsanız, sayılar daha da büyüyecek.

Halbuki, bakıyoruz, diğer devletler yüzde 2-5 arasında reel faiz ödeyerek kolayca borçlanıyor. Türkiye yeni gelişen bir ülke. Ek bazı tahditleri olabilir diyerek yüzde 6-7 faizi de kabul edelim. İyi de, yüzde 20'leri nasıl açıklayacağız?

Eğer Türkiye'de veya dışarıda birileri bu yüksek faizleri alıyorsa, mutlaka birileri de bunları ödüyordur. Sıkı para politikasının en büyük sorunu orada. Üretici kesimlerden, ihracatçıdan, kamu çalışanlarından alıyorsunuz ve faiz geliri elde eden küçük bir azınlığa kaynakları aktarıyorsunuz.

Üstelik, bu sürecin durması veya yavaşlaması da söz konusu değil. Tam tersine, büyüyerek devam edecek. Kamuoyunun, bu değirmenin suyunun nereden geldiğini yüksek sesle sorması zamanı geldi hatta geçti.

Bütçe dengesi sağlanmadığı sürece, devletin yüksek faiz ödemekten başka çaresi olmadığını çok iyi anlamamız gerekiyor. (21 Eylül 1995)

EKONOMİYİ SİYASETEN KURTARALIM

Baykal'ın Genel Başkan seçilmesinin hemen ardından 1991 Kasım ayında Demirel'le İnönü'nün kurmuş oldukları koalisyon hükümeti dağıldı. Koalisyon 4 yıl sürdü. Dikkat edilirse, bu süre, pek çok ülkede **olağan seçim dönemidir**.

Türkiye'nin siyasi geleneği de, 12 Eylül darbesinin yapay müdahalesi ile bozuluncaya kadar, iki genel seçim arasında 4 yılı olağan kabul ederdi. Bunun, 1957'de olduğu gibi 3 yıla indiği oldu ama 5 yıla çıktığı hiç olmadı.

Anayasa'nın kendisine bu yetkiyi vermesine rağmen, ANAP iktidarları 1987 ve 1991'de Turgut Özal ve Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığında **dördüncü yıllarında** seçime gitmeyi tercih ettiler.

Çiller, bu yazılı olmayan kuralı bozmaya çalıştı. Çünkü, 1996 sonbaharında yapılacak bir genel seçimin **kendi çıkarına** olduğunu düşünüyordu. Altını çiziyorum. Türkiye'nin çıkarına olduğu için değil, Çiller'in çıkarına olduğu için seçimi mümkün olduğu kadar geciktirmek istiyordu.

Ancak, toplumun derinliklerinden gelen sosyolojik ve siyasi dinamikler keyfi müdahalelere kolay izin vermiyor. İktidarı elinde tutanlar bu dinamikleri zorlamaya kalkışınca, çok daha büyük fırtınaların kopmasına neden oluyorlar.

Nitekim, bu noktaya geldik. Türkiye ekonomisi, zaten son derece sıkışmış olduğu bir anda, karşısında bir de **hükümet bunalımı** buldu. Belirsizlik arttı.

Çok hassas dengeler üstünde kurulan nisbi istikrarın da kaybedilmesi ihtimali belirdi.

Analizi dönemlere göre yapabiliriz. Çok kısa dönemde, yeni bir hükümetin kurulup kurulamayacağı heyecanı yaşanacak. Hükümet kurulamazsa, Aralık 1995'te **baskın erken seçim** olacaktır.

Seçime götürecek "idare-i maslahat" hükümetinin ekonominin sorunlarını göğüsleyecek ağırlığa ve sorumluluğa sahip olmasını bekleyemeyiz. Demek ki, baskın seçim, üç ay içinde ekonomiye verilecek önemli hasarlara gebecektir.

Yeni hükümet kurulabilirse, seçimler büyük bir ihtimalle ilkbahar yaz dönemine sarkacaktır. Görünen mümkün alternatif, Çiller'in bir **azınlık hükümeti** kurmasıdır. Azınlık hükümeti ise, parlamentodan istediği kararları çıkartmakta zorlanacaktır.

Siyasi istikrarsızlık, "**1994 Bunalımının**" faturasını ödeyen toplumsal kesimlerin tavrını da etkiler. Örneğin, muhalefete geçen CHP kamu çalışanlarının eylemlerini destekleyecektir.

Çiller'in, çıkarına olduğunu düşününce nasıl **gözüpek popülist politikalar** uyguladığını 1993'te gördük. 27 Mart seçimlerinde biriki puan daha fazla alırım umudu ile, DEP'li milletvekillerini hapse yollayarak Türkiye'yi uluslararası forumlarda çok müşkül duruma sokan da Çiller'di.

Bu koşullarda, IMF denetimindeki istikrar programının **hedeflerinden sapması** ihtimali çok yükseliyor. Çiller'in, en geç bir yıl içinde seçime gidecek zayıf ve yapay bir azınlık hükümetinin Başbakanı olarak neler yapabileceğini doğrusu düşünmekten bile korkuyorum.

Piyasalar da korkacak. Yukarıda çizilen konjonktür tablosunu içeride ve dışarıda herkes görüyor. Ekonomik aktörler muhtemel sorumsuz politikalara karşı kendilerini korumaya çalışacaklar.

Enflasyon beklentileri artacak. Bu hem faizleri, hem de dövizi olumsuz etkileyecek. Ekonominin manevra marjı yok denecek kadar az. En küçük hatada, yeniden bir "**güven bunalımı**" oluşma riski yaşanacak.

Velhasıl, önümüzdeki dönemde, öyle yada böyle, **ekonomide istikrarsızlık iyice artacak.**

Bu da beni yazının esas temasına getiriyor. Türkiye'nin **reel ekonomisi** ne kadar güçlü olduğunu geçtiğimiz yıl içinde dost düşman herkese kanıtladı. Girişimcisi, firmaları, tüketicisi, çalışanı, koşullardaki değişime şaşırı bir esneklikle kendisini uyandırıyor.

En kötü şartlarda bile daha fazla mal ve hizmet üretmeye, daha çok insana iş yaratmaya, daha fazla ihracat yapmaya çabılıyor. Ve sonra, bütün bu çabalar, bütün bu potansiyel, siyasi maceralar ve istikrarsızlıklar arasında, **popülist politikalar** tarafından çarçur ediliyor.

Şöyle bir etrafımıza bakalım. Bir sürü ülkede koalisyonlar bozuluyor. Erken seçime gidiliyor. Hükümetler değişiyor. Ama hiç birinde bunlar ekonomiyi alt üst etmiyor. Bunalım riskleri oluşturmuyor.

Neden? **Çünkü siyasetin ekonomiye müdahale olanakları kısıtlanmış.** Öncelikle, fiyat istikrarı ile kısıtlanmış. Özelleştirme ile kısıtlanmış. Devlet

olması gereken yere çekilerek kısıtlanmış. Popülist politikaların uygulanabileceği siyasi ortamlar ortadan kaldırılarak kısıtlanmış.

Cem Boyner'in anlattığı bir hikaye var. Pazar günü baba gazetelerini okuyor. Küçük oğlu, habire gelip baba sinemaya gidelim diye tutturuyor. Kurtulmak için, gazeteden bir dünya haritasını parça parça yapıp, "bunu birleştir seni götüreyim" diyor.

Beş dakika sonra, oğlu "baba yaptım" diye geliyor. Baba bakıyor ki hakikaten yapmış. Babasının hayretini gören çocuk ekliyor: "baba, arka sayfada bir adam resmi vardı, ben onu düzeltince, dünya da kendiliğinden düzeldi!"

Ekonominin arka sayfasında siyaset var. Siyaseti düzeltemediğimiz sürece, reel ekonomi ne kadar güçlü olursa olsun, bu ekonomi kendisini toparlayamayacak. Yaşadıklarımızın siyaseti ekonomiden kurtarmanın ne kadar önemli olduğu konusunda vatandaşı ikna etmesini umut ediyorum. (24 Eylül 1995)

REKABET GÜCÜ

Bilgi çağı, bir sürü işe yaramaz bilginin de üretilmesi anlamına geliyor. Gelişmiş ülkenin orta üstü gelir sahibi vatandaşı, her gün postadan çıkan broşür, reklam, promosyon, vs. kağıt yığını altında kalıyor. Türkiye'de bu modanın etkisi altına giriyor.

Bizim meslekte, küreselleşme ile birlikte **kurumlar enflasyonu** oldu. Harfler ormanı oluştu. IMF, OECD, UNCTAD, ILO, GATT (şimdi WTO oldu), iyi bilinenler. Ama buzağının ancak en tepe noktası. Yeryüzü, araştırma yaptığını iddia eden think-tank, vakıf ve danışman şirketlerle doldu.

Bunlardan hangisinin ciddi iş yaptığını, hangisinin ticari ve lobi amaçlı olduğunu ayırt etmek de zorlaştı. Hani şu dünya güzellik yarışmaları gibi. Eskiden bir, en çok iki tane olurdu. Sayısı şimdi 50'yi geçmiş. Sonunda, her yıl yüzlerce dünya güzeli seçilecek galiba...

World Economic Forum (WEF) ve **Institute of Management Development (IMD)** İsviçre'de faaliyet gösteren iki kurum. Türk kamuoyu, ilkinin **Davos toplantılarından** tanıyor. 1980'lerde, Türkiye dışı açılmaya çalışırken, Turgut Özal'ın Davos seyahatleri büyük medyatik değere sahipti.

WEF, 1980'lerde Türkiye'de toplantılar düzenledi. Başındaki Profesör Klaus Schwab Türkiye'ye geldi. IMD ise işalemeye yönelik eğitim programları ile yapıyor. Bütün önemli dergi ve gazetelerde ilanlarına raslamak mümkün.

WEF ve IMD, beraberce her yıl "**Dünya Rekabet Raporu**" yayınlıyorlar. 1980'de başlamış. Bu yıl 15'incisi yayınlandı. 800 büyük sayfalık kalın bir kitap. 48 ülke, rekabet gücünü ölçmek için saptanan kriterlere göre değerlendiriliyor.

Bir ülkenin rekabet gücünü hesaplamak kolay iş değil. Çok önemli ölçme sorunları var. Mecburen karmaşık bir endeks yapmak gerekiyor. Nüfus, alan gibi özelliklere kesin değerler vermek mümkün. Bunlar keyfi de değil. Millî gelir hesapları da nisbeten homojen hale getirilebiliyor.

Bir ülkenin rekabet gücü, bizzat kendisi zor tanımlanan bir kavram. Bazı iktisatçılar, ülkelerin rekabet gücü olmadığını, olamayacağını iddia edebiliyor. Bu mantığa göre, rekabet gücü **firmalara ait bir kavramdır**.

Rekabet gücü düşük denen bir ülkede bütün dünyada başarı ile ürünlerini pazarlayan firmalar olabilir. Hatta, bunlardan bir bölümü dünyada tekel veya tekel benzeri pozisyona gelebilirler.

Tersi de doğrudur. Rekabet gücü çok yüksek denen bir ülkede, bazı firmalar rekabet gücü düşük denen ülkelerdeki firmalardan gelen ürünlerin rekabeti karşısında çok güç durumda kalabilir. Bunlardan iflas edenler ve sektörden çekilenler bile olabilir.

Bu zorluklarına rağmen, ülkelerin rekabet gücünü hesaplama çabaları yararlıdır diyenler çoğunlukta. Doğallıkla, bu konu ile özellikle **işalemi yakından ilgileniyor**. Yatırımlarını dünyada dağıtan bir firma için, bu tür bilgiler değerli.

Rapor, 8 ayrı kategoride 300'ün üstünde veriyi değerlendiriyor. Kategoriler ilginç: **İç ekonominin gücü; Uluslararasılaşma; Hükümet; Finans; Altyapı; İş idaresi; Bilim ve Teknoloji; İnsan**.

Her kategoride 30 ila 50 arasında farklı istatistik yer alıyor. Her ülke, bu istatistiklerde sıralanıyor. Bunların ağırlıklı ortalamalarından ülkenin o kategori içindeki yeri belirleniyor. Kategorilerin toplamı da rekabet gücünü saptıyor.

1994'de 41 ülke varmış. Türkiye, bunlar arasında 29'uncu çıkmış. Sondan hesaplarsak 12'inci. 1995'de ülke sayısı 48 olmuş. Türkiye 40'ıncılığa düşmüş. Gene sondan hesaplarsak 9'uncu. 1993 yılı sayılarından hareketle hesaplanan 1994'ten 1994 sayıları ile hesaplanan 1995'e Türkiye'nin irtifa kaybetmesi büyük ölçüde "1994 Bunalımının" sonucu.

Kategoriler açısından bakınca ilginç bulgular var. En yüksek puanı **"Altyapı"** kategorisinde almış. Bunda, 48 ülke içinde Türkiye 27'inci. 1980'lerde Özal'ın altyapı seferberliğinin ne kadar olumlu sonuç verdiğini bizler güncel yaşamdan biliyoruz. Demek ki bu dışarıdan objektif gözlemlere de görülüyor.

"İş idaresi" ve **"İnsan"** kategorilerinde Türkiye 36'ıncı. Yani bu iki kategoride de ortalamasının üstünde. Aynı şekilde, **"İç ekonominin gücü"** kategorisinde 38'inci. **"Bilim ve Teknolojide"** tam ortalamayı yakalamış: 40'ıncı.

Ortalamanın altındaki kategorileri tahmin etmek kolay: **"Uluslararasılaşma"**, **"Hükümet"** ve **"Finans"**. Üçünde de Türkiye 41'inci çıkmış. İlki, Türkiye'nin dışı açılma yolunda daha katedecek çok mesafesi olduğu gerçeğini saptıyor.

"Hükümet" kamu maliyesini ve siyaseti kapsıyor. Buradaki sorunları hepimiz biliyoruz ve sonucu yadırgamıyoruz. Nitekim, başka bir kategoride yer alan "enflasyon" serisinde Türkiye 48 ülke arasında 46'ıncı. Daha kötü durumda olan sadece Rusya ve Brazilya var.

"Finans" kesiminin son dönemlerde önemli atılımlar yapmış olmasına rağmen hala çok büyük sorunları olduğunu rapor doğruluyor. Doğallıkla, 1994'ün bunalım yılı olması bu kategoriyi olumsuz etkilemiş.

Rapor, Türkiye ekonomisinin 1990'lardaki durağanlığının ve istikrarsızlığının rekabet gücüne de yansımaya başladığını göstermesi açısından ilginç. (28 Eylül 1995)

SIKINTILI YAZI

Atalarımız, **"kasap et derdinde, koyun can derdinde"** diye durumu özetlemiş. Ankara'da bir kördögüşü sürüyor. Onların derdi belli. Hangi lider hangisini altedecek, kim kimi müşkül durumda bırakacak, hangi senaryolar devreye sokulacak?

Vatandaşın derdi ise **güncel yaşamı**. Ekmek parası. Zaten istikrarsız bir ekonomi içinde olduğunu biliyor. Şimdi, ekonomik istikrarsızlığa bir de siyasi istikrarsızlık eklendi.

Vatandaş haklı olarak tedirgin. Kafasında bir sürü soru ve tereddüt var. Tekrar bir bunalım olur mu? Enflasyon fırlar mı? Döviz kurunda hızlı bir tırmanma yaşanır mı? İşsiz kalır mıyım? Malımı satabilir miyim? Yatırım yapmalı mıyım?

Soru çok. Cevap yok. Çünkü, DYP-CHP koalisyonunun dört yıl sonra bozulması siyasi ortama hakikaten ciddi bir **bilinmezlik boyutu** getiriyor. En azından, en geç 20 Ekim 1996'da mutlaka yapılması gereken genel seçimlerin tarihi bir muamma haline döndü.

Seçim Ocak ayında mı? Nisan'da mı? Haziran'da mı? Seçim tarihini önceden bilecek miyiz? Yoksa son anda bir baskın seçim mi olacak? Belli ki bu soruların cevabını Ankara'da ya bilmiyor, yada bilse bile vatandaşları ile paylaşmak istemiyor.

"Bize ne seçimden" diyemiyoruz. Çünkü, 4 yıllık devleti küçültme ve özelleştirme edebiyatına rağmen, devletin ekonomi üstündeki ağırlığı bütün cesameti ile sürüyor. Hatta, kamu açıkları ve faiz ödemeleri açısından bakarsak, bilakis büyüdü.

Ekonomi bıçak sırtında. Dengeleri çok hassas. Maliye politikası pamuk ipliğine bağlı. Bütün yük sıkı para politikasında. Orada da sık sık tavizler veriliyor. Neticede yüksek kronik enflasyon sürüyor. Sürmek ne kelime, giderek hızlanma işaretleri veriyor. Kurulacak hükümetin en fazla bir yıllık bir ömrü olacak. DYP-ANAP koalisyonu ihtimali ortadan kalktığına göre, geniş tabanlı bir hükümet kurulma ihtimali çok düşük. Kısa ömürlü ve güçsüz bir hükümetin ekonominin gerektirdiği zor kararları alabileceğine inanmak pek mümkün durmuyor.

Bir de DYP ve Çiller faktörü var. Bu hükümet DYP tarafından Çiller'in Başbakanlığında kurulursa, gelecekteki tutumunun son dört yıldakinden farklı olmasını nasıl bekleyebiliriz?

Çocuğun adını koymak gerekiyor. Türkiye ekonomisi, yakın tarihinin hiç bir döneminde **son dört yılda olduğu kadar kötü yönetilmedi**. Hatta, bir adım daha ileri gidelim. Reel ekonomi hiç bir zaman bu kadar güçlü olmadı. Ama hiç

bir zaman da reel ekonominin gücü bu kadar istismar edilmedi. Potansiyeli böylesine engellenmedi.

Şimdi **aynı zihniyet, aynı kadrolar, aynı sorumsuzluk** gene hükümet edecek. Üstelik, parlamentoda çoğunluğu olup olmadığı bilinmeden. Seçime kaç ay kaldığı bilinmeden.

Önümüzdeki dönem Türkiye ekonomisi için **çok sıkıntılı günlere** gebe duruyor. Vatandaşın bu gerçeği kabul etmesi ve kendisini ona göre ayarlaması lazım.

Genelde ve uzun dönemde Türkiye ekonomisi için karamsar olmayı gerektiren neden olmadığını sık sık vurguluyoruz. Örneğin, ekonomideki canlanmayı öngördüğümüz zaman **aşırı iyimser** diyenler oldu. Haklı çıktık.

1994 Mayıs ayında, büyüme hızının yüzde - 5 hatta - 6 olabileceğini yazdığımızda, Türkiye'nin ciddi bir hiperenflasyon riski taşıdığını belirttiğimizde ise bizi **fazla karamsar** bulanlar çıkmıştı.

Yapabildiğimiz ölçüde, ekonomi ile ilgili analizlerde objektif kalmaya özen gösteriyoruz. Doğru yapıları destekliyoruz. Yanlışları eleştiriyoruz. Hiç yanılmıyor muyuz? Doğallıkla tahminlerimiz yanlış da çıkabilir. Çıkıyor da.

Bu kez ben yanılmış olmayı istiyorum. Keşke önümüzdeki dönem sıkıntılı geçmese, korktuklarımız başımıza gelmese. Çıkıp yanıldığımı, gereksiz yere karamsarlık yaptığımı itiraf etsem. Kesinlikle razıyım.

Ama umutlu değilim. Doluya koyuyorum, olmuyor. Boşa koyuyorum, olmuyor. Önümüzde, seçim sonrasına kadar sürecek ve kaç ay olduğunu bilmediğimiz bir dönem var. Bu dönemde, ekonominin tekrar **büyük cari işlem açığı ve hiperenflasyon riskleri** arasında yalpalamasının artacağını hissediyorum.

Çiller'in, aynen 1994 Ocak-Mart döneminde yaptığı gibi, seçimde birkaç puan fazla oy alma hevesi ile ateşin üstüne benzin dökercesine sorunları başıboş bırakacağına inanıyorum.

Türkiye'nin bütün bunları hak etmediğini düşünüyorum. Sadece ekonomik açıdan değil. Toplumsal, siyasi, insani, vs. hiç bir açıdan bunu hak etmediğimiz kanısındayım. Ne yapalım. Başa gelen çekilira.

Bir tek tesellim var. Neticede bütün bu insanları oraya biz seçtik. Almanların yada Türkmenlerin oyu ile gelmediler. Bizlerin oyları ile geldiler. Demek ki yarın öbürgün değiştirebiliriz de. Bu iyi işte. **Demokrasi, en sıkıntılı anda bile iyimserliğe göz kırpmıyor.** (1 Ekim 1995)

NİCELİK VE NİTELİK

35 yıl önce 1960 yılının Eylül ayı. **AFS - American Field Service** adlı gönüllü kuruluşun bursunu kazanmış 8 kişi, Yeşilköy havaalanından KLM'nin dört pervaneli Electra uçağı ile Amsterdam'a uçtuk. Rotterdam'dan bindiğimiz öğrenci vapurunun adı **Waterman**'di. Bir haftada, Donna kasırgasının ortasında

New York limanına girdi. Bir Super Constellation'la bütün gece süren uçuş beni **Los Angeles**'e ulaştırdı.

Batı medeniyeti ile ilk doğrudan temasın bu şekilde başladı. O yılların İstanbul'u, tüm Anadolu'nun iştahını kabartan bir yerdirdi. "**Taşı toprağı altın**" denirdi. Galiba 1.5 milyon nüfus, 15 bin otomobil, biraz daha fazla telefon vardı.

1950'lerin ortasında, **Menderes** bulvarlar açmıştı. Barbaros Bulvarı, Vatan ve Millet caddeleri, Kemeraltı caddesi gibi. Hatırlıyorum, etrafta buna kızan da çoktu. Hakikaten, Barbaros bulvarından arada sırada yalnız bir otobüs yada kamyon, pek ender olarak da bir taksi yada hususi otomobil geçerdirdi.

Televizyon için daha 15 yıl beklemek gerekiyordu. İstanbul radyosu, çağdaş iletişimin bir harikası olarak saat 7'de orta dalğadan başladığı yayınlarını gece yarısı bitirirdi. Maçlar, güreş müsabakaları, resmi törenler radyodan naklen dinlenirdi. Meraklılar, zar zor uzun dalğadan yayın yapan Ankara radyosuna ulaşabiliirdi.

Ya Los Angeles? 6 milyonluk nüfusa o sıralar 2.5 milyonu özel otomobil olmak üzere 3.5 milyon kara nakil vasıtası düşüyordu. Sonraları sayı iyice artmış ve 1970'lerde **araç sayısı insan sayısını geçmiş.**

13 televizyon kanalı, sayılamayacak kadar çok orta dalga ve FM radyo istasyonu, 4 milyon telefon abonesi, şehrin göbeğini bir ağ gibi ören 6 gidiş 6 gelişli otoyolları ile bambaşka bir alemdi.

Bu satırları Los Angeles'ten yazıyorum. Küreselleşmenin etkileri üstüne bir toplantıya katılmak üzere geldim. Katılımcılar Avrupa, Uzak Doğu ve Amerika'dan. Finans akımlarından kültüre, temel konularda birbirimizi anlamaya çalışıyoruz.

İlk bakışta, İstanbul'la Los Angeles arasındaki **mesafe epey azalmış** duruyor. Doğallıkla kilometre olarak aynı. Ama, her gün İstanbul'dan buralara çok sayıda uçak kalkıyor. Bir tek aktarma yaparak, aynı gün içinde kolayca ulaşmak mümkün.

Araba, telefon, televizyon kanalı gibi konularda da Kaliforniya'nın o ezici üstünlüğü kalmamış. İstanbul'da havaalanına TEM otoyolundan gidiyoruz. Cep telefonu sayısında heryerle rekabet etme hazırlığı içindeyiz. Onların 40 TV kanalına karşı bizde 17 kanal var.

Örnekleri arttırmak mümkün. **Maddi refahın temel ürünlerinin** hepsinde, Türkiye'nin son 35 yılda aldığı olağanüstü yol gözle görülüyor. İstatistiklere de yansıyor. Aile başına telefon, otomobil, televizyon, buzdolabı, çamaşır makinesi, vs. çağdaş tüketim toplumunun kurucu unsurları olan **dayanıklı tüketim mallarında** Türkiye gelişmiş ülke ortalamalarından çok uzakta değil.

Olaya **maddi refah kriterleri** açısından bakınca, Türkiye gelişmiş sanayi ülkeleri ile arasındaki farkı hızla kapatıyor. Bunu bizler yaşıyor ve biliyoruz. Batı da görüyor. İşadamları, öğretim üyesi, bürokrati, iki seyahati arasında Türkiye'nin nasıl değiştiğini, nasıl zenginleştiğini farkediyor.

Şüphesiz, bu zenginliğin toplumun farklı kesitleri arasında dağılımı konusunda çok önemli sorunlar var. Örneğin, özellikle Amerika'daki gibi yaygın bir orta sınıfın oluşumunda çok başarılı olunmadığı görülüyor.

Yaşam kalitesi sadece tüketim mallarından ibaret değil. Gelişmiş bir ülke olmanın bir de **nitel tarafı** var. Hiç şüphesiz, siyasi özgürlükler bu nitel gelişmişliğin küçümsenmeyecek bir bölümünü kapsıyor.

Vatandaşla devlet arasında, vatandaşın etnik, dini, kültürel, vs. kimliği konusunda bir gerginlik olmaması toplumun üstünde çok ağır bir yükü kaldırıyor. Havayı hafifletiyor. Siyasi istikrarı kolaylaştırıyor.

Söz konusu nitel gelişmenin içinde başka şeyler de var. Bütün haber kanalları **Dinar depremini** verdi. Los Angeles dünyanın sayılı deprem bölgelerinden biri. Bu konuda haklı olarak çok hassaslar.

Televizyonlar bir şey demedi ama ben düşündüm. Aynı şiddette bir deprem Kaliforniya'da olsaydı, acaba bu kadar çok bina yıkılır mıydı? Bu kadar çok insan ölü müydü?

Bu soruya cevabımız **"hayır"**. Neden? Çünkü, orada **işleyen bir kamu otoritesi** var. Deprem şartnamesi çıkartmışlar. Binalar ona göre yapılıyor. Kamu otoritesi, çıkardığı şartnameye vatandaş tarafından uyulmasını sağlıyor.

Gelişmişliğe sadece tüketim miktarları ile ulaşamıyoruz. Mutlaka **bu nitel sıçramanın** da yapılması gerekiyor. Birey devlet ilişkisinin yeniden tanımlanması bu bakıma çok önemli.

Gelişmiş ülkeler, kamu otoritesini etkin bir şekilde işletebilen ülkeler. Los Angeles'le İstanbul arasında 1960 yılındaki nitel mesafe 1995'de aynen duruyor. O kapanmadan, nicel mesafeyi de daha fazla kapatamayız diye düşünüyorum. (5 Ekim 1995)

KÜRESELLEŞME SANCILARI

Son on yıl içinde dünya ekonomisinin yaşadığı büyük dönüşüm her geçen gün daha net bir şekilde görülmeye başlıyor. Komünizmin çöküşü ve soğuk savaşın bitişi, küreselleşen ekonominin bir bakıma sonucu. Bir bakıma da, bu süreci hem hızlandıran hem de iyice karmaşıklaştıran bir boyut ekledi.

Şu yada bu şekilde, bütün ülkelerde, dünya ekonomisindeki yeni yapılanmaya uyum sorunları gözleniyor. Merkezdeki büyük ülkeler, ABD, Almanya, Japonya, vs. bütün bu değişikliklerin kendileri için ne anlama geldiğini anlamaya çalışıyorlara. Bunda çok da başarılı olduklarını söylemek mümkün değil.

Küreselleşmenin içerdiği hacimlerle ilgili birkaç örnek vermek istiyorum. Geçtiğimiz haftalarda, Merkez Bankalarının dünya çapında bir tür takas odası olarak kurulan **Bank for International Settlements (BIS)**, bazı istatistikler yayınladı. Son derece ilginç.

Her iş gününde, dünya döviz piyasalarında alınıp satılan dövizin miktarı 1.3 trilyon dolara yükselmiş. **Yılda 325 trilyon dolar ediyor.** Nerden bakarsak bakalım, dünya milli gelirinin 10 katı, dünya dış ticaretinin ise 50 katı civarında.

Buna karşılık, dünya Merkez Bankalarının toplam döviz rezervi 600 milyar dolar olarak tahmin ediliyor. Yani, her gün, döviz piyasalarında el değiştiren döviz, dünya döviz rezervinin iki katı.

Bundan 20 yıl önce, durum çok farklı idi. Günlük döviz alım satımı 20 milyar dolar iken, Merkez Bankalarının rezervleri 200 milyar doların üstüne çıkıyordu. Döviz piyasalarına Merkez Bankalarının ciddi bir ağırlık koyacak güçleri vardı.

Bugün böyle bir olanak kalmadı. Üstelik, döviz piyasasındaki hızlı büyüme durmuş benzemiyor. Tam tersine, son yıllarda artış trendinde yükselme var. Bir kaç yıl içinde, bugünkünün bir kaç katına çıkması bekleniyor.

Finans akımlarındaki bu başdöndürücü artış, milli devletin iktisat politikası üstündeki otoritesini zorluyor. Türkiye'de, bu olayın iki boyutunu da birinci elden yaşıyoruz.

Döviz kurlarındaki dalgalanmalar artıyor. Bunun başlıbaşına bir ekonomik istikrarsızlık nedeni olduğunu biliyoruz. Paralelinde, "sıcak para" diye adlandırılan kısa dönemli kaynak giriş çıkışları geliyor. Bunlar, para politikasının etkinliğini büyük ölçüde kısıtlıyor. Hatta, tamamen sıfırlayabiliyor.

Avrupa Birliğine üye ülkeleri, bağımsızlık kavramının temel unsurlarından biri olan milli paralarını terkedip para birliğine ve Avrupa Parasına iten nedenlerin başında bu gerçekler geliyor.

Sorun orada da bitmiyor. Bölgesel istikrar ancak kısmi olabilir. AB ile NAFTA'nın birleşmesi anlamına gelecek yeni bir serbest ticaret bölgesi arayışları gündemde. Washington'da, Bonn'da, Brüksel'de, TAFTA - Trans Atlantik Serbest Ticaret Anlaşması ihtimali yüksek sesle ifade edilmeye başladı.

Teknolojinin, ekonominin ve piyasaların zorladığı küreselleşmenin mevcut siyasi yapılar ve kültürel önyargılarla çok ciddi gerginlikler yarattığı da ortada. Demokratik süreçler içinde, bu geçiş nasıl gerçekleşecek? Şimdilik bu soruya kimsenin cevabı yok.

Öte yandan, telekomünikasyon sektöründe önümüzdeki yıllarda geçmiştekilerini cüceleştirecek büyük devrimler bekleniyor. Birkaç yıl sonra, İstanbul içinde telefon etmenin maliyeti, İstanbul'dan Tokyo'yu yada Kaliforniya'yı aramaktan daha pahalı olacak.

Bunlar hayal ürünü değil, gerçeğin ta kendisi. Ayda birkaç milyonluk sabit ücret karşılığında sınırsız kullanım hakkı veren bir telefonun geleneksel toplumsal ve siyasi dokulara etkilerini öngöremiyoruz. Örneğin, televizyonla bilgisayarın birleştiği noktada, evrensel Internet'i hangi kamu otoritesi nasıl denetleyebilecek?

Türkiye'de şu günlerde yaşananları bu perspektiften değerlendirmek gerekiyor. Gerek toplum, gerek siyasi seçkinler, küreselleşmenin içerdiği değişim ve dönüşümü algılamakta güçlük çekiyor. Kolayca, tepkisel pozisyonlara geri çekiliyor.

Tepkisellik, geçmişten gelen önyargılarla birleşiyor. Kafalar iyice karışıyor ve bulanıklaşıyor. Ufuk ortadan kayboluyor. Sisli havada, günlük siyaset ve kısa

dönemli çıkarlar Türkiye'yi değişim okyanusunun ortasında pusulasız, dümensiz ve kaptansız bir gemi haline getiriyor.

Gümrük Birliği karşıtlığı küreselleşmeye salt ekonomik tepkiyi yansıtıyor. MHP'nin başını çektiği ama DYP, DSP ve ANAP'ın da konjonktüre göre desteklediği şahinleşmiş Türk milliyetçiliği, küreselleşmenin siyasi çıkarsamalarına karşı bir tepki. RP ise esas gücünü küreselleşmeye karşı kültürel tepkiden alıyor.

Ya Gümrük Birliğine giremezsek? Ya Leyla Zana'ya Barış Nobelini verilirse? Acaba yeni bir ekonomik bunalım olur mu? Refah Partisi iktidara gelecek kadar güçlenir mi?

Belli ki, sancılı dönem daha bir süre devam edecek. Dinazorlar son kozlarını oynayacak. Bazen çok karamsar günlerimiz olacak. Ama Türkiye öyle yada böyle bu sorunları atlatıp Birinci Lig ülkeleri arasında hak ettiği yeri alacak. (8 Ekim 1995)

“IMF HAFTASI”

Benim öğrenciliğimde, ilkokulda “**Yerli Mallar Haftası**” yapılırdı. Meyva, leblebi, çerez, sucuk, peynir filan götürürdük. O sıralar yerli mal denince akla onlar geliyordu. Benim neslimde, sık sık bunun espirisi yapılır.

Artık “yerli mallar haftası” ihtiyacı kalmadı. Çocuklarımızın okula otomobil, telefon santrali, banyo küveti, plastik boru, buzdolabı, vs. ekonominin ürettiği milyonlarca sanayi ürününü taşıması anlamsız.

Doğallıkla, ihtiyacın ortadan kalkması böyle bir haftanın yapılmadığı anlamına gelmez. Türkiye gibi **felçli ve dev bürokrasilerde** bir kere başlayan olay, ihtiyaç ortadan kalktıktan sonra da uzun süre devam edebilir.

Bir sürü farklı versiyonu olan fıkrayı bilirsiniz. Garnizona yeni komutan gelmiş. Bakmış ki, alakasız bir duvarın önünde bir nöbetçi var. Ne bekliyor diye sormuş. Kimse cevap verememiş.

Komutan inat etmiş. Usanmamış, sormuş soruşturmuş. Sonunda öğrenmiş ki, uzun yıllar önce, o duvar badana yapıldığında kirletilmesin diye bir nöbetçi konmuş. Badana kurumuş ama o arada nöbetçinin neden konduğu da unutulmuş. Duvar nöbeti kurum haline gelivermiş.

Neyse, “yerli mallar haftası” yerine Ekim ayının ikinci haftasını “**IMF Haftası**” ilan edilmesini teklif etmek istiyorum. Bir sürü son derece haklı neden gösterebiliriz. En önemlisi, hazır yeni hükümet kuruluyor, yeni hükümetin programında böyle bir madde olabilir.

Hükümet, böylece hiç bir zorluktan kaçmadığını, son derece kararlı olduğunu, ve de enflasyonu mutlaka düşüreceğini dost düşman herkese ilan etme fırsatını bulur. Eminim ki, IMF de bu jestten çok etkilenecektir.

Öğrencilere bunu açıklamak da o kadar zor değil. Zaten, gazete ve TV'lerden IMF'i tanıyorlar. Kızınca birbirlerine “IMF çocuğu” dedikleri yönünde bir rivayet bile var. Hatta, biraz hayal gücümüzü kullanırsak, çocuklar gene okula çerez, meyve, salam, sucuk gibi şeyler götürebilirler.

Ne alakası var diyeceksiniz. Bir başka fıkra. Sünnetçi dükkan açmış. Vitrine ne koysun? Kocaman bir çalar saat koymuş. Adamın biri geçerken dayanmış, “yahu, ne alakası var” demiş. Sünnetçinin cevabı: “**Peki, kardeşim, ne koyacaktım vitrine?**”

Ekim ayının ikinci haftasında, Washington'da 1944 yılında Bretton Woods anlaşması ile kurulan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankasının büyük toplantıları oluyor.

1980'lerin ortalarında bu yana, Türkiye bu toplantılarda büyük heyetlerle temsil ediliyor. Bildiğim kadar, bu geleneği rahmetli Özal başlattı. Kendisinin de katıldığını, konuşma yapıp davetler verdiğini hatırlıyorum.

Ne yazık ki bu sene Başbakanımız katılmadı. Nedenini tahmin edebiliyoruz. Bir ihtimal, Başbakanlığı şüpheli olduğu için. İkinci ihtimal, katılsa ne diyeceğini bilmediği için.

Türkiye'nin IMF ile ilişkileri çok dalgalı olmuştur. Bir büyüğümüzden duyduğum, ama doğru olup olmadığını bilmediğim bir anektodu anlatmak istiyorum. 1958 yılında, Menderes hükümeti, büyük bir döviz bunalımının ortasında IMF ile “**Stand-by Anlaşması**” imzalamak zorunda kalmıştı.

Anlaşmanın imzalanmasından sonra, IMF öngörülen krediyi Türkiye'ye veriyor. Bir süre sonra, bakıyorlar ki hükümet anlaşmanın şartlarına uymadan gene bildiği gibi davranmaya başlıyor. Yani, popülist politikalara geri dönüyor.

Hemen bir IMF heyeti yolla çıkıyor. Rivayet o ki, **Menderes, heyeti havaalanında geldikleri uçakla geriye yolluyor.** Bunun üzerine, IMF kredilerini tek seferde değil, dilim dilim vermeye karar veriyor. Yani, Türkiye'nin IMF politikalarının oluşumunda hiç de küçümsenmeyecek etkileri de olmuştur geçmişte.

IMF gene Türkiye'den rahatsız. Washington'dan bu yönde duyular alıyorum. IMF devreye gireli neredeyse birbuçuk yıl oluyor. Ama, hala enflasyon anlaşmanın imzalandığı dönemin üstünde seyrediyor.

Haklı olarak, IMF bundan tedirgin oluyor. Öyle yada böyle, adamların bir şanı, şöhreti var. Herkes, IMF politikalarının enflasyonu düşürmekte etkili olduğunu zannediyor. Halbuki Türkiye'ye bakıyoruz. **Birbuçuk yıldır IMF'nin denetiminde olan bir ekonomi. Ama enflasyon düşmemiş.** Düşmek ne kelime, biraz yükselmiş bile.

Öte yandan, daha IMF anlaşması bitmeden Türkiye'nin yeni bir döviz bunalımı yaşaması ihtimali de sürüyor. Meksika, bunalıma IMF programı uygularken düşmedi. Türkiye düşerse IMF çok müşkül durumda kalacaktır.

Ya büyüme hızı? Aldı başını gidiyor. IMF'nin istikrar programına göre ekonominin bu yıl durağan kalması, hadi hadi yüzde 2-3 gibi büyümesi gerekiyordu. Böyle giderse, hiç zorlanmadan yüzde 6'yı bulacak.

Bütün bu nedenlerle, **adamların gönlünü almak lazım.** “Enflasyonu düşüremedik, büyümeyi hızlı tuttuk, ama, bakın biz de ilkokullara IMF haftası koyduk” deriz. Yarım elma, gönül alma. Hediye olmaz.

Bakarsın, IMF de aşka gelir. Başarılı istikrar programı uygulayan ülkeler için “**Çiller ödülü**” ihdas eder. Fena mı olur yani? (12 Ekim 1995)

BAŞKANLIK SİSTEMİ

Bugün Mecliste güvenoyu yoklaması yapılıyor. Cuma akşamı ve Cumartesi sabahı, güçlenen beklenti, Çiller'in azınlık hükümetinin **güvenoyu alamayacağı** şeklinde idi. Beklenti gerçekleşirse, yarın sabahtan itibaren Türkiye yeni bir siyasi çalkantısını içine girecek.

DYP-CHP koalisyonunun bozulmasından hemen sonra yaptığımız değerlendirmelerde önümüzdeki dönemde siyasi istikrarsızlığın artacağını söyledik. Bunun ekonomiyi olumsuz etkileyeceğini hatırlattık.

İki hususu vurguladık. Birincisi, **seçim tarihi** belirsizleşecek. İkincisi, ülkenin güçlü bir yürütmeye en çok ihtiyacı olduğu dönemde, **güçsüz ve sorumsuz hükümetler** kurulacak. Her iki süreç, ekonomik istikrarsızlığı besleyecek.

Nitekim öyle oluyor. Çiller güvenoyunu kıl payı olsa bile, bugünkü hükümetten ciddi icraat çıkmaz. Seçim tarihi tartışması da sürer gider. Bütün bunlar, döviz, borsayı, faizleri, hatta üretimi etkileyecektir.

Cuma günü SABAH'ta, Washington'da IMF ve Dünya Bankası ile görüşmeleri izleyen gazetemiz mensuplarından Ahmet Tan sürekli duyduğu bir eleştiriyi şöyle ifade ediyor: **"Sizin icra organınız yok. İcranın, yani hükümetin ne olacağı, icranın başı olarak kimin ülke yönetimi üstleneceği belli değil"**.

Yaşanan siyasi bunalımı sadece parti başkanlarının kişilikleri yada milletvekillerinin kalitesi gibi nedenlerle açıklamanın yetersiz olduğu kanısındayım. Biraz daha derine inmek, Türkiye'de **yürütme ve yasama arasındaki ilişkiye** bakmak gerekiyor.

Basit bir soru ile başlayalım. **Eğer, parlamenter sistem yerine başkanlık sistemini uygulasak, bu tür belirsizlik ve istikrarsızlıklar oluşur mu? Hükümet bunalımı, güvenoyu, güçsüz yürütme gibi sorunlar olur mu?**

Cevabımız hayır olacak. Çünkü, başkanlık sisteminde, yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı tek dereceli seçimle doğrudan halk tarafından seçiliyor. Ve bütün seçim dönemi boyunca, yürütmenin sorumlusu.

Başkanlık sisteminde, son dört yılda yaşadığımız türden sürprizler de olanaksız. Vatandaş 1991 seçimlerinde Demirel ve İnönü'ye oy veriyor. Beraber koalisyon kuruyorlar. Gayet iyi.

Sonra, Özal vefat edince, önce Demirel, hemen ardından İnönü parti başkanlığında ve yürütme fonksiyonundan ayrılıyor. Yerine, vatandaşın seçmediği, DYP ve CHP kongrelerinin seçtiği insanlar yürütmeden sorumlu oluyor.

Acaba seçmen, Demirel'in ve İnönü'nün sadece iki yıl görev yapıp sonra yerlerini Çiller ve Karayalçın-Çetin-Baykal'a vereceğini bilse idi, 1991 seçimlerinde bu iki partiye bu kadar oy çıkar mıydı?

Başkanlık sistemi, tanımı ve doğası icabı, **güçlü ve istikrarlı bir yürütme organına** imkan veriyor. Dikkat edilirse, Türkiye'de başkanlık sistemine belirli

çevrelerde ifade edilen eleştirilerden biri de zaten bu. Yürütme fazla güçlü olur, demokratik hakları kısıtlar deniyor.

Başkanlık sisteminin bir başka olumlu yanını hatırlatalım. Sistemi tutarlı şekilde uygulayan ülkelerde, **milletvekilleri bakan olamıyor**. Yürütme, her birinin ayrı siyasi hesabı olan kişilerden oluşmuyor. Siyasi sorumluluk ve yetki tek kişide: halkın seçtiği Cumhurbaşkanı.

İşin bir de **seçim tarihi** boyutu var. Kuvvetler ayrılığı, güçlü bir yürütmeye karşı yasama organının yani parlamentonun da güçlendirilmesini gerektiriyor. Bunun en önemli araçlarından biri, seçim tarihinin Anayasa'da saptanması.

Başkanlık sisteminde, Cumhurbaşkanı güçlü bir yürütmenin başı. Ancak, parlamentoyu feshetmek, seçim tarihini değiştirmek gibi yetkisi yok. Amerikan sisteminde, bu yetki parlamentoya bile verilmemiş. Amerikalılar, geçmişten ebediyete, seçim tarihini biliyor. **Çiftli yıllarda Kasım ayının ikinci Salı günü seçim yapılır**. Sonu dördün katı olan yıllarda ise Cumhurbaşkanı da seçilir.

Bir başka bilgi. Amerikan sisteminde, yasama organı iki meclisten oluyor: Temsilciler Meclisi ve Senato. İki daha güçlü. Ve esas yasama gücüne sahip olan Temsilciler **sadece iki yıl için** seçiliyor.

Evet. Türkiye'deki istikrarsızlığın ve popülizmin çok sık seçim yapılmasından kaynaklandığını düşünenler için ilginç bir örnek. Amerika'da iki yılda bir genel seçim var. Temsilciler Meclisi yenileniyor. Ortada ne istikrarsızlık var, ne de enflasyon ve popülizm.

Çünkü, dengeler iyi oturtulmuş. **Güçlü ve doğrudan seçmene karşı sorumlu yürütme, güçlü bir yasama ve bağımsız yargı ile denetleniyor**.

Başkanlık sisteminde güçsüz koalisyonlar, bakan olmadığı için parti değiştiren milletvekilleri, seçim tarihi üstüne şantaj ve tehditler, baskın seçimler yok.

Giderek, bir başka önemli hususu belirtmek istiyorum. Başkanlık sistemini uygulayan pek çok ülkede, **Cumhurbaşkanlığı bir yada iki dönem ile kısıtlanıyor**. Örneğin A.B.D. Anayasasına göre, hiç kimse 8 yıldan fazla Cumhurbaşkanı olamıyor.

Bunun anlamını bir örnek üstünde düşünelim. Geçmişte başkanlık sistemi uygulasaydık, **Demirel 1965-73 arasında** Cumhurbaşkanlığı yaptıktan sonra **siyasetten çekilecekti**.

Son gelişmelerin ışığında, Türkiye'nin başkanlık sistemini ciddi bir şekilde incelemesine büyük yarar olduğu bence çok açık. (15 Ekim 1995)

SEÇİM VE SONRASI

Kibarca söylemek istersek, **Türkiye sürprizler ülkesi** deriz. Bunun Türkçesi istikrarsız olurdu. Ekonomide yada siyasette sık sık şaşırtıcı ve beklenmedik olayların olması, aslında ciddi bir istikrarsızlık göstergesidir.

Daha bilimsel düzeyde ifade etmek için, toplumsal aktörlerin **uzun vadeli hesap yapacak ufukları yok** diyebiliriz. Bırakın birkaç yılı, 6 ay bile Türkiye'de çok uzun dönem oluyor.

Bazen, bir ay içinde beklentilerde ve yaşananlarda inanılmaz zigzaglar görüyoruz. Şu hükümet bunalımı iyi bir örnek. Birkaç hafta önce, Çiller MHP destekli bir azınlık hükümeti kurmaya çalışırken, seçimlerin **normal zamanında** yapılacağını ısrarla vurguluyordu.

Pazar günü, Çiller'in azınlık hükümeti deneyimi hezimetle sonuçlandı. Çiller derhal **24 Aralıkta seçime gidileceğini** müjdeledi. Pazartesi sabahı ise Çiller-Baykal anlaşması gerçekleşti ve eski koalisyon yeniden kuruldu.

DYP'nin 24 saat ara ile MHP ve CHP gibi birbirine her konuda zıt iki parti ile ittifak ve koalisyon kurması zaten yeterince şaşırtıcı. Bir de **seçim tarihi muamması** var. Kim biliyor seçimlerin ne zaman yapılacağını? Hiç kimse.

Son iki haftada bu kadar kolay ve sık fikir değiştiren siyasi liderlerin, önümüzdeki haftalarda aynı kolaylıkla ve sıklıkta fikir değiştirmeyeceğine nasıl güvenebiliriz? Tabiki güvenemeyiz.

Toplumsal aktörler, her zamanki gibi, kısa dönemde bile çok büyük belirsizliklerle karşı karşıya. **Bunun faturasını ekonomi ödüyor.** Örneğin, faizler düşmüyor. Hatta artıyor. Büyük bir ihtimalle enflasyon da yükselecek.

Bir buçuk yıldır süren IMF denetimindeki istikrar programına rağmen, bu haftaki ihalede piyasa üç aylık vadeye yöneldi. Vade kısılıyor. Neden? Yakın gelecek belirsizleşti. Üç aylık net faiz yüzde 23.5. Yıllık yüzde 130'a geliyor.

Halbuki, önümüzdeki üç ay için olağan enflasyon beklentisi yüzde 12-15 civarında. Demek ki, ya faizler yükselecek, ya da devlet bir kez daha belirsizliğin bedeli olarak yıllık tempoda yüzde 40'lara varan reel faiz ödeyecek.

Daha makro düzeyde bakınca neler görüyoruz? Kamuoyu kendisini bazı gerçeklere alıştırmak zorunda. Birincisi, istikrar programının seçim sonuna kadar askıya alınacağı. İkincisi, seçimden sonra yeni bir istikrar paketinin mutlaka açılacağı.

Yazıma başlık koyarken tereddüt ettim. "**Elveda istikrar programı**" demek istedim. Belli ki, bugünden tarihi halen bilinmeyen seçim gününe kadar, Çiller hükümeti IMF'nin önerilerini ve istikrar arayışlarını askıya alacak.

Nasıl yapacak? Artık bunun yöntemlerini sokaktaki vatandaş bile biliyor. Hükümet kamu çalışanlarına daha cömert olacak. Para basıp faizleri düşük tutmaya çalışacak. Döviz satıp hızlı devalüasyonu engelleyecek. KİT zamlarını seçim sonrasına erteleyecek. Göstermelik seçim yatırımlarına dünyanın parasını dökcek.

Seçim ekonomisinin yöntemleri bütün dünyada üç aşağı beş yukarı aynı. Bunlar, bugünden itibaren uygulanmaya başlayacak. Anlamı, 18 aylık istikrar programının devreden çıkması.

Yani, **artık hedef enflasyonu düşürmek değil.** Hedef yapay bir bolluk ve canlanma ortamında seçime gitmek. Bunun bedeli, enflasyonun yükselmesi ve dış açığın büyümesi şeklinde tezahür edecek.

Bu noktada bir başka ilginç gözlem yapmak istiyorum. Dünya deneyiminin çok net şekilde gösterdiği bir olay var. Kamu açığını kapatmadan, **sadece para politikasına dayanan** istikrar programlarını siyasi iktidarlar 1,5 yıldan daha uzun süre götüremiyorlar.

Bu hususu geçmişte bir kaç kez belirttik. Kamu açığı kapanmazsa, yüksek faize temellenen istikrar politikasından bir süre sonra vazgeçilecektir dedik. Nitekim öyle oluyor.

Her ülkede, bir **bahane** çıkıyor. Kimisinde grevler yaygınlaşıyor ve olaylar sokağa yansıyor. Kimisinde seçim zamanı geliyor. Ama, sonuç hep aynı. İstikrar programının kalıcı olabilmesi için, **öncelikle kamu açığının kapatılması** gerekiyor. Aksi halde, istikrar programı kısmi ve geçici kalıyor.

Ekonomide seçime kadar olacaklar yukarıda anlatılanlar ise, seçim sonrasını tahmin etmek de çok zor değil. Yeni parlamentodan çıkacak yeni hükümet, devasa bir kamu açığı, yükselen enflasyon ve büyüyen dış açığa karşı ciddi tedbirler getirmek zorunda.

Hoşgeldin yeni bir "**istikrar paketi**". Yeni bir "**4 Nisan**" muadili tedbirler. Doğallıkla, arada 1994'ün ilk aylarında olduğu gibi yol kazaları da olabilir. Seçim sonuçlarının değerlendirilmesi ve yeni hükümetin kurulması sürecinde, piyasalar ani bir tepki gösterebilir.

Böylece başlıkta neden "elveda" sözcüğünü kullanmadığım açıklık kazanıyor. Türkiye istikrar programından ve IMF denetiminden sadece geçici süre için ayrılıyor. Şimdilik ayrılıyor. Seçim sonrası için **kesin randevu vererek** ayrılıyor.

Biz bu filmi daha önce de görmüştük. Anlaşılan daha çok göreceğiz. Biz seyretmekten bıkmadığımız sürece, filmi oynatanların bıkmasını beyhude yere beklemeylem. (22 Ekim 1995)

MALİ SORUMLULUK KANUNU

Türkiye'nin falında, çok yakında bir seçim çıkıyor. Vatandaş için, seçim iyi haberdır. Siyasi partiler ve milletvekili adayları aniden **velinimetlerinin** seçmen olduğunu hatırlar. Görücüye çıkan gelin adayı gibi, süslenip püslenirler. Seçmeni dinlemeye, nabzını tutmaya, ona vaadlerde bulunmaya gelirler.

Siyasi kadro vatandaştan ne istediğini çok iyi biliyor. Seçmen olarak **oyunu** istiyor. Oyu alan, vatandaşın temsilcisi (vekili) olarak Ankara'ya gidecek. Ve 4 ila 5 yıl boyunca, vatandaşın adına Türkiye'nin yönetimi ile ilgili kararları alacak.

O arada iyi bir maaş ve hayat boyu sağlık sigortasını garanti edecek. Bakan olabilirse, ayrıca kırmızı plakalı bir Mercedes, şan ve şöhret gibi ekstralar var. Başbakanlık ise başlıbaşına bir ödül.

Bunlar normal. Temsili demokrasiden daha iyisi keşfedilmediği sürece, bir yanda seçmen olacak. Öte yanda da onun vekili olarak onun adına onun arzularını uygulayanlar. Bu arada **bazı yetkilerin bazen kötü kullanılması** ihtimali de var.

Demokrasiler, zaman içinde şu yada bu şekilde vatandaşın temsilcilerinin kendilerine verilen yetkiyi kötüye kullanmasına karşı tedbirler geliştiriyorlar. Pek çok ülke, bu konuda epey başarılı.

Benim sorum başka. **Seçmen, bu seçimde siyasi kadrodan ne istediğine karar verdi mi?** Evet, verdik mi? Biz, Ankara'ya seçeceklerimizden ne istiyoruz? Bunu net ve berrak bir şekilde ifade edebilecek miyiz?

Türkiye ekonomisinin en önemli sorununun yüksek enflasyon olduğunu bıkmadan usanmadan bu sütunlarda tekrarlıyorum. Enflasyonun nedeni ise çok açık ve seçik. Hükümetler, elde ettikleri **vergi gelirlerinin çok üstünde harcama** yapıyorlar.

Bu harcama fazlası, büyük kamu kesimi açıkları demek. Devasa açıkları sadece iç ve dış borçlanma ile kapatmak mümkün olmuyor. **Para basmak** zorunda kalıyorlar. Bu da enflasyon yaratıyor.

Şunu artık kabul etmek gerekiyor. Seçmen enflasyona kayıtsız şartsız karşı olduğunu ifade etmediği sürece, enflasyona çözüm yok. Büyük açıklar verip dünya ortalamasının 20-30 katı enflasyona yol açan bir siyasi kadro düşünün. **Tekrar seçilme** şansını koruduğu sürece, bu kadro neden enflasyonla mücadele etsin ki?

Etmeyecektir. Seçim zamanı, laf olsun diye, **“bize oy verirseniz bu sefer enflasyonu düşürecekim, falan, filan”** diyecektir. Sadece laf olsun diye. Seçmen de bunun laf olsun diye söylediğini zaten bilir.

Seçmen gerçekten enflasyona karşı bir tavır alırsa, enflasyona yol açanlara oy vermeyerek **onları cezalandırmak** yoluna giderse, o zaman vekillerinin tavrı değişecektir. Seçmen doğru ve net mesaj verirse, vekilinin o mesaj uyma ihtimali yükselecektir.

Şu sıralarda, pek çok dünya ülkesinde, seçmenden siyasi kadrolara **“kamu açığını kapat”** talimatı gidiyor. Amerikalı seçmen son seçimlerde **Newt Gingrich** ve ekibine oy vererek Kongreyi aniden bütçe açığı konusunda harekete geçirdi. Şimdi, Kongre birbiri ardından çıkardığı kanunlarla, bütçe açığını kapatmaya çalışıyor.

Aynı şekilde, Fransa'da yeni hükümetin ilk icraatından biri, vergileri arttırarak kamu açığını kısmak oldu. İtalya'da ise, dev bir borç yükünün yarattığı olumsuzluğa rağmen, bütçenin fazla vermesine çaba gösteriliyor.

Küçük bir bir ülkeden ilginç bir örnek gözümü ilişti. **Yeni Zelanda**, 1980'lerden bu yana çok ciddi reformlar yapıyor. Küreselleşmenin getirdiği yeni koşullara uyum sağlamakta son derece başarılı oldu.

1990'dan bu yana, Merkez Bankasını **tümüyle bağımsız** hale getirmişler. Güvernörü, para politikasını istediği gibi belirliyor. Ancak, her yılın enflasyon hedefi, hükümetin teklifi ile Parlamento tarafından saptanıyor. Eğer para politikası o hedefi tutturamazsa, **Başkan görevini kaybediyor**.

Şu anda, hükümetin tesbit ettiği yıllık enflasyon hedefi **yüzde 0-2 arası**. Merkez Bankası ise, enflasyonun o düzeyde kalması için gerekli olan bütün tedbirleri almakla yükümlü.

Burada durmamışlar. Parlamento, kamu açığının büyümesini engellemek için bir de **“mali sorumluluk yasası”** (fiscal responsibility act) çıkartmış. Daha doğru bir ifade, **“sorumlu bütçe yasası”** olurdu.

Amaç, **bütçeye şeffaflık getirerek**, hükümetin bir takım teknik oyunlarla kamu açığını gizlemesini önlemek. Örneğin, bütçede denklik varmış gibi yapıp, açığı sosyal güvenlik kurumlarına, fonlara yada diğer bütçe dışı kamu kurumlara aktarmasına izin vermemek.

Aynı şekilde, yatırımları kısıarak veya özelleştirme yaparak yapay biçimde bütçede açık yokmuş havası yaratmasına izin vermemek. Bunun için, hükümet bütçeye ek olarak bir de **devletin bilançosunu** hazırlamak zorunda.

KİT, gayrimenkul, vs. devletin mülk satışları, açığı gizliyor. Ama bilançoda hemen gözüktüyor. Sosyal güvenlik kurumlarının gelecekteki açıkları da bütçede yok ama bilançoda yer alıyor.

Bunlar ne demek? Vatandaş enflasyon istemediğine karar verince, Parlamento ve hükümet hızla bunu temin edecek kanunları ve düzenlemeleri devreye sokabiliyor. Dünya deneyimi bu konuda çok zengin. Ve zenginleşmeye devam ediyor.

Sorun biz vatandaşlarda. **Enflasyonun düşmesini istiyor muyuz?** Seçimlere bu açıdan bakıyorum. (26 Ekim 1995)

SEÇİM TOTO

Gelecekle ilgili tahmin yapmak, iktisat mesleğinin zorunlu özelliklerinden biri. Her iktisatçı, profesyonel başarısını kanıtlamak için, öyle yada böyle, bir takım öngörülerde bulunacak.

Döviz kuru yıl sonunda ne olacak? Enflasyon düşecek mi? Büyüme hızı yükselecek mi? Faizler ne civarda seyreder? Dış ticaret açığı ne kadar olur? Bu gibi soruları cevapsız bırakıp aynı anda **iktisatçı diye geçinmek** pek mümkün değil.

Hep hatırlatıyoruz. **Öngörü yapan hata da yapıyor**. Bazen üstüste doğru tahminler geliyor. Veya, bazen ufak, bazen çok ciddi yanlışlar ortaya çıkıyor. İyi bir iktisatçı, zamanının yarısını tahmin yapmaya ayırıyorsa, öbür yarısını da tahminlerinde niye yanlış olduğunu açıklamakla geçiriyor.

İktisatçının geleceği öngörme çabaları ile futbol meraklılarının **spor toto** oynamaları arasında bir benzerlik bulunabilir. Her ikisi de, elinde bilgiyi sezgileri ile birleştiriyor. Her ikisi de, zor, karmaşık ve şansın da etkisi olan bir olayı tahmin etmeye çalışıyor. Her ikisi de, istese de istemese de takım tutuyor.

Ama spor toto daha kolay. Bir maçtaki oyuncu sayısı 22. Oyuncu değiştirme ve hakemleri eklersek 30 ediyor. 13 maçta, izlenmesi ve davranışları tahmin edilmesi gereken toplam insan sayısı 400. Süre de sadece 90 dakika.

Halbuki, ekonomi sadece Türkiye'de 65 milyon vatandaşın en az 30 milyonun katıldığı bir süreç. Bir de dış dünya var. Sayı milyarları buluyor. Bütün bu insanların her gün aldıkları **trilyonlarca ekonomik karardan** ekonominin büyüklüklerine ulaşıyoruz.

Neyse ki, iktisat teorisi ve istatistik imdada yetişiyor. Son derece karmaşık gibi duran toplumsal olaylar teorisinin yardımı ile sistematik hale geliyor. Tek tek

bütün insanların bütün kararlarını **bilmeden** büyük kütlelerin davranışlarını anlama olanağı doğuyor.

Buradan, 24 Aralıkta yapılacağı kesinleşmiş gibi duran seçimlere gelmek istiyorum. Önümüzdeki iki ay boyunca, yazılarımızda seçimin farklı yönlerini ayrıntılı şekilde ele almaya zamanımız var. Sonuçları ve etkileri üstüne tahminlerde bulunmamız da gerekecek.

Seçimin kendisi bir iktisadi olay değil. Ama, hepimiz biliyoruz ki seçim iki ucu ekonomi olan bir değneğe benziyor. **Önce, ekonomi seçim sonucunu etkiliyor. Sonra, seçim sonucu ekonomiyi etkiliyor.**

Bir yandan seçim sonuçlarını etkileyen en temel nedenlerinden birinin ekonomi olduğunu düşünürüz. Aynı anda, ekonominin durumunun da seçim sonuçları tarafından belirleneceğini kabul ederiz.

Yani, ekonomi seçimin nedeni mi sonucu mu sorusu gündeme geliyor. **Gene "tavuk mu, yumurta mı?"** benzeri bir soru. Nasreddin Hoca misali, her ikisi de diye cevaplandırabiliriz.

Lafı daha fazla uzatmadan, 24 Aralık seçimlerinin sonucunu **ekonomik göstergelere bakarak** nasıl analiz edebileceğimizi kısaca araştıralım. Ekonominin son birkaç yıllık ve bugünkü durumu, iktidar ve muhalefeti nasıl etkileyecektir?

İki yıldır Türkiye ekonomisi büyük bir bunalım yaşıyor. Geçen yıl, milli gelir rekor düzeyde azaldı. Reel devalüasyonu da eklersek, **toplumsal refah kaybı** milli gelirdeki azalmanın çok daha üstünde oldu.

Üstelik, söz konusu refah kaybı farklı toplumsal kesitler arasında çok **hakkaniyetli** de dağılmadı. Genelde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan ücret ve maaş erbabı ve küçük esnaf ve köylüler, bunalımın faturasının daha büyük bölümünü ödediler.

Onların belini **işsizlik ve enflasyon** büktü. Fiyat artışları tüm sabit gelirli eizen düzeylere çıktı. Tepe noktasında, tüketici fiyatları yıllık tempoda yüzde 150'nin üstünde arttı.

Buna karşılık, bunalımdan etkilenmeyen, hatta karlı çıkan azınlıklar da oldu. Özellikle rant geliri elde eden küçük bir zümre, tahayyül edilmesi zor faiz gelirleri elde ettiler.

Bu tabloya bakınca, ülkeyi dört yıldır yöneten iki partinin bu seçimlerde iyi bir sonuç alması imkansızdır demek zorundayız. İşçi, memur, esnaf ve köylü son iki yılda refah kaybına uğramışsa **neden bunun sebebi olan partilere oy versin?**

Dışarıdan bakan bir gözlemci, haklı olarak, ekonomik durumun iktidardaki DYP ve CHP'nin **çok aleyhine**, anamuhalefet partisi ANAP'ın **çok lehine** bir etki yapacağını söyleyecektir.

Peki, buradan hareketle, seçimin galibinin ANAP, maluplarının ise DYP ve CHP olacağını öngörebilir miyiz? **Korkarım ki hayır.** Seçimlerde parti tercihini sadece ekonomik etkenlere indirgemek mümkün durmuyor.

İdeolojiler, inançlar ve değerler devreye giriyor. Korkular, beklentiler, liderlerin kişiliği, adaylar, vs. daha pek çok faktör, vatandaşın tercihlerini etkiliyor. Ekonomiden seçim sonucuna giden doğrudan bir yol yok.

Başka bir ülkeden bir örnek vermek istiyorum. Amerika'da 1994 seçimlerinde ekonomi son 10 yılın en parlak dönemini yaşıyordu. Buna karşılık, iktidardaki demokrat parti, son 50 yılın en kötü malubiyetini aldı.

Boyu, posu, yaşı, eğitimi, işi, cinsiyeti farklı 35 milyon seçmenin davranışlarını öngörmek o kadar kolay değil. Her seçim bir sürprizdir. Bu seçimin de sürpriz sonuçlar vermesi hiç birimiz için sürpriz olmamalı. (29 Ekim 1995)

BAŞBAKANI HALK SEÇSİN

Bakıyorum gene birşeylere kızanlar arttı. Örneğin, çıkarına taş koyana bozulan hemen bir kavga çıkartıyor. Ne yazık ki, medyaya da aynı hava yansdı. SABAH'ı da yapay kavgaların içine çekmeye çalışıyorlar.

Milliyet ve Hürriyet, Aydın Doğan'ın **Dışbank'ı nasıl satın aldığı** SABAH'ın yayınlamasına çok sinirlendi. 20 gündür, gazetemiz aleyhine bir kampanya yürütüyorlar. Gönül isterdi ki, gerçekleri kabul edip, Dışbank'ı iade etsinler. Olmuyor.

ANAP lideri Mesut Yılmaz, **başarısız politikasının ve tutarsız pozisyonlarının** desteklenmesinin bekliyor. Desteklenmeyince kızıyor. Objektif yayınlarından dolayı SABAH'ı boy hedefi haline getirmeye çalışıyor. Kendi başarısızlıklarına bahane bulacağını zannediyor. Olmuyor.

Bu durumda, ben de gaza geldim. Kendi kendime sordum. Acaba sinirlendiğim bir konuda bir kampanya açabilir miyim? **Neye en çok sinirleniyorum?** Ortada o kadar çok vatandaşı kızdıran olay var ki, doğrusu seçmekte zorlandım.

Epey araştırdıktan sonra nihayet buldum. Türkiye'nin seçim ortamına girmiş olması tercihimde etkili oldu. Son seçimden bu yana yani dört yılın tümüne bakayım dedim. Bakınca da hemen gördüm.

1991 seçiminde Türkiye insanının aşağı yukarı yarısı iki parti liderine, yani **Süleyman Demirel ve Erdal İnönü'ye oy verdi.** Sonra ne oldu? İki yıl sonra, bu iki lider partilerinin başından kendi arzuları ile ayrıldı.

İki buçuk yıldır, ülke **seçmenin oy verip seçmediği bir başbakan ve gene seçmenin oy verip seçmediği bir başbakan yardımcısı** tarafından yönetiliyor. Burada, temsili demokrasi açısından çok ciddi bir sorun olduğunu kabul etmek zorundayız.

Üstelik, yarın, yani bu seçimden sonra da aynı şeyler olabilir. Seçmen oy kullandığı partinin liderinin başbakan olmasını istediği veya olacağını düşündüğü için oy kullanacak. Ama, pekala aynı parti bir başka başbakan çıkartabilecek. Bunun böyle olmayacağını garanti edebiliyor muyuz?

Hayır edemiyoruz. Peki, edemez miyiz? Seçim sisteminde bazı değişiklikler yaparak bunu sağlayamaz mıyız?

Okuyucularım, “**Başkanlık Sistemini**” savunduğumu biliyorlar. O sistemin böyle bir avantajı olduğu belli. Halkın seçtiği Cumhurbaşkanı, dönem boyunca yürütmenin başında kalıyor. Başkanlık sisteminde, yarı yolda **parti kongresi** ile başkan değiştirmek mümkün değil.

Ama, Türkiye’de bazı çevrelerde Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesine karşı ciddi bir allerji olduğu da ortada. Konumuz o olmadığı için ayrıntılara girmiyorum. İleride, geri döneceğim.

Başka bir yöntem öneriyorum. Parlemanter sistem içinde kalalım ama başbakanı doğrudan halk seçsin. Geçen gün, **The New York Review**’da (5 Ekim sayısı) çıkan bir makaleden, İsrail’in bu yöntemi benimsediğini öğrendim. A.Margalit’in yazısından aynen tercüme ediyorum.

“İsrail için yeni bir durumla karşı karşıyayız. 1996 sonbaharında yapılacak gelecek genel seçimde siyasi sistem değişiyor. Seçmenler, ilk defa olarak, parlamentoya ek olarak başbakanı doğrudan seçecekler.

Aynı anda, Amerikan sisteminden farklı olarak, başbakan parlamento üyesi olacak. Bu yöntem İsrail’de ilk kez uygulanıyor. Bildiğim kadar, dünyada da ilk kez oluyor. Yürüyüp yürümeyeceğini kimse bilmiyor.”

Yani, parlamenter sistem sürüyor. Halk tarafından doğrudan seçilen başbakan, gene parlamento içinden bir hükümet kuracak. Gene güvenoyu alacak. Ayrıntıları bilmiyorum ama tahmin etmek o kadar zor değil.

Başbakan parlamentoda çoğunluğu sağlayan bir hükümeti belirli süre içinde kuramazsa, yeni bir başbakan seçimine gitmek mümkün. Bizim Anayasamızda zaten bunun muadili bir madde var.

Aynı anda, parlamento seçimlerinin **tarihini sabitlemek** de mümkün olur. Böylece, bugün olduğu gibi baskın seçimlerden, Anayasa mahkemesinin iptali gibi sorunlardan kurtuluruz.

Bu yöntem sürprizleri azaltacaktır. Başbakan iki turla seçilirse, arkasında halkın en az yarısı olduğundan, **istikrara olumlu katkı yapacaktır**. Başkanlık sistemine geçmeden, o sistemin avantajlarından yararlanma olanağını verecektir.

Doğrusu bana çok makul geliyor. Mutlaka bugünkü sistemden daha iyi sonuç vereceğine, siyasi ve ekonomik istikrara olumlu katkı yapacağına inanıyorum. Hep tekrarlarız. Demokrasilerde çözüm bitmez.

İşte, hem demokratik, hem de akıllı bir çözüm önerisi. Kamuoyunu, bu kampanyayı desteklemeye davet ediyorum. Evet. **Başbakanı halk seçsin.** (2 Kasım 1995)

SAYILARIN DİLİ

26 Mart 1995 tarihli “**U mu, W mu?**” başlıklı yazıda, 1995 yılı için ekonominin önündeki muhtemel senaryoları değerlendirilmeye şöyle başlamışız:

“Önümüzdeki aylardan itibaren ekonomide bir canlanma olacağı kesin. İşin aritmetik tarafı da var. Enflasyonla ilgili olarak da aynı hesabı yapıyoruz. 1994 ikinci çeyreğinde GSMH % 11 düştü. 1994 büyüme hızı birkaç gün içinde yayınlanacak ve % 6 civarında olması bekleniyor. 1995 ilk çeyreği için beklenti % 5 civarı. Demek ki, milli gelir 1995’in ikinci çeyreğinde ilk çeyreği civarında seyretse bile, GSMH’de bir artış görülecek.

Esas soru başka. İki boyutu var. Birincisi, canlanma ne hızda olacak ve ne kadar kalıcı olacak? İkincisi, canlanma ile birlikte fiyat istikrarına yönelme olacak mı?”

Bundan sonra, üç ayrı senaryo incelenmiş. Birincisi, özelleştirme gelirlerinde büyük bir artışa paralel olarak bütçe disiplininin sağlanması. Canlanma yavaş fakat ihracat kökenli olur. Enflasyon da düşer. Ekonomide **kalıcı bir iyileşme** gerçekleşir.

İkincisi, kamu maliyesinde düzelmelerin olmaması, fakat sıkı para politikasının sert şekilde sürdürülmesi. Bu durumda TL bir miktar değerlenir. Fakat iç pazar canlanmadığı için dış açık tehlikesi belirmes. **Enflasyon düşerken canlanma gene yavaş olur.**

Üçüncü senaryoyu gene aynı yazıdan okuyalım.

“Üçüncü senaryo, hükümetin “popülist” politikalara kaymasıdır. İç talep hızla yükselmeye başlar. Canlanma hızlanır. TL değerli tutulduğundan ihracat dururken ithalat iç talepteki artışla birlikte patlar. Cari işlemlerde hızla büyüyen bir açık oluşur.

Bu konjonktürü iyi tanıyoruz. 1990’da ve 1992-93’de yaşadık. Ancak, bu kez iç ve dış piyasaların TL’ye ve Türkiye’ye güveni çok daha az. O nedenle, cari işlemlerdeki bozulmanın derhal mali piyasalara yansımaları bekleyebiliriz.

Güven kayboldukça, TL’den kaçış devalüasyonu hızlandırır. Enflasyondaki geçici düşüş yüksek maliyet enflasyonuna dönüşür. Küçük çapta bir 1994’ün ilk üç ayı yaşanır. Mutlaka yeni bir istikrar paketi açılır. Ekonomi tekrar daralmaya başlar.

Başlıktaki W harfi, bu senaryoyu özetliyor. Bunalımda ekonominin birden fazla kere dibe vurmasını ifade ediyor. Literatürde “iki dipli bunalım” deniyor. Bunalımdan çıkmak için yapılan hatalar sonucu iç talepten kaynaklanan hızlı büyüme, ekonomide geçici bir canlanmayı yeni bir daralmanın izlemesi sonucunu doğuruyor.

Piyasaların tepkisine göre, hızlı canlanmanın en çok 6 ila 9 ay süreceğini, en geç yılbaşında yeni bir daralmanın geleceğini söyleyebiliriz. Bu arada, enflasyon mutlaka hızlanır.”

Son günlerde yayınlanan istatistikler, Türkiye’nin üçüncü yolu seçtiği yönünde çok güçlü işaretler taşıyor. Yani, ekonomik canlanma ekonominin kaldırabileceğinden çok daha hızlı. 1995’in ikinci çeyreğinden itibaren ulaşılan büyüme hızlarının sürdürülmesi olanaksız.

Sonuç? **Dış ticaret ve enflasyon rakamları giderek kötüleşiyor.**

Ağustos ayı ihracatı 1.75 milyar dolar. Bayram tatiline gelen Mayıs hariç tutulursa, Nisan, Haziran ve Temmuz ayları ihracatının altında. İthalat ise Ağustos'ta yeni bir rekor kırıyor: 3.2 milyar dolar.

Bu durumda, dış ticaret açığı da çok yükseliyor: **1.45 milyar dolar**. 1994 Ağustos ayında dış ticaret açığı 400 milyar dolardı. Artış 1 milyar doların üstünde. Yılbaşından bu yana toplam dış ticaret açığı 8 milyar doları buluyor.

Böyle devam ederse, 1995 yılı dış ticaret açığının 11-12 milyar dolara yükselmesi mümkün. 1994 bunalımının temel nedenlerinden biri olan 1993 yılı dış ticaret açığının neticede 14 milyar dolar olduğunu hatırlayalım.

Dış ticaret sayılarından gelen işaretler bunlar. İhracat artışı duraklamış. İthalat ise çok hızlı bir artışı sürdürüyor. Dış ticaret dengesinde **tehlike bulutları** dolaşmaya başlamış.

Ya enflasyon? Dün, Ekim ayı enflasyon sayıları açıklandı. Toptan eşya fiyatları yüzde 4.4 artmış. Tüketici fiyatları ise yüzde 7.8. Geçen yılın Ekim ayına göre her iki endekste bir düzelme var. Ancak, ortadaki tablo hiç de iç açıcı değil.

Nisan'dan itibaren, sistematik olarak tüketici fiyatları toptan fiyatlardan **daha hızlı** artıyor. Bunun sebeplerinden birini biliyoruz. TL'nin değer kazanması, ithal girdilerin maliyet artışlarını düşük tutuyor.

Ancak, iktisat teorisinde, tüketici fiyatları ile toptan fiyatlar arasında böyle bir fark oluşmasının bir başka anlamı var. Enflasyonun maliyet enflasyonu değil, **talep enflasyonu** olduğuna işaret ediyor.

Dış ticaret sayıları ile enflasyon sayıları birbirini tutuyor. Türkiye iç pazarda büyük bir talep artışı yaşıyor. Ekonomideki canlanma büyük ölçüde iç talepteki bu patlamadan kaynaklanıyor.

Kasım ve Aralık aylarında, ülkenin seçim ortamına girmesi, **popülist politikaları** daha da belirgin hale getirecek. Yılbaşına kadar popülist politikalar mutlaka sürecek. Hatta, daha da artacak.

Böyle olunca, ekonominin ufkunda, gerek dış dengede ve gerek enflasyon cephesinde önemli sorunlar gözüküyor. Beklentimiz, yılbaşından itibaren hem **piyasalardaki istikrarsızlığın** artması, hem de hükümetin **yeni istikrar tedbirlerini** devreye sokmak zorunda kalmasıdır. (5 Kasım 1995)

SEÇİM KANUNU

Anayasa, toplumu oluşturan bireylerin özgür iradelerini ifade edebilmelerini teminat altına alan temel metindir. Anayasa, genellikle demokratik rejimin kurucu unsurlarından biri olarak kabul edilir. İstisnası, parlamenter demokrasinin beşiği İngiltere'dir. **İngiltere'de yazılı Anayasa yoktur.**

Ancak, demokrasi sadece özgürlüklerden ibaret değildir. Olamaz. Çünkü, bir demokratik düzenin uzun dönemdeki kalıcılığı, yani demokratik olmayan

otoriter rejimlerle rekabet edebilmesi, ancak **etkin bir kamu yönetimi sistemi** getirmesi halinde mümkündür.

Bu ise, bizi özgür bireyin siyasete katılmasını ve kamu yönetiminde temsilini sağlayan mekanizmalara getirir. Hiç şüphesiz, **Başkanlık Sistemi-Parlamanter Sistem** tartışması bu bağlamda anlam kazanır.

Yapılacak tercih, kamu yönetiminin üç ana ayağı olan kural koyma, kuralları uygulama ve kuralları denetleme, yani **yasama, yürütme ve yargı** fonksiyonları arasındaki işbölümünü ve dengeleri belirler. Türkiye'de, temel hak ve özgürlükler ve kuvvetler ayırımı ilkeleri, eksik, yetersiz ve yanlış da olsa, 1961'den bu yana Anayasa'da yer almıştır.

Ancak, en az onun kadar önemli olan bir diğer husus, özgür toplumu oluşturan vatandaşlar adına devleti yönetecek kişilerin **seçilme yönteminin** saptanmasıdır. Adı üstünde: **"temsili demokrasi"**. Beni kimin temsil edeceğine ben karar vereceğim. Buna kimsenin itirazı yok. Ama, bunu **nasıl yapacağım?**

Ne kadar ilginçtir ki, pek çok konuda adeta bir yönetmelik ayrıntısına giren Anayasamız bu konuda suskundur. Evet, Anayasa'da YÖK var, TRT var, DPT var, MGK var, ama seçimlerin hangi kurullarla yapılacağı konusunda hiç bir şey yok. Anayasa, temsili demokrasinin en önemli kurumlarından birini partilerin kısa dönemli çıkarlarına bırakmış.

Bunun sonucu da ortada. 1946'dan bu yana Anayasa'dan daha çok ve daha sık değiştirdiğimiz temel demokratik mekanizma nedir? **Seçim sistemi**. 1946'da geniş bölge çoğunluk sistemi geldi. 1957'de, partilerin işbirliğini engelleyen hükümler getirildi. 1961'den sonra ise, neredeyse her seçimde başka bir seçim sistemi uygulandı.

Dünya deneyimi çok farklı. Örneğin, Anglosakson demokrasilerinde kuruluşlarından bu yana aynı seçim sistemini geçerli. Arada sırada tartışmalar oluyor ama neticede **dar bölgeden tek turda en çok oyu alan aday milletvekili seçilmeye devam ediyor**. Kıta Avrupa'sında çok farklı seçim sistemleri var. Ama, Avrupa Birliği ülkelerinin büyük bölümü savaş sonrasında seçim sisteminde hiç bir önemli değişikliğe gitmedi.

Türkiye'nin yaşadığı **seçim sistemi enflasyonu** bu bakıma çok ilginç. Türkiye'nin siyasi istikrarsızlığına en büyük katkıyı yapan nedenlerin başında, her seçimde farklı seçim sistemleri uygulanmasını, sürekli sil baştan yapılmasını görüyoruz.

24 Aralık seçimleri için çıkan Kanun, demokrasi tarihimizin en garip, en tutarsız seçim sistemine tekabül ediyor. O kadar ki, **"temsili demokrasi"** kavramını özünden yaralaması söz konusu.

Bu kanunla seçilecek **Parlamento'nun meşruiyeti** hakkında tereddüt yaratarak ve tartışma açarak, önümüzdeki 4 yılda siyasi istikrarsızlığı büyük ölçüde arttırma ihtimali de çok yüksek.

Örneğin **"Türkiye milletvekilliği"** kavramına bakalım. Başka ülkelerde benzeri var. Almanya'da olduğu sık sık hatırlatılır. Ama, niteliği çok farklı. Normal milletvekilleri dar bölgeden çoğunluk sistemine göre seçiliyor. Yani, bir

seçim bölgesinden bir tek milletvekili çıkıyor ve adaylar arasında en çok oyu alan milletvekili oluyor.

Ülke milletvekilleri ise nisbi sisteme göre seçiliyor. Almanya, dar bölgeli çoğunluk sistemi ile geniş bölgeli nisbi temsili **eşanlı uygulamak için** bu yönteme başvurmuş. Halbuki, Türkiye’de zaten geniş bölgede nisbi temsil uygulanıyor. O zaman ülke milletvekilliğinin anlamı ne?

Aynı tutarsızlığı **barajlarda** görüyoruz. Baraj sistemine taraftar veya karşı olabiliriz. Aynı bir konu. Ben iç tutarlılığına bakmak istiyorum. 1991 ve öncesindeki sistemin bir tutarlılığı vardı. Hiç bir seçim bölgesinde yerel baraj ülke barajının altına düşmüyordu.

Bu kez seçim bölgeleri büyütülünce, garip bir durum ortaya çıktı. Ülke barajı yüzde 10. **İstanbul’da yerel baraj ise yüzde 6.25.** Bunu hangi sağduyu, hangi mantıkla açıklayabiliriz?

Türkiye’nin kalıcı ve tutarlı bir seçim sistemine ihtiyacı var. Bir başka yazıda, Türkiye’nin siyasi istikrarına katkı yapacak seçim sistemi önerisini tartışacağız. (9 Kasım 1995)

SEÇİM SİSTEMİ ÖNERİSİ

Perşembe günü, temsili demokraside seçim sisteminin önemini belirttik. 24 Aralık seçimleri için seçim kanununda yapılan değişikliklerin bazılarını eleştirdik. Bugün, Türkiye’nin siyasi ve ekonomik istikrarına olumlu katkı yapacağını düşündüğümüz seçim sisteminin ana hatlarını açıklamak istiyoruz.

Bu arada, Perşembe ve Cuma günleri, **Yeni Yüzyıl** gazetesinde **Korkut Özal**’ın bu konuda uzun ve ilginç bir yazısı yayımlandı. Pek çok konuda benzer düşündüğümüzü görmekten mutluluk duydum.

Anayasa’nın da belirttiği gibi, vatandaşın yasama organında temsil edilmesini sağlayan sistemin iki temel hedefi olmalı. Bir yandan bu temsili **adalet** içinde gerçekleştirmeli. Diğer yandan, oluşan parlamento **etkin şekilde** çalışmalı.

İki hayati kavramla karşı karşıyayız. **Adalet ve Etkinlik.** Böyle bir ikilinin paralelini ekonomide bulabiliriz. Orada da, bir yandan **etkinlik** isteriz. Çünkü, milli gelirin daha yüksek olması demektir. Diğer yandan da **hakkaniyet** ararız. Gelir dağılımının mümkün olduğu kadar düzgün olmasını savunuruz.

Adaletle etkinlik, veya hakkaniyetle etkinlik çelişmediği sürece ortada bir sorun yoktur. **Ama ya çelişirse?** O zaman ne yapacağız? Tarih, sık sık bireyleri ve toplumları bu tür açmazlar önünde bırakır. Akıl devreye girer. İkisi arasında bir denge kurmanın yollarını ararız.

Yani, bir yandan adaletten bir miktar taviz verip etkinliği sağlamaya çalışırız. Ama aynı anda, sırf etkin diye adalet hissimizi ve ahlaki değerlerimizi yaralayan yöntemlerden kaçınmaya çalışırız.

Bu konularda epey kafa yormuş bir aydın olarak, uzun süredir (1982’den beri) **Türkiye milletvekilliği ile tamamlanmış iki turlu dar bölge sistemini savunuyorum.** Ne demek istediğimi açıklayayım.

Dar bölge, demokratik ülkelerde en çok kullanılan yöntemdir. Ülke, aynı nüfusa sahip seçim bölgelerine bölünür. **Her bölgeden bir tek milletvekili seçilir.** Böylece, seçmenler vekili arasında doğrudan bir ilişki kurulur.

Seçmen, kendi milletvekilini bilir. Bir tek milletvekili vardır. Milletvekili de kendi seçmenini tanır. Adresinden bellidir. Bizdeki geniş bölge yönteminin getirdiği muğlaklık ortadan kalkar.

24 Aralık’ta, örneğin İstanbul’un benim oturduğum ikinci bölgesinden 16 milletvekili seçilecek. **Bunlardan hangisi benim milletvekilim?** Hepsini mi? Nasıl olacak? Her hangi birine mektup yazsam, o da bana öbürlerine müracaat et dese, kim haklı olacak?

Dar bölge bu sorunları çözüyor. Seçmenin doğrudan temsiline kolaylaştırıyor. Ancak, beraberinde önemli bir sorun getiriyor. Eğer, başta İngiltere ve ABD olmak üzere, bütün anglosakson demokrasilerinde olduğu gibi tek turda seçiliyorsa, seçmenin yüzde 30’u, hatta daha azı milletvekilini seçmek için yeterli olabiliyor.

Dikkat edilirse, biz dar bölgeyi mecburen **belediye başkanlarının seçiminde** kullanıyoruz. Ve son seçimlerde bunun getirdiği bütün mahzurları da birinci elden yaşadık. Dar bölgede, parti sayısı arttıkça, özellikle küçük partilerin milletvekili ile temsil edilmeleri olanaksız hale geliyor.

Bu noktada **iki turlu seçim** devreye giriyor. İlk turda hiç bir aday oyların yarısını alamazsa, aday sayısı azaltılarak ikinci bir tur yapılıyor. Fransa’da, o bölgede oyların belirli bir oranını alamayan adaylar çekiliyor. Bu oran yüzde 15 olabilir.

Başka ülkeler, ikinci tura ilk turda en çok oyu alan iki adayı sokuyor. İkinci tur iki ila dört hafta sonra yapılıyor. Bu yöntemde, ikinci turda seçilen aday, tanım icabı bölgedeki seçmenlerin yarısından fazlasının oyunu almış oluyor.

Bunun getirdiği **meşruiyet** çok önemli. Ayrıca, istenirse, ilk turda partilerin birden fazla aday göstermesi yoluna gidilebilir. Yani, **önseçim de bizzat seçmene yaptırılır.** Böylece, hem parti liderinin hem de örgütün sultasından kurtulmak, seçmeni gerçekten nihai karar verici haline getirmek mümkün olur.

Hala önemli bir mahzur var. Dar bölgeli sistemin iki turlusunda bile, **küçük partilerin parlamentoda temsil edilebilme olanakları çok sınırlı.** Genellikle bunlar birinci turda ilk ikiye giremeyecek. Girse bile, ikinci turdan galip çıkamayacak.

İşte, bu noktada **Türkiye milletvekilliği** devreye giriyor. Bugünkü sayıları alalım. 450 milletvekili iki turda dar bölgeden seçilsin. 100 milletvekilliğini ise, partilerin ilk turda aldıkları oy oranına göre Türkiye listesinden **nisbi temsile** göre dağıtalım.

Burada baraja da ihtiyaç yok. Yüzde bir alan partinin seçmeni, parlamentoda bir milletvekili ile temsil edilsin. **Adalet bunu gerektiriyor.** Aynı

anda, büyük partiler parlamentoda çoğunluğa sahip olsun ve istikrarlı hükümetler kurulsun. **Etkinlik olsun.**

Mükemmel seçim sistemi yoktur. Kabul ediyorum. Önerilen sistemin de eksiklikleri vardır. Ama, bir yandan parlamentoda ülkeyi istikrar içinde yönetecek çoğunluğun oluşmasına izin verecektir. Öte yandan, küçük azınlıkların bile parlamentoda temsil edilmesini sağlamaktadır.

Üstelik, milletvekili adaylarını saptayan önseçimi da seçmen vatandaşa yaptırarak, yasama organının temsiliyetini artırır. Meşruiyet tartışmalarını bitirir. Parlamenterlerin seçmene karşı sorumlu olmalarını sağlar.

Buna kimler karşı çıkacak? **Sultası sona erecek liderler ve örgüt ağaları.** Onların tepkisi doğal. Seçmenin yetki ve gücünün artması için onların iktidarının daralması gerekiyor. (12 Kasım 1995)

POITIER SAVAŞI

Yaşam ve tarih ne kadar zengin. Üstünde düşününce, ne kadar ilginç şeyler çıkıyor karşımıza. Bazen çok sıradan ve önemsiz gibi duran bir olay, uzun dönemde inanılmaz önemli sonuçlara neden olabiliyor.

Yakın bir örnek, **Turgut Özal'ın 1977 seçimlerinde MSP'den milletvekili adayı olması fakat seçilememesi.** Muhakkak çok üzülmüştü. Halbuki, eğer seçilse idi, 12 Eylül tarafından siyasi yasaklılar arasına sokulacaktı.

Ulusu hükümetlerinde Başbakan yardımcılığı yapamayacaktı. ANAP'ı kuramayacaktı. Herhalde 1991 seçimlerinde Refah Partisinden yeniden milletvekili adayı olurdu. 1980'lere, Özal dönemi yerine, **Sunalp dönemi** diyecektik.

Tarihte, sonuçları çok daha önemli ama kendileri sıradan ve önemsiz pek çok olay var. İngiliz sosyolog **Ernest Gellner'in öldüğünü okuyunca**, onun sözünü ettiği bir böyle olay aklıma geldi.

732 yılında, **Poitier Savaşı** Arapların Fransa içinde yürüyüşünü durduruyor. Arapların komutanı Abdurrahman, Frankların komutanı ise Charles Martel. Savaşı Araplar kazansa, büyük bir ihtimalle İslam Avrupa'ya hakim olacak. Ama Martel kazanıyor.

Karşımızda çok önemli bir soru var. **Müslüman Avrupa, 19.uncu yüzyılda sanayi devrimini gerçekleştirebilir miydi?** Başka türlü sorarsak, İslam'la modernlik ve sanayi toplumu arasında aşılması olanaksız bir çelişki var mıdır?

Türkiye açısından her iki soru neredeyse yaşamsal. Refah Partisinin güçlenmesi, bunları güncel sorular haline getirdi. Gellner'in cevabı bu bakıma ilginç. Çünkü, ünlü sosyolog, müslüman Avrupa'nın sanayi devrimini yapabileceği kanısında.

Hatta, bunun olumlu etkileri olacağını söyleyip, çağdaş medeniyetin Hristiyanlığın ürünü olduğunu iddia edenlerle alay bile ediyor. Aşağıda

Gellner'in ünlü "**Muslim Society**" adlı kitabından uzun bir alıntı var (Cambridge 1981; sayfa 7).

Tercüme ederken, mümkün olduğu kadar Gellner'in zor ve renkli dilini anlamını kaybetmeden sadeleştirmeye çalıştım. Gene de zor anlaşılıyorsa, kabahatin kısmen bende, kısmen de Gellner'in entellektüel uslubunda aranması gerekiyor.

"Arapların Poitiers Savaşını kazanıp Avrupa'yı fethetmeleri ve islamiyeti hakim kılmaları halinde neler olacağını tahayyül etmek isterim. Hiç şüphesiz, bugünlerde İbn-i Weber'in "**Haricilerin ahlaki ve kapitalizmin ruhu**" adlı eserini hayranlıkla okuyorduk.

Bu eserde, İbn-i Weber, ekonomik ve bürokratik kurumlarda ifadesini bulan modern akılcı anlayışın ancak 16.ıncı yüzyılda kuzey avrupada ortaya çıkan islami bir hareket olan Yeni-Hariciliğin getirdiği püritenliğin bir sonucu olabileceğini kesinlikle kanıtıyor.

Eser, özellikle, Avrupa'nın **Hristiyan kalması halinde** modern iktisadi ve organizasyonel akılcılığın hiç bir şekilde bu kıtada keşfedilmesinin mümkün olmadığını vurguluyor.

Çünkü, Hristiyan dünya görüşünde başından beri varolan **barokluk, animizme yatkınlık, manipülasyona açıklık ve çıkarıcılık**, yeni medeniyetin gerektirdiği akılcılığın önünde en önemli engellerdir.

Kiliseye yapılan hediyeleri ve bütün ulvi yapıları cennete gitmek için rüşvet gibi kullanmaya izin veren bir kozmik görüşün, insanları daha fazla çalışıp, düzenli, sistematik ve kararlı bir şekilde daha fazla biriktirmeye ikna edeceğini düşünememek mümkün değildir.

Neticede, hristiyanlar için servetlerini ebedi huzuru satın almak için kullanmak, daha fazla ve daha fazla dünyevi mal biriktirmekten daha akıllı değil midir?

Müslüman bir Avrupa, **Hegel'i** de zora düşmekten kurtaracaktı. Öyle ya, Hegel, bir işkenceye dönüşen mantığını, kronolojik olarak daha önceki bir din olan Hristiyanlığın, kendisinden daha sonra gelen İslam'dan neden daha mükemmel olduğunu kanıtlamak için kullanmak zorunda kalmayacaktı.

Nitekim, Hegel'in sonunda kullanabildiği tek argüman, Avrupa'nın ancak Charlemagne döneminde, dolayısı ile Muhammet'ten az da olsa sonra Hristiyanlaştığı şeklindedir. Halbuki, daha sonra gelen ve makul bir dizi kıstasa göre daha safkan bir din olan İslam Avrupada hakim olsa idi, bir müslüman Hegel için bu tür sorunlar da çıkmayacaktı ...

Bütünü ile ele aldığımızda, insanlığın hikayesini bugünkü halimize yönelen sürekli bir gelişme olarak gören (Hegelci) zarif bir tarih felsefesi açısından, Arapların savaşı kazanmaları çok daha tatminkar olurdu.

Evenselcilik, ruhani eşitlik, metinlerin üstünlüğü, mukaddes topluluğa katılma hakkının bir yada birkaç kişi yerine herkese tanınması, ve toplumsal yaşamın akılcı sistemleştirilmesi gibi hepimizin kabul edeceği kıstasları kullanırsak, **Batının üç büyük tek tanrılı dini arasında modernliğe en yakın olanı İslamdır.**"

Türkiye’de müteşebbislik ruhunun ne kadar kolay yerleştiğine, insanımızın kendi yaşam koşullarını düzeltmek için nasıl çaba gösterdiğine bakınca, Gellner’in söylediklerine hak vermemek mümkün değil.

Aramızdan ayrılan 20.inci yüzyılın büyük düşünürlerinden birinin hatırası önünde saygıyla eğiliyorum. (16 Kasım 1995)

İKİ TÜRKİYE

Milli takımın İsveç’le berabere kalıp Avrupa Kupası finallerine katılma hakkını elde etmesi Türkiye’yi sevindirdi. Başta Fatih Terim, bu başarıda emeği ve katkısı olan herkesi candan kutluyoruz. Aynı başarıyı İngiltere’de sürdüreceklerine inanıyoruz.

Bu arada milli takım, Gümrük Birliğinden korkanlara da önemli bir mesaj verdi. Futbolcularımızın **Avrupa ile rekabette zorlanmadıkları** anlaşıldı. Şüphesiz, futbol takımlarımızın uzun süredir zaten oralarda maç yapması bunda en önemli etken. Önceleri yenilsek bile, hızla öğrendik ve yenmeye başladık.

Bu olay, bu sütunun ana temalarından birini doğruluyor. Türkiye’nin **ekonomisi ve toplumu** hızla geliyor ve kabuğunu kırıyor. Türkiye’de reel eğilimler çok olumlu seyrediyor. Bunu her düzeyde yaşıyoruz.

Hasta olan Türkiye’nin ekonomisi yada toplumu değil. **Hastalık siyasette ve devlette**. Kamu yönetimi bir türlü derinden gelen güçlü Türkiye’ye ayak uyduramıyor. Tam tersine, onun gelişmesinin önünde en önemli engellerden biri olarak duruyor.

İsveç’le futbolda berabere kaldık. Peki, **enflasyonda berabere kalabiliyor muyuz?** Devalüasyonda, faizlerde İsveç’in düzeyini yakalayabiliyor muyuz? Cevabı hayır. İsveç’te yıllık tüketici fiyatları artışı yüzde 2.5. Bizde yüzde 90’ı geçecek. 1960’larda İsveç kronası 1 liranın biraz üstünde idi. Bugün 7.900 TL oldu.

Reel ekonomi ve toplumsal yapılar her geçen gün daha güçleniyor. Devlet yönetimi ve özellikle kamu maliyesi ise her geçen gün daha zayıflıyor. **İki Türkiye arasındaki uçurum gittikçe derinleşiyor.**

Bir başka örnek. 27-28 Kasım’da, 40 civarında İngiliz üniversitesi İstanbul’da eğitim fuarı açıyor. Çünkü, Türkiye yüksek öğretimde **yabancı üniversitelerin** önemli pazarlarından biri haline geldi. Bu eğilim sürerse, yakın gelecekte yurt dışında yüksek eğitim gören öğrenci sayısı içeridekini yakalayacak.

Toplum kıpır kıpır. Aileler çocuklarına kaliteli üniversite eğitimi vermek için büyük fedakarlıkları göze alıyor. En iyisine ulaşmaya çalışıyorlar. **Buna çok sevinmek, gurur duymak gerekiyor.**

Aynı anda, yüksek eğitimde bir sürü gariplik oluyor. Anayasa ve kanunlar, kar amacı gütmeyen vakıf üniversitelerinin kurulmasını öngörüyor. Bu konuda

pek çok talep de var. Ama şu ana kadar kurulan vakıf üniversitesi sayısı sadece 3 tane.

Biz de birinci elden bir deneyim yaşadık. **ISIS**’in (İstanbul School of International Studies) **Portsmouth Üniversitesi** ve **London School of Economic**’le beraber götürdüğü program “**korsan**” damgasını yedi.

Bizler de, **Bilgi Eğitim ve Kültür Vakfı**’nı kurarak **İstanbul Bilgi Üniversitesi** için gerekli müracaatları yaptık. Amacımız, dünya standartlarında yüksek eğitim verecek bir kurum kurmak. Orta Doğu’dan Orta Asya’ya, Türkiye’nin mukayeseli üstünlüğünü en iyi kullanacak eğitim ve araştırma olanaklarına kapıyı açmak.

Müracaatımız YÖK tarafından olumlu karşılandı. Milli Eğitim Bakanlığının desteğini aldı. 16 Mayıs’ta, yani tam 6 ay önce **İstanbul Bilgi Üniversitesinin** kuruluşu ile ilgili kanun teklifi Bakanlar Kurulu kararnamesi ile Meclis’e yollandı.

Bizden daha önce aynı muameleyi tamamlamış başka vakıf üniversiteleri de vardı. **Sabancı Üniversitesi, Işık Üniversitesi, Fatih Üniversitesi** gibi. Kanunları çıkırsalar, binlerce öğrenciye Türkiye’de üniversite okumak imkanı çıkacak.

Peki ne oldu? Hükümet vakıf üniversitelerini destekliyor. DPT destekliyor. Anayasa destekliyor. Siyasi partiler destekliyor. Medya destekliyor. Çok daha önemlisi, **toplum bunları istiyor**. Ama, hala kanunlar çıkmadı.

Yarım saatte halledilebilecek bir iş. Hepsi o kadar. Aylardır, meclisin labirente dönmüş içdüzen (yoksa içdüzensizlik mi demeli?) koridorlarında dosyalar dolaşiyor. Bir türlü oylama sırası gelmiyor. Tam geldiğinde, aniden gene kaçıyor.

Ama İngiliz üniversiteleri öğrenci fuarlarını açmaya geliyor. Lise son sınıfta çocuğu olan aileler ÖSYM kabuslarını görmeye devam ediyor. Toplum geleceğin kapılarını açmak için zorluyor. Sanki gizli ve görünmez bir el, devlete bu kapıları sıkı sıkı kapatıyor.

Devleti çalıştırmak ve kamu yönetimini etkin şekilde işletmek: Türkiye’nin önündeki en önemli hedef bence bu. Devleti, ekonominin ve toplumun gerçekten varolan gücünü engelleyen bir kurum olmaktan çıkartabildiğimiz an, Türkiye’nin nasıl bir mucize yaratacağını hep beraber göreceğiz. (19 Kasım 1995)

DEVALÜASYON OLUR MU?

Seçim tarihi 24 Aralık olarak kesinleşmiş gibi duruyor. Ancak, Türkiye’nin sürprizler ülkesi olduğunu unutmamak gerekir. Bakarsınız yarın Parlamento’da yeni bir ittifak oluşur ve seçim tarihi değişir. Hoş, birkaç gün içinde bu konu da mutlaka bir sonuca bağlanacaktır.

Kamuoyu, ekonominin siyasetle ve özellikle seçimle olan bağlantısını biliyor. Dolayısı ile, şu sıralarda, en çok konuşulan konulardan biri **seçim**

sonrasında TL'nin değerinin nasıl seyredeceği. Yani, reel devalüasyon olup olmayacağı.

Seçimlere kadar, üç aşağı beş yukarı bugünkü eğilimlerin süreceğini tahmin edebiliyoruz. **Piyasalarda, dövize olan talep yükseldi.** Döviz borcu olan ithalatçılar, sanayiciler ve mali kurumlar, muhtemel bir devalüasyona karşı kendilerini korumak için döviz toplamaya başladılar.

TL'ye ödenen yüksek reel faizlerden yararlanmak için gelen portföy yatırımcıları da, yavaş yavaş TL pozisyonundan çıkma arayışına girdiler. Sıradan vatandaşta şimdilik güçlü bir dövize yönelme görülüyor. TL faizlerindeki yükselme bunda etkili.

Doğal olarak, döviz satanlar da azaldı. Bankacı bir dostum, iki gün önce, piyasada **sadece Merkez Bankasının döviz sattığını** söylüyordu. Bu durumda, TL'nin değer kaybının bir miktar hızlanması olağan duruyor.

Esas soru, seçim sonrası ile ilgili. Yani, seçim sonuçlarına yakından bağlı. DYP-CHP koalisyonun çıkardığı anti-demokratik seçim kanunu kamuoyu yoklamalarının medyada yayınlanmasını yasakladı. O nedenle, seçim sonuçları hakkında elimizde hiç bir ciddi tahmin yok.

Herkes kendine göre senaryolar yazıyor. Bunların çoğu büyük bir ihtimalle afaki ve hayal ürünü. Ama, sonuç ne olursa olsun, **yılbaşında mutlaka yeni bir hükümet kurulacak.** Ve bu hükümet bir istikrar programını devreye sokacak.

1995 yılı ilkbaharından itibaren Çiller'in bilinçli bir şekilde **seçim ekonomisi** uyguladığı biliniyor. Ekonomide yapay bir canlanma sağlandı. Enflasyonla mücadeleden vazgeçildi. Büyüme hızlandı. Cari işlemler dengesinde açık oluşmaya başladı.

Bütün bunlar, Türkiye'nin 1994 yılında büyük bir fatura ödeme pahasına oluşturduğu makro dengeleri yeniden bozdu. Ekonomi ile yakından ve uzaktan ilgili herkesin kabul ettiği gibi, **seçimlerden sonra bir istikrar paketi uygulanmasını zorunlu hale getirdi.**

Bugünden, istikrar paketinin temel hedef ve ayrıntılarını öngörmek çok zor. Bunun için, yeni hükümetin yapısına bakmak gerekiyor. O konuda elimizde hiç bir bilgi yok. Ancak, döviz kuru ile ilgili olarak, **iki farklı strateji** uygulanabileceğini söyleyebiliriz.

Birinci stratejide, istikrar paketi enflasyonu kalıcı şekilde düşürmeyi hedefler. Bu amaçla, ekonomide bir süre -diyelim ki iki yıl- **büyüme hızı düşük tutulur.** Hatta, ilk yıl negatif büyüme bile söz konusu olabilir.

Temel araç, **maliye ve para politikalarının sıkılaştırılmasıdır.** Enflasyonla mücadelenin kalıcı olması için, sıkı para politikasının kamu açığının kapatılmasına yönelik yapısal önlemlerle desteklenmesi zorunludur.

Bu durumda, iç talep ve büyüme hızı düştüğü için ithalat talebi de düşer. Sıkı para politikasının getirdiği yüksek faizler, kısa vadeli sermaye girişini teşvik eder. Neticede, ne cari işlemler dengesinde ne de sermaye hesabında bir döviz açığı oluşmaz.

Zaten, bu stratejide enflasyonun düşürülmesinde kullanılan araçlardan biri de **TL'nin enflasyonun altında değer kaybetmesidir.** Böylece maliyet enflasyonu denetim altına alınır.

IMF programları çerçevesinde pek çok ülke, kronik enflasyonla mücadelede bu yöntemi kullanmıştır. Bunlardan **Meksika** en çok bilineni ama başka ülkeler de var. Program kararlı bir şekilde uygulanırsa, yani ekonomik daralmanın siyasi ve toplumsal etkilerinden korkup vazgeçilmezse genellikle olumlu sonuç vermektedir.

Türkiye 5 Nisan kararları ile benzer bir programı devreye sokmuştu. Ancak, daha tam sonuç alınmadan Çiller hükümeti seçim hesapları ile enflasyonla mücadeleden vazgeçti ve tekrar hızlı büyüme arayışlarına geçti. Bugüne böyle geldik.

İkinci strateji, **hızlı devalüasyonu bir istikrar aracı olarak kullanmaktır.** Buna "şok tedavi" de diyebiliriz. Yeni hükümet, iktidarının ilk günlerinde büyük bir devalüasyona yeşil ışık yakar.

TL'nin hızlı değer kaybı iç talebin kısılmasında önemli bir etkidir. Aynı anda, dış talebin canlanmasına olanak verdiğinden, sıkı para ve maliye politikalarının daraltıcı etkisini bir miktar telafi eder.

Bu durumda, enflasyonda ilk başta bir yükselme olur. Buna karşılık, ihracat artışı sayesinde büyüme hızı daha az düşer. Doğallıkla, bu stratejide de, ilk devalüasyondan sonra TL değerinin sıkı para ve maliye politikaları ile sabit tutulması enflasyonla başarılı bir mücadele için zorunludur.

Şunu söylemek istiyoruz. Seçimden sonra uygulanacak istikrar paketinde ille yüksek devalüasyon olacaktır diyemeyiz. **Olabilir veya olmayabilir.** Bunu seçilecek istikrar programı belirleyecektir. Ama, her iki halde de TL faizlerinin yüksek seyredeceğini ve iç talepte ciddi bir daralma olacağını öngörebiliriz. (23 Kasım 1995)

AYRINTILAR

"**Şeytan ayrıntıda gizlidir**". Bana kimin söylediğini hatırlamıyorum. Kimin özdeyişi olduğu da önemsiz. Binlerce yıllık müşterek aklın ürünü gibi duruyor. Ayrıntılar çok önemli. Karmaşık bir yapıda, en küçük ayrıntı belirli koşullarda çok şeyi belirleyebiliyor.

Sorunu çözmeye çalışırken, o ayrıntıya dokunmadan kalıcı bir adım atmak mümkün olmuyor. Koca bir vucutta, küçük bir kan pıhtısı bir ayrıntı. 80 kiloda bir gram. Ama o pıhtı beyni yada kalbe gittiği takdirde insanı felç yapıyor veya öldürüyor.

Ekonomide, siyasi ve toplumsal yaşamda binlerce böyle küçük ama hayati ayrıntı bulabiliyoruz. Bugün, kimisi öğretici, diğerleri eğlendirici bazı ayrıntılardan söz etmek istiyorum.

Geçtiğimiz haftalarda, **İstanbul Ticaret Odası seçimlerinin** heyecanı yaşandı. MÜSİAD'ın Oda yönetimini ele geçirmek için bir kampanya açması, özellikle liberal kesimleri telaşlandırdı.

Daha önce, Yalım Erez'in Başkanlığındaki **Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin** (TOBB) DYP'nin Tansu Çiller'i Genel Başkan seçtiği Büyük Kongresindeki rolü tartışma konusu olmuştu. Lehte aleyhte yazılar çıktı.

Bu arada, bence çok önemli bir ayrıntı gözden kaçtı. Türkiye'de Meslek Odalarının hiç birisi **sivil toplum kuruluşu değildir**. Hepsi, devlet tarafından kurulmuş ve üyeliği zorunlu olan **kamu kuruluşlarıdır**.

Özelleştirme bu sıralarda çok popüler. Ama hiç kimse, **meslek odalarının özelleştirilmesini** savunmadı. Halbuki, bunlar neticede toplumdaki bir kesimin kendi çıkarlarını korumak üzere kurdukları örgütler.

Ticaret Odası ticaret erbabının çıkarlarını koruyacak. **Devletin ne alakası var?** Böyle bir lobiye ve örgüte ihtiyaç duyuyorlarsa, tüccarlar kursun. Kendi aralarında anlaşamıyorlarsa, bir kaç tane kursunlar.

Aşağı yukarı bütün demokratik ülkelerinde, başta Ticaret ve Sanayi odaları olmak üzere, meslek kuruluşları sivil toplum örgütleridir. Devlet, bunları diğer dernekleri denetlediği gibi denetler. O kadar.

Bunlar, Türkiye'nin **tek partili devletçilik anlayışının** kalıntılarıdır. Korporatizm özlemleridir. Gümrük Birliğine girerken, Avrupa Birliğine tam üyeliği konuşurken, bu kalıntıları temizleme hazırlığına girişmeliyiz. TOBB'un özelleştirilmesi bir ayrıntı. Ama ne kadar önemli bir ayrıntı...

Bir başka konu. Parti sayısının çokluğundan herkes şikayetçi. Aslında, şu sıralarda Türkiye'nin durumu bazı komşularımıza kıyasla o kadar da kötü değil. Değerli dostum Tuğrul Erkin'den, **Rusya'da seçimlere 42 siyasi partinin katılacağını** öğrendim.

Bunlardan 6 tanesi komünist partisi, 10 tanesi ise milliyetçi partilermiş. Gerisi hakkındaki rivayetler muhtelif. En büyük partinin yüzde 15 civarında oy alması bekleniyor. Moskova'dan bakınca, Türkiye'nin siyasi hayatı hiç de fazla bölünmüş durmuyor anlaşılıyor.

The Economist'in son sayısından öğrendiğimize göre, Kaliforniya'da ise gelecek seçimlere girmek hakkını elde etmeye çalışan **12 siyasi parti** varmış. Bunlardan **Ross Perot**'nun kurduğu **Bağımsızlık Partisi** ve bir diğeri bu hakkı kazanmış. Geri kalan 10'u kazanamamış.

Demek ki Amerika'da da büyük bir parti enflasyonu var. Ama, neticede seçimler kuruluşundan bu yana iki parti arasında geçiyor. Nasıl oluyor? Çünkü, bize ayrıntı gibi gelen **seçim sistemi** devreye giriyor.

ABD, dar bölgede en çok oyu alan aday milletvekili yapıyor. Anglosakson dünyada hep aynı yöntem uygulanıyor. Sistem, siyasi bölünmeyi önüyor. Farklı fikir ve kişilikleri 2, en çok 3 ana parti içinde kümelenebilir zorluyor.

Parti sayısının azlığı, bu ülkelerde **siyasi istikrarın** en temel nedenlerinden biri. Karmaşık sosyolojik, ideolojik, politik, ekonomik analizlere

gitmeye hiç gerek yok. Bir ayrıntı gibi duran seçim sistemi, siyasi istikrarın tesisinde en önemli etken olarak karşımıza çıkıyor.

Lord Acton'un çok beğendiğim bir deyişi var. **"İktidar çürütür; mutlak iktidar mutlak olarak çürütür."** Türkiye'nin ciddi bir siyasi çürüme içinde olduğu yönünde kamuoyunda güçlü bir inanç var.

Neden böyle oldu diye sorunca, gene son derece karmaşık analizler yapılıyor. Çoğumuz, iktidarın böylesine mutlaklaşıp çürümesinin ardında, **parti içi mekanizmaların yattığını** hissediyoruz.

Parti liderinin iktidarı önce **parti içinde** mutlak hale geliyor. Sonra, parti disiplini mekanizması işletilerek, milletvekilleri onay kaşelerine dönüştürülüyor. Farklı davranmak isteyen milletvekilinin zaten bir daha aday olabileme imkanının elinden alınması yetmemiş. **Grup kararına uymadığı takdirde** partiden ihraç yetkisi de Genel Merkeze tanınmış.

Bir ayrıntı. Partilerden milletvekillerinin oylarına tahakküm eden **"grup kararı"** yetkisini alsak, liderin mutlak iktidarını epey törpülemiş olmaz mıyız? Milletvekili kimin vekili kuzum? Seçmenin mi, yoksa liderin mi?

Masum gibi duran bir kanun maddesi Türkiye'deki siyasi çürümenin en önemli nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkıyor. Toplumlar, ayrıntıların önemini anladıkları ölçüde az gelişmişlik çemberini kırıyor. **Çünkü, gerçeğin anahtarı daima ayrıntılarda.** (26 Kasım 1995)

VADELİ DÖVİZ İŞLEMLERİ

Müşteri dükkandaki acemi çıraktan eğe istemiş. Yok cevabını alınca çıkmış gitmiş. Dükkan sahibi hemen çırağın kulağına yapışmış. "Oğlum, istediği dükkanda yoksa müşteriye mesela **"eğe kalmadı ama zımpara kağıdı var"** demelisin; mutlaka müşteriye birşeyler satmaya çalışmalısın" diye yol göstermiş.

Derken bir müşteri gelip "tualet kağıdı var mı?" diye soruyor. Çırac dersini iyi öğrenmenin keyfi ile cevap veriyor: "efendim, tualet kağıdımız yok ama arzu ederseniz size **çok kaliteli zımpara kağıtlarımızdan verebilirim.** Çok memnun kalacaksınız."

Merkez Bankasının **vadeli döviz işlemlerine** başlaması bana bu hikayeyi hatırlattı. Bayram değil, seyran değil, eniştem beni neden öptü misali, Merkez Bankamız acaba neden böyle bir uygulamaya geçme gereğini hissetti?

Belli ki bir derdi var. Vadeli döviz işlemlerine başlayarak piyasalara bir takım mesajlar yollamak istiyor. Ne diyor aslında? **Kusura bakmayın diyor.** Kamu açığını kapatamadık. Borçlanma ihtiyacımız artarak sürüyor. Dış ticaret açığı büyüyor. Hükümet faizleri yükseltmemize de kızıyor.

Yani, piyasaların istediklerini yapamıyoruz. O nedenle, **siz şu vadeli dövizle filan oyalanın da** biz de seçime kadar ne şişi ne de kebabı yakmadan idare edelim. Seçim öncesi faizler fazla yükselmeden TL'nin değerinde ciddi bir düşüşü engelleyelim.

Okuyucumu işin teknik boyutunun ayrıntıları ile sıkmak istemiyorum. Teorik açıdan, Merkez Bankasının kendi tanımladığı vadelerde döviz kurunu sabitlemesi, finans piyasalarına verilen **ek bir bilgi, ek bir sinyaldir**.

Ancak **önemli riskleri** de beraberinde getirir. Çünkü, para otoritesinin TL'nin değeri konusunda gelecekle ilgili bir takım taahhütlere girmesi anlamını taşır. Normal olarak, Merkez Bankaları bu tür işlemlere girişmeyi, bu tür garantiler vermeyi haklı olarak sevmezler.

Riskin boyutunu anlamak için birkaç senaryo yazalım. **Merkez Bankası dövizin getirisini TL faizinin altında tutmaya çalışıyor**. Diyelim ki, bir ay içinde TL'nin değer kaybını yüzde 7 ile sınırlamak istedi. 3 aylık devlet tahvillerinde aylık getiri yüzde 8'i aştığına göre, iki sayı tutarlı.

28 Kasım'da dolar satış kuru 54.134 TL imiş. 29 Aralık için 57.887 TL'den dolar satacağını açıklıyor. Buraya kadarki kısmı açık. Şimdi olaya piyasa açısından bakalım.

Piyasanın tavrı ne olabilir? Birincisi, 28 Kasım'da dolar bozdurup 29 Aralık vadeli devlet tahvilini almak ve vade günü TL'yi tekrar dolara dönüştürmek karlı hale geliyor. Bir ayda, **sıfır riskle yüzde 1'in üstünde** dolar getirisini sağlayacak.

Merkez'in hesabı da o. Döviz bozdurulması kura yönelen baskıyı azaltacak. Devlet tahvillerine yönelen talebin artması da faizleri makul düzeyde tutacak. Böylece bir taşla iki kuş birden vurulacak.

Risk bundan sonra başlıyor. Ya piyasalar 29 Aralık'taki dolar talebinin Merkez Bankasının arz edebileceğinin **çok yukarısına** çıkacağını düşünürlerse ne olur? Eğer 29 Aralık dolar kuru 57.887 TL'den yüksek olursa, vadeli alım yapanlar o oranda para kazanacak.

Tam **spekülatörlere** göre bir durum. Bugünden 29 Aralık için büyük dolar alımları yazdır. O gün Merkez Bankasından ucuza aldığı dövizleri hemen pahalya sat. Sadece risk alarak, bir kuruş yatırmadan büyük paralar kazan.

O arada, Merkez Bankası büyük zarara girecek. Doları, piyasa fiyatının altından satmak zorunda kalacak. **Spekülatörlere devasa rantlar aktarılacak**. Yani, hem şiş yanacak, hem de kebab.

Demek ki, işin püf noktası para otoritesinin döviz kurunu arzladığı noktada tutup tutamayacağına piyasaların **güven duyup duymamasına** bağlı. Bu sütunda, bir ülke parasının değerinin piyasaların para otoritesine karşı duyduğu **güvene** sıkı sıkıya bağlı olduğunu hep vurguluyoruz. Gene karşımıza "**güven sorunu**" çıkıyor.

Devalüasyonu savunanlardan değiliz. Merkez Bankasının esas görevinin TL'nin değerinde istikrar sağlamak olduğuna inanıyoruz. Bu nedenle, para otoritesinin döviz kurunda **istikrarı** temin edecek tüm çabalarını destekleme eğilimini taşıyoruz.

Ancak, esasa yönelik olmadıkları sürece bu çabaların geri tepeceğini de görüyoruz. Kısa dönemli kozmetik operasyonların, zaten zar zor tesis edilen nisbi güven ortamını büsbütün yaralamasından korkuyoruz.

Mali piyasalarda istikrar açısından, Merkez Bankasının **sıkı para politikasını politik baskılara boyun eğmeden sürdüreceğini** kanıtlanması bu sırada çok önemli. Vadeli dolar satışları ihdas edilecek yerde **faizlerin yükselmesine izin verilmesi** bence istikrar açısından çok daha yararlı olurdu. (30 Kasım 1995)

EKONOMİNİN GENEL MANZARASI

Bu hafta yayınlanan istatistikler ekonominin seyri ile ilgili korkuları güçlendirdi. Türkiye ekonomisi dört yıldır çok kötü yönetiliyor. Yakın tarihimizde bundan daha sorumsuz ve beceriksiz bir ekonomi yönetimi yok gibi. Akla olsa olsa **1978-79'daki Ecevit hükümeti** geliyor.

Doğallıkla, 1980'lerde yapılan piyasa reformları reel ekonomiyi çok güçlendirdi. O nedenle, Çiller'in uyguladığı politikalar ne kadar yanlış olursa olsun, Ecevit dönemi gibi kuyruklar, çift transferler, elektrik kesintileri, karaborsa, vs. oluşmadı.

Tekrar tekrar vurguluyoruz. **Reel ekonomi güçlü**. Çiller ve ekibinin bütün sorumsuzluğuna, yetersizliğine, kötü yönetimine rağmen, firmalarımız üretmeye, yatırım ve ihracat yapmaya devam ediyorlar.

Pek çok gelişmiş ülkede ekonomiyi tümü ile felç edecek kararlar, Türkiye insanının sağduyusu, çalışkanlığı, teşebbüs gücü ve fedakarlığı sayesinde ufak tefek hasarlarla geçitiriliyor.

Ama bu arada ekonominin **büyük potansiyeli israf ediliyor**. Kamu dengesi ve fiyat istikrarı sağlandığı takdirde belki de dünyanın en hızlı gelişen ekonomilerinden biri olabileceken, bir bunalımdan diğerine sürekleniyor.

Bu hafta ilk olumsuz işaret **dış ticaretten** geldi. Eylül ayında ihracat 1.75 milyar dolar, ithalat ise 3.1 milyar dolar olmuş. Eylül ayı dış ticaret açığı 1.4 milyar doların az altında gerçekleşmiş.

İhracattaki artış eğilimi **tamamen durdu**. 1994 yılı Eylül ayı ihracatı aşağı yukarı aynı sayı idi. Buna karşılık, ithalatta inanılmaz bir patlama var. Geçen Eylül'e kıyasla ithalat artışı dolar bazında **yüzde 50'nin üzerinde**.

Dolayısıyla ile dış ticaret dengesinde aynı hızla bir bozulma izleniyor. Yıl sonunda dış ticaret açığının **12 milyar doları** geçmesi ihtimali çok yüksek. 1993 yılında dış ticaret açığının 14 milyar dolar olduğunu hatırlayalım. 1994'de ise bu rakam 5 milyar doların altına düşmüştü.

Bu arada belirtiyim. 1995 için dış ticaretle ilgili olarak yılbaşında yaptığım tahminlerde **büyük ölçüde yanlış olduğum ortada**. Bu konuyu bir başka yazımda ayrıntılı şekilde ele alacağım.

İkinci olumsuz işaret **büyüme hızından** geldi. Cuma günkü gazetelerde ekonominin üçüncü çeyrekte yüzde 10 büyüdüğünü okuduk. 1995'in ilk 9 ayı için tahmin edilen büyüme hızı ise yüzde 7.9. Her iki sayı rekor büyüme hızlarını gösteriyor.

Bunun neresi kötü diyebilirsiniz. Öyle ya, ekonomimiz yüzde 10 büyüdü diye neden üzülelim? **Tam tersine sevinmemiz gerekmez mi?** Geçen yıl

yüzde 6.1 küçülen ekonomi yerine bu yıl yüzde 8 büyüyen bir ekonomiye sahip olmaktan gurur duymamak için nasıl bir gerekçe olabilir ki?

Ne yazık ki ekonomi böyle duygusal yaklaşımlara izin vermiyor. Yaz başında yazdığım bir yazıya "**Büyüme Korkusu**" adını vermiştim. Türkiye ekonomisinin bir kez daha sağlam kaynaklara dayanmayan **yapay bir büyüme sürecine** sokulduğunu anlatmıştım.

Korktuğumuz başımıza geldi. Çünkü hızlı büyüme ihracattan ve yatırımlardan kaynaklanmıyor. Tümünü ile **iç tüketimin aşırı pompalanmasına** dayanıyor. Bu hikayenin sonunu geçmiş deneyimlerimizden çok iyi biliyoruz.

Sorunu şu şekilde özetleyebiliriz. Türkiye bu yıl yüzde 3-4 gibi makul bir büyüme hızını tutturabilse idi, 1996 yılında tekrar ciddi bir istikrar paketine, yani yeni bir frene ihtiyaç duymayacaktı.

Sağlıklı kaynaklara dayanmayan hızlı büyüme iki alanda darboğaz yaratıyor. Birincisi, dış ticaret açığı ülkenin kaldırabileceğinin üstüne çıkıyor. İkincisi, enflasyon tekrar sürdürülemez noktalara çıkıyor.

Bu durumda, ya hükümet zamanında davranarak ekonomiyi soğutacak tedbirleri devreye sokacak. Ya da bunu hükümet yapmayacak ama **piyasalar, özellikle de finans piyasaları** yapacak.

Daha somut hale getirelim. Büyüme ve dış ticaret sayıları, ekonominin mutlaka ciddi şekilde **yavaşlaması gereğine** işaret ediyor. Kamu açığını kapatacak maliye politikası tedbirleri kısa dönemde devreye sokulamayacağını göre, geriye döviz kuru ve faizler kalıyor.

TL'nin değer kaybetmesi, yani enflasyondan daha hızlı devalüasyon, satın alma gücünü azaltıyor. İç talep düşüyor. Aynı şekilde, faizlerin yükselmesi yatırım ve tüketim harcamalarını kısıyor. Gene iç talep düşüyor.

Seçim öncesinde hükümet her iki tedbiri almaktan kaçınıyor. Ayrıca, KİT ürünlerine, petrol ve enerjiye yapılacak zamlar da kamu açığını kapatarak iç talebi kısıcı etki yapar. Ama, seçim öncesinde bunu da yapmak istemiyor.

Bu durumda, **inisiyatif piyasalara geçiyor**. Piyasalar, yılbaşından sonra mutlaka ekonomiye bir fren gelmesi gereğini hissediyorlar. Herkes kendisini koruyacak tedbirleri almaya çalışıyor.

Vatandaş ve firmalar, bir devalüasyona karşı korunmak için **daha fazla döviz almaya başlıyor**. Enflasyonun yükseleceğini düşünerek birkaç ayın üstünde devlet tahvili almaya yanaşmıyor. Üç aylık tahvillerde bile, TL'nin taşıdığı riskin arttığını göz önünde tutarak **daha yüksek faiz** talep ediyor.

Yani hükümet istese de istemese de piyasa sistemi kendi mantığı içinde ekonomide iç talebin düşmesi ile sonuçlanacak **fren tedbirlerini uygulamaya** sokuyor. İstikrar paketi geciktiği ölçüde, bu sürecin 1994 yılı başındakine benzer boyutlara gelme ihtimali de artıyor.

Okuyucularıma bu dönemde tasarruflarını değerlendirirken çok dikkatli olmalarını öneriyorum. (3 Aralık 1995)

VATANDAŞ-SİYASETÇİ

Öngördüğümüz gibi, hem döviz ve hem de faiz ikisi birden tırmanmaya başladı. Vatandaş TL'den soğuyor. Bir yandan dövize kaçıyor. Diğer yandan, kısa süreli ve çok yüksek faizle TL tutmayı kabul ediyor. Yani vatandaş devlete güvenmiyor. Siyasi çürümeyi ve sorumsuzluğu **TL'den uzak durarak** protesto ediyor.

Peki, bugünkü siyasi çürümeyi ve sorumsuzluğu nasıl çözeceğiz? 24 Aralık seçimleri iyi bir fırsat değil mi? Vatandaşa ne gibi görevler düşüyor? **Ekonominin anahtarı** bu sorulara gelip düğümliyor.

Pazartesi SABAH'ta dikkat çekmeyen bir haber çıktı. **Partilerin aldığı Hazine yardımı** açıklandı. Sayılar çok ilginç. DYP, tam tamamına **812 milyar TL** çekmiş. Onu, 524 milyar TL ile ANAP, 401 milyar TL ile CHP, 282 milyar TL ile RP takip ediyor.

Grubu olmayan DSP ve MHP'yee 30'ar milyar TL düşmüş. Toplayınca, Hazine'den partilere **2.1 trilyon TL** nakit para ödendiği görülüyor. 40 milyon dolar eder. Okullara, hastanelere, yollara, emeklilere ödenmeyen 2.1 trilyon TL. Yıllık yüzde 170 faizle alınan borçla yapılan 40 milyon dolarlık ödeme.

Türkiye'de siyasetin gelmiş olduğu hastalıklı durumu daha iyi gösteren, daha öz ve veciz şekilde özetleyen bir başka gerçek tahayyül edemiyorum. Siyasetçi toplumdan o kadar kopmuş ki! Partiler sivil toplum kuruluşları olduklarını tamamen unutmuşlar.

Kendilerini finanse etmek için bile vatandaşın **gönüllü katkılarına** ihtiyaçları kalmamış. Onlar artık vatandaşın partileri değil. **Devletin, liderlerin, kendi kendilerinin partileri**. Vatandaştan devlet gücü ile toplanan vergileri harcayarak vatandaşın oyunu almaya çalışacaklar.

Durumun garipliğini düşünebiliyor musunuz? Bizim vergimizle kampanya yapıp bizim oylarımıza talip olacaklar. Seçimi kazanınca da bizim vergilerimizden daha fazla kaynağı kendilerine aktarmanın yollarını arayacaklar. Bu **saadet zincirini** ilelebet sürdürmek için çaba gösterecekler.

Siyasetçiyi toplumun üstüne ve dışına çıkartan bu süreci mutlaka kırmak gerekiyor. Vatandaşla siyasetçi arasında kopan köprüleri mutlaka yeniden inşa etmeliyiz. Siyasetçi, vatandaşın içinden çıkmalı, ondan kopmamalı.

Başlıktaki "**vatandaş-siyasetçi**" kavramı bu ihtiyaca işaret ediyor. Özlemine çektiğimiz Batı demokrasilerinin en çok üstünde durdukları konulardan biri de budur. Olaf Palme kişi başına geliri Türkiye'nin 10 katı olan İsveç'in Başbakanı iken evine **kendi özel arabası** ile gider gelirdi.

İsviçre Cumhurbaşkanı'nın lojmanı olmadığı için **kendi evinde** otururdu. Makamına gidip gelirken kendisine tramvayda raslamak, sohbet etmek mümkündü. Bir de bizim devlet büyüklerimizin bir yerden bir yere giderken yarattıkları tafrayı düşünün.

O uçaklar, helikopterler, korumalar, resmi araba konvoyları... **Bütün bunların parası kimden çıkıyor?** Vergi mükellefinden, vatandaştan. Seçilmek

için yapacakları kampanyanın parasını bile bizim vergilerimize ödetiyorlar.
Buna ancak “Pes” denir...

Türkiye'nin yeni bir siyasetçi neslini ortaya çıkartma zamanı geldi, hatta geçiyor. Siyasete kendine, akrabalarına birşeyler kopartmak için girmeyecek yeni bir nesil. Siyaseti toplumdaki birşeyler almak için değil, ona hizmet etmek, ona birşeyler vermek için bir araç olarak gören yeni insanları Ankara'ya taşımanın yollarını bulmalıyız.

Okuyucum haklı olarak soracak. “İyi hoş da, sen ne yapıyorsun?” Ben sahaya inmeye karar verdim. **Yeni Demokrasi Hareketinin İstanbul 1. Bölge (Anadolu yakası) “vatanaş-siyasetçi” milletvekili adayı oldum.** İnandığım doğruları seçim sathında savunmaya soyundum.

Okuyucumun hoşgörüsüne sığınarak birkaç yazımı bu konuya ayıracam. (7 Aralık 1995)

MİLLETVEKİLİ SÖZLEŞMESİ

Proje önerisi **Yeni Demokrasi Hareketi Ankara Milletvekili Sayın Tınaz Titiz**'den geldi. Eylül ayında, Çiller'in her gün “Erken seçim yok; 1996 Kasımına kadar iktidardayız” dediği sıralardı. Bizler, YDH'da Türkiye'ye temiz siyasetin nasıl getirilebileceğini tartışıyorduk.

Tınaz Bey, vatandaşın milletvekillerinin nasıl davranmasını beklediğini, nelere önem verdiğini saptayalım dedi. Bir “**arama konferansı**” yapılmasını teklif etti. Hemen organizasyona başladık.

Arama konferansının tarihi saptandıktan ve gerekli bağlantılar kurulduktan sonra, aniden Ankara'da hava değişti. Başbakan baskın seçim arayışlarına girdi. Ve alelacele bizi 24 Aralık seçimlerine götürən ünlü kanun çıktı.

Bir an, seçim hayhuyu içinde bu toplantının anlamı kalıp kalmadığı konusunda tereddüt oldu. Sonra, programı sürdürmeye karar verdik.

11 Kasım'da, çok farklı kesimlerden 25 kişi hafta sonunda Heybeliada Halki Otelde bir araya geldi. “Arama konferansı” **Tınaz Titiz ve Nurten Evrenosoğlu** tarafından yönetildi. Katılanlardan birkaç kişi, 24 Aralık seçimlerinde milletvekili adayı oldular. Örneğin, DSP İstanbul milletvekili adayı Ahmet Tan gazeteci sıfatı ile yer aldı. Sonra da konferansı ve sonuçlarını köşesinde yazdı.

Konferans, milletvekillerinin seçmene neleri yapıp neleri yapmayacaklarını açıkça taahhüt etmelerine karar vermiş. Bunu bir “sözleşme” biçimine dönüştürmeyi yararlı görmüş. Neticede, müşterek bir metin olarak “**Milletvekilliği Sözleşmesi**” ortaya çıkmış.

“1. Meclisleri devre dışı bırakacak her türlü girişime bizzat direneceğimi,

2. Her yıl akçalı işlerimi bağımsız denetleme kurumunun denetiminden geçireceğimi ve sonuçları kamuoyuna açıklayacağımı,

3. Çıkar çatışmasına neden olabilecek ikinci bir iş yapmayacağımı,

4. Mecliste taleplerimi yazılı ve imzalı olarak yapacağımı,

5. Kimseye sözlü veya fiziki tacizde bulunmayacağımı,

6. Başkası yerine oy kullanmayacağımı,

7. Şahsımla ilgili özlük hakları değişikliği ve seçim kanunundaki değişikliklerin bir dönem sonra yürürlüğe girmesi yönünde teklif getirip oy kullanacağımı,

8. Hakkımda yapılabilecek araştırmalı etkileyecek konumda ve durumduğum takdirde yürütme görevimden istifa edeceğimi,

9. İmar ihlalleri ve arazi işgallerine yol açabilecek af kanunlarına karşı oy kullanacağımı,

10. Tüm yolsuzluk araştırma tekliflerine olumlu oy vereceğimi,

11. Siyasi faaliyetler dışındaki dokunulmazlık olanaklarından yararlanmayacağımı, bu olanakların yasal olarak sınırlandırılması için öneri getirip oy vermeyeceğimi, kendimle ilgili olarak böyle bir talep olması halinde bu yönde oy kullanacağımı,

12. Şeffaf olmayan satın alma, satma, devretme, imtiyaz veya işletme hakkı verme işlerine doğrudan veya dolaylı olarak katılmayacağımı,

13. Şantaj veya çıkar amacıyla dosya ve bilgi saklamayacağımı,

14. Görevim dolayısıyla sahip olduğum olanakları, toplum çıkarları aleyhine kullanmayacağımı ve kullandırmayacağımı,

15. İnsan hakları evrensel beyannamesinde öngörülen özgürlükler ve uluslararası çevre standartlarına uygun temiz bir ortam sağlanması için mücadele edeceğimi TAAHHÜT EDİYORUM.”

Bu 15 maddeye, arama konferansı sırasında ortaya atılan ve tartışılan 300'den fazla farklı önerinin süzülmesi ile varılmış. Görüldüğü gibi, sözleşme vatandaşların milletvekillerinden bekledikleri **ahlaki davranışların** çerçevesini çiziyor.

Ne yazık ki, Kasım ayı ortasındaki siyasi fırtınalar, medyanın bu konuya yeterince eğilmesine olanak vermedi. O sıralarda, kamuoyunu meşgul eden esas konu, Anayasa Mahkemesinin seçimi iptal edip etmeyeceği idi. Onun dışında, hangi partinin hangisi ile ittifak yapacağı ilgi çekiyordu. Biz devam ettik. Aday listelerinin Yüksek Seçim Kuruluna verilmesinden sonra, bütün **YDH milletvekili adayları** yukarıdaki “Milletvekilliği sözleşmesi”ni imzaladı. Bunları yapmayacağını topluma ve seçmene karşı taahhüt etti.

Temiz siyaset soyut bir kavram değil. Öncelikle, tek tek milletvekillerinin belirli ahlaki kurallara uymasını gerektiriyor. Bütün milletvekillerinin temiz siyasetin gereklerine uygun davranması halinde, temiz siyasete doğru çok önemli bir adım atılmış olacak.

Her söylenir. Herkes kendi kapısının önünü süpürür, kimse sokağa çöp, izmarit, kağıt, vs. atmazsa, kaldırımlar temiz olur. Doğrudur. Türkiye'de, kaldırımlar pislenince, insanlarımız sistemin bozukluğundan, belediyenin iyi işlemediğinden, vs. şikayet eder.

Ama **kimse kapısının önünü temizlemeye başlamaz.** Sokağa pislik atmayı kesmez. Halbuki doğrusu odur. Bizler YDH'de, bir toplumda

demokrasinin ve iyi yönetimin ancak sivil inisiyatiflerin bunu talep etmesi halinde mümkün olacağına inanıyoruz.

“**Milletvekilliği sözleşmesi**” bu yönde atılmış çok önemli bir adımdır.
(10 Aralık 1995)

ENFLASYONU KİM DÜŞÜRÜR?

Parti liderlerini televizyonda üç kez izledik. Erbakan'ın yokluğu hissedildi. En azından programlar daha renkli geçirdi. Seyirci olarak daha az sıkılırdık. Neyse ki, Çiller Yılmaz atışmaları monotonluğu epey kırdı.

Dikkatinizi çekti mi, bilmiyorum. Vatandaş en önemli sorunun ekonomi olduğunu söylüyor. Ama **liderler en az ekonomi konuştu**. Program yöneticisi istediği kadar somut ekonomik tedbirlerin ve politikaların ne olacağını öğrenmeye çalışsın, cevaplar kısa ve genel çıktı.

Dışarıdan gelen bir gözlemci hayret içinde kalırdı. Bir ülke düşünelim ki, enflasyon yüzde 90. Bir önceki yıl yüzde 150'ye çıkmış. Büyüme hızı eksi 6 ile artı 7 arasında dalgalanıp duruyor.

Seçmenin büyük bölümü için iş bulmak, aslanın azından lokmasını almak kadar zor hale gelmiş. Ücretli kesimlerin reel gelirlerinde bir yıl içinde yüzde 30'lara varan düşüşler olmuş.

Buna rağmen seçim kampanyasında ekonomi neredeyse hiç konuşulmuyor. Konuşulduğu zaman da, bir takım **sloganların tekrar edilmesinden** ibaret kalıyor. Somut bir şey söylenmiyor.

Çok ilginç. Dört yıllık kötü yönetime imzasını atan koalisyonun büyük partisi, ekonomide her şey güllük gülistanlık gibi davranıyor. Lideri seçimden birinci parti çıkacağını iddia edebiliyor. Ortağı, ekonomide reformlar yapacaklarını söylüyor.

Üstelik, DYP 1991 seçimlerini enflasyonu **yüzde 10'lara düşüreceği** iddiası ile kazanmış. Seçmen, ANAP'ın enflasyonla mücadeledeki başarısızlığını göz önüne alarak DYP'ye oy vermiş. Bugün, dört yıl önceki gibi gene enflasyonu düşüreceklerini genel laflarla tekrarlamayı yeterli buluyorlar. Anlaşılan, bu durumun seçmenin tepkisine yol açmasını beklemiyorlar.

Esas sorun orada. Türkiye'de yaygın kanı, **enflasyonun nedenini siyasetçilerde** arıyor. Onların sorumsuz davranışlarını, kamu açıklarını büyütmelelerini, gerekli idari ve ekonomik reformları yapmamalarını, vs. enflasyonun temel nedeni olarak görüyor.

Ben bu görüşe giderek daha az katılmaya başladım. Evet, siyasi iktidarlar da enflasyonun sorumluları arasında. Ancak bence esas sorumlu onlar değil. **Esas sorumlu seçmen. Esas sorumlu vatandaş.**

Siyasi kadrolara bu konuda kızmamak lazım. Seçmenler enflasyona yol açan partiyi bir sonraki seçimde **oy vermeyerek cezalandırmadığı** sürece, siyasiler rasyonel davranmış oluyor.

Eğer seçmen enflasyona yol açan iktidarı ağır şekilde cezalandırırsa işler çok farklı olurdu. O zaman, enflasyonla ilgili olarak verdiği sözü tutmayan

iktidar, bir sonraki seçimde mutlaka çok kötü sonuç alacağını bilirdi. Ona göre davranır, ne yapıp eder ve enflasyonla başarılı bir mücadeleyi götürürdü.

Bu süttunda, her fırsatta Türkiye ekonomisinin geleceği için enflasyonun makul düzeylere çekilmesinin önemini vurguluyoruz. Nedir makul düzey? Rakip ülkelerin enflasyon düzeyidir.

Gümrük Birliğini esas alırsak, Türkiye'nin AB ekonomileri ile başarılı şekilde rekabet edebilmesi için, **enflasyonun en çok yüzde 5 civarına çekilmesi şarttır**. Aksi takdirde, firmalarımız orta-uzun dönemde son derece ciddi sorunlarla karşı karşıya kalacaklardır.

Çok önemli bir kriter getirdik. Bir ülkenin ortalama büyüme hızı enflasyonun üstünde seyrettiği sürece, ekonomi politikasının başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye için, ortalama büyüme hızı yüzde 6-7 civarında kabul edilirse, bunun altındaki enflasyon oranlarına ben **“sıfır enflasyon”** diyorum.

“**Vatandaş-siyasetçi**” olarak, seçmeni bu gerçeği görmeye davet ediyorum. Bizler enflasyonu önemsemediğimiz sürece enflasyon düşmez. Seçmen oy verirken enflasyon yapanları cezalandırmadığı sürece yüksek enflasyon süregelir.

Demokrasilerde, enflasyonu seçmen düşürür. Oy vererek, enflasyon yapan partileri iktidardan düşürerek düşürür. 24 Aralık seçimleri bu konuda çok önemli bir sınav olacak.

Not: Bu yazı Avrupa Parlamentosundaki oylamadan önce yazıldı. Oylama sonucunun olumlu çıkacağına inanıyorum. Türkiye'yi kutluyorum.
(14 Aralık 1995)

DEMOKRASİ BİR MUCİZEDİR

Etrafımız bizim doğal karşıladığımız bir süre eşya ile dolu. Havada uçaklar uçuyor. Cep telefonları ile konuşuyoruz. Televizyonlar dünyanın her yerinden görüntüleri anında oturma odalarımıza getiriyor. Aya gittik. Merih'in, Jüpiter'in fotoğraflarını çektik.

Bilgisayarlar havsalamızın almadığı hesapları anında gerçekleştiriyor. Küçük kredi kartları ile cebimizde para taşımadan büyük alışverişler yapıyoruz. Ultrason ve manyetik rezonans makinaları vücudumuzun tek tek hücrelerini bile görüyor. Bunlara ve benzerlerine hiç şaşırıyoruz.

Halbuki, çok değil, **100 yıl öncesine kadar** bugün hayatımızın normal akımı içinde yer alan şeylerden hiç birini düşünmek dahi mümkün değildi. Zaman içinde seyahat edip üç nesil geriye gitsek, atalarımıza bunları açıklayamazdık. Açıkçasak, inandıramazdık.

Son iki yüzyıl içinde **insanoğlunun bilim ve teknolojiye büyük bir mucize gerçekleştirdiğini** hepimiz biliyoruz. Elektiğin, transistörün, nükleer enerjinin, vs. keşfinin önemini kabul ve idrak ediyoruz.

Buna karşılık, insanoğlunun onlardan çok daha önemli bir başka keşfi olduğunu unutuyoruz. Bu öyle bir keşif ki, teknolojinin gelişmesine olanak veren

siyasi toplumsal ve ekonomik ortamı kuruyor. Yani, teknolojik devrimin mümkün olmasını sağlıyor.

Bütün bilimsel ve teknolojik keşiflerin **anası ve ebesi** olan bir keşiften söz ediyoruz. Esas mucize o. İnsanoğlunun uyur gezer gibi, sonuçlarını ve dinamiğini hiç anlamadan keşfettiği bir şey.

Ve keşfedildiği andan itibaren büyük bir serüvene dönüşen, uğruna insanların büyük fedakarlıklar yapmayı hatta ölmeyi göze alacakları **bir ideal, bir amaç** haline dönüşen bir şey.

İnsanoğlunun bundan 7.000 yıl önce Mezopotamya bataklıklarında tarımı keşfetmesinden bu yana en büyük keşfi, yarattığı en büyük mucize. Kısa adı "**demokrasi**". "**Özgürlükler rejimi**", veya "**hukuk devleti**", veya "**çoğulcu sistem**" de diyebiliriz.

İnsanlar arasında varolan büyük eşitsizliklerin içinden, aniden bir mucize ile eşitliği üreten garip bir düzen. Seçim sandığına gittiğimizde, herkesi bütün farklılıklarından soyutlayıp **bir tek oya indirgeyen** müthiş bir mekanizma.

Türkiye'nin en zengin insanı ile en fakir insanının, en güçlüsü ile en zayıfının birbirine gerçekten eşit olduğu tek an. Vehbi Koç'un bir tek oyu var. Hacı Hüseyin'li berduşun da. Genelkurmay Başkanının bir tek oyu var. Neferin de. Başbakanın bir tek oyu var. Hakkari'li çobanın da. Profesörün bir tek oyu var. Kör cahilin de.

Aslında, Kristof Kolomb'un yumurtası gibi, bir kere yapınca çok basit. **Her vatandaşın bir tek oya sahip olması** bize şimdi son derece doğal geliyor. Ama keşfedilmesi için binlerce yılın geçmesi gerekti.

Güzelin çirkinle, zenginin fakirle, güçlünün güçsüzle, eğitiminin eğitimsizle, kahramanın korkakla, gencin yaşlı ile, erkeğin kadınla, şişmanın zayıfla, uzunun kısa ile, vs. vs. insanların bütün farklılıkları seçim sandığına gittiğimizde buhar olup gidiyor. **Ülkenin yönetiminde söz sahibi vatandaşlar olarak eşitleniyoruz.**

Kendi hesabıma, her seçim döneminde bir gerçeküstü olayı, bir **mucizeyi** izlemenin heyecanını taşıyorum. Benim atacağım **bir oy**, Türkiye'yi, hatta neredeyse dünyayı değiştirecek hissine kapılıyorum. Oyumu kullanmadan kılı kırk yararım. En doğrusunu yaptığım inancı ile sandığa giderim.

Sonuçlar bazen beni mutlu eder, bazen canımı sıkır. Arada sırada, seçim sonuçlarını **doğru tahmin** etmenin keyfini yaşarım. Sık sık, **yanlış tahmin** ettiğim için huysuzlaşıyorum.

Sonradan, seçmenin **sağduyusuna** hayranlık duyarım. Türkiye insanının kendisine sunulan seçenek kümesini iyi değerlendirdiğini düşünürüm. Olabilecekler içinde en akılsızını yaptığına karar veririm. Bir sonraki seçimleri beklemeye başlarım.

Gene benzer duygular taşıyorum. Bir hafta sonra Milletvekili seçimleri yapılacak. Üstelik, bu seçimde ilk kez ben de sadece oy veren vatandaş değilim. **Vatandaş-siyasetçi** oldum. Sahaya indim ve vatandaştan oyunu istiyorum.

15 gündür, Anadolu yakası kazan, ben kepçe, dolaşıyorum. Vatandaşın dardını dinliyorum. Ne istediğini, neden istediğini anlamaya çalışıyorum. Siyasetçilere kızınlığını, kızgınlığını, güvensizliğini izliyorum.

Vatandaşla konuştukça, Türkiye'nin siyasi yapısının mutlaka değiştirilmesi gereğine ve mutlaka değişeceğine olan inancım daha da artıyor. Başkanlık sisteminin, iki turlu dar bölgenin, önseçimin halka yaptırılmasının ülkeyi nasıl rahatlatacağını görüyorum.

Seçimin sonuçları ne olursa olsun, Türkiye'nin demokratikleşme ve modernleşme sürecinin durdurulamayacağını, tam tersine hızlanacağını farkediyorum. Başka toplumların başka tarihlerde yaşadığı gibi, Türkiye insanının da demokrasi mucizesini anlamaya, içselleştirmeye başladığını anlıyorum.

Bütün okurlarımın haftaya Pazar günü **mutlaka sandığa gitmelerini** diliyorum. Bir tek oy, sizin oyunuz Türkiye'yi ve dünyayı değiştirmek için yeterlidir. Biz isteyince olur. Demokrasi tek gerçek mucizedir. (17 Aralık 1995)

KONSOLIDASYON

Başlık biraz aldatıcı. Bu sıralarda konsolidasyon sözcüğü iç borçlarla ilgili olarak kullanılıyor. Piyasalar, seçim sonrasında yeni hükümetin **iç borçları konsolide etmesi** ihtimalini değerlendirmeye çalışıyor.

Pek çok meslekdaşım gibi, ben de konsolidasyon ihtimalinin **çok düşük olduğunu** düşünüyorum. Kamu açığı sürdükçe devlet iç piyasadan taze borç almak zorunda kalacak. Bu durumda, konsolidasyon mümkün durmuyor.

Çünkü, böyle bir şey yapılırsa, finans piyasaları uzun süre devlete borç vermekten kaçınacaklardır. Yani iktidar kendi bindiği dalı kesmiş olacak. Kimsenin buna cesaret edeceğini sanmıyorum.

Ancak, konsolidasyon sözcüğü genelde bölük pörçük ve dağınık olan bir şeyin bütünleştirilmesi, toparlanması anlamına geliyor. Seçim öncesinde bu kavramı iç borçtan çok **siyasete** uygulamak daha doğru olacaktır.

24 Aralık seçimleri Türkiye'nin siyasi haritasını nasıl etkileyecek? En çok akla gelen soru, **siyasetteki bölünmeye nasıl etki yapacağı**. Seçim sonucunda Türkiye siyasetindeki bölünme ve parçalanma artacak mı?

Yoksa, bu seçimden sonra yeni bir toparlanma ortaya çıkar mı? Sorulara cevap vermek için, bugünkü bölünme ve parçalanmanın nedenlerine doğru teşhis koymak gerekiyor. Toparlanma için, siyasi yapıyı parçalayan etkenlerin ne ölçüde ortadan kalkmakta olduğunu kavramamız gerekli.

1945 yılında çok partili rejime geçilmesinden bu yana, Türkiye siyaseti bir türlü olağan ve organik bir gelişme olanağına sahip olamadı. Bunun en temel nedeni, benim neslimin üçünü de yaşadığı **askeri darbelerdir**.

Darbe, çok partili rejime dışarıdan yapılan bir müdahale. Doğal gelişmeyi engelliyor. Yapay bir ortam yaratıyor. **Siyasi bir şok anlamına geliyor**. Şokun etkileri, siyasi konjonktüre göre uzun yada kısa olabiliyor.

Partiler kapatılıyor. Yeni partiler kuruluyor. Eski siyasiler yasaklanıyor. Yeni siyasi kadrolar boşluğu dolduruyor. Bir süre için bile olsa, çok partili siyaset köklerini kaybediyor.

Sonra, tekrar eski yapılar geri geliyor. Eski ile yeni arasında bir çekişme ortaya çıkıyor. Sosyolojik ve siyasi temelleri olmayan çok sert kavgalar beliriyor. Bu arada, tarih kendi **sürprizlerini** yapıyor.

Birileri ölebiliyor. Örneğin, **Gümüspala'nın beklenmedik ölümü** 1960'ların siyasi arenasını çok etkilemişti. Yoksa Demirel'in AP Genel Başkanlığına seçilmesi mümkün olamazdı.

Aynı şekilde, **Özal'ın beklenmedik ölümü**, 1995 seçimlerinin tüm eksenlerini değiştiriyor. Bir an için durup düşünelim. Özal yaşıyor ve "ikinci değişim programı" ile kurduğu parti seçime katılıyor.

Karşısında gene Demirel var. Acaba bu durumda Erdal İnönü siyaseti bırakabilir miydi? RP böylesine güçlenir miydi? Bu sorulara cevap vermek çok zor.

12 Eylül darbesinin başka etkilerini de düşünmek mümkün. **DSP-CHP bölünmesi** tümü ile darbenin bir sonucu. Hatta, darbenin Demirel'in siyasi yaşamını da uzattığını söylemek fazla abartma olmazdı sanırım.

Fazla uzatmayalım. Neticede bütün bunlar oldu. Darbenin yarattığı yapay siyasi ortam, gerek merkez sağda gerekse merkez solda büyük bir bölünmeye yol açtı. Kabahat kimin diye aramak **tarihçilerin işi**.

Son 15 yılda, yüzlerce tarihçiyi yıllarca çalıştıracak kadar çok malzeme var. Siyaset normalleştikçe, bu araştırmalar yapılacak ve gelecek nesiller neyin neden ve nasıl olduğunu bizlerden çok daha iyi anlama fırsatını bulacak.

12 Eylül darbesinin diğerlerine kıyasla **çok daha fazla hasar yaptığını**, daha derine giden etkileri olduğunu söyleyebiliriz. O nedenle, toplumun ve siyasetin darbenin etkilerinden kurtulması da daha önceliklere kıyasla **daha uzun sürdü**.

Bence, 24 Aralık seçimleri, siyasetin toparlanması yönünde çok önemli bir aşama olacak. Bu seçimde de, dağınıklık sürecek. Ancak, seçmenin, siyasi kadrolara çok önemli mesajlar vereceğine inanıyorum.

Bu mesajlar, bir sonraki seçimin sonuçlarını olumlu etkileyecek. 1991-95 arası, siyasi dağınıklığın **dibe vurduğu** dönem olarak tarihe geçecek. Önümüzdeki parlamento döneminde, toparlanmanın ilk işaretlerini göreceğiz.

Gönlümüz, tabiki Türkiye'nin acil ihtiyacı olan siyasi, ekonomik ve toplumsal reformların gecikmemesini, bu parlamento döneminde başlamasını istiyor. Ancak, o konuda **fazla iyimser değiliz**.

Ama, uzun dönemde **iyimserliğimizi** koruyoruz. Türkiye, kendisini dünya birinci ligine çıkartacak siyasi kadrolara sahip. Seçmen eninde sonunda onları bulacak ve iktidara taşıyacak diye düşünüyoruz.

24 Aralık seçimlerinin ülkemiz için hayırlı olmasını diliyorum. Mutlaka oy kullanalım. Oyumuzu cesaretle kullanalım. Seçmenin sağduyusuna güvenelim. (21 Aralık 1995)

İDEALLER

Bu seçimin yasağı boldu. Yasakların büyük bölümü, demokratik rejimlerde yadırganacak türdendi. Ancak, seçim günü siyasi parti propagandası yapılmaması nisbeten makul karşılanacak yasaklardan biri.

Biliyorum. Türkiye'de bizzat kanunları yapanlar bazen kendi koydukları kurallara kendileri uymazlar. Örneklerini gördük. Ama, **hukukun üstünlüğüne inananların** onaylamadıkları kurallara bile uyması gerekiyor.

O açıdan, bugün ekonomi hakkında yazmak istemiyorum. Yakın gelecek hakkında çizmek zorunda kalacağımız hiç de aydınlık olmayan tablo, iktidar partileri aleyhine propaganda sayılabilir.

Seçim sürecinde şu yada bu şekilde aktif olarak yer alan **yüzbinlerce, hatta milyonlarca insanımız** için bugün uzun ve yorucu bir maratonun noktalandığı an. 138 bin sandıkta, gene bir milyonun üstünde vatandaşımız görevli veya müşahit olarak çalışıyor.

En az yirmibeş milyon vatandaş, belki daha fazlası, sıcak evini bırakıp oy kullanmaya sandığa gidecek. Kuyrukta bekleyecek. Ülkesinin daha iyi yönetilmesi için **iradesini beyan edecek**. Seçim sonuçlarını beklemek üzere evine dönecek.

Halbuki neticede **seçilecek milletvekili sayısı sadece 550 kişi**. Onların içinden gerçek iktidara ulaşacakların, ülkenin kaderine hükmedeceklerin sayısı ise iki elin on parmağını geçmez.

Ama yüzbinler, milyonlar, kar, soğuk, kış, yağmur demeden sabahın fecrinden gece yarısına kadar bir aydır uğraşıp didiniyor. **Emeğini ve parasını harcıyor**. Kendileri için değil. Biryere seçilip bir şey olacakları için de değil.

Onların bir avantajı yok. Hele, iktidara gelme ihtimali olmayan küçük partilerin destekçilerinin hiç bir maddi beklentisi olamaz. Ama, hiç bir çıkarları olmamasına rağmen en çok da onlar koşuşup uğraştılar.

Destekledikleri partinin alacağı her oyun çocuklarına, ailelerine, toplumlarına, Türkiye'ye, dünyaya yarar getireceğine inandıkları için bu meşakkate, bu mücadeleye giriştiler. **İdeallerini savundular**.

İsa'dan yüzyıllarca önce ünlü bir musevi din adamı, **Haham Hillel**, insan olmanın ezeli ve ebedi çelişkilerini ve iç zenginliğini üç cümlede özetlemiş.

"Ben benim için değilsem, kim benim için?"

"Ben başkaları için değilsem, ben kimim?"

"Şimdi değilse, ne zaman?"

Her birey hiç şüphesiz kendi tarihinin tek öznesi. **Bencil olmak zorunda**. Kendini düşünmeli, kendi çıkarlarını sonuna kadar kadar savunmalı. Başka türlü süzü beklemek, insanın doğasını tanımamak olurdu.

Ancak, birey tek başına yaşayamıyor. Mutlaka toplum içinde, diğer insanlarla, başkaları ile beraber olmak zorunda. Başkalarını kendi iradesinin emrindeki sıradan eşyalar gibi görmeye hakkı yok. Onların da kendisi gibi insan olduğunu kabul edecek.

Sadece kendini düşünen, başkaları ile paylaştığı idealleri ve inançları olmayan, bu idealleri uğruna gereğinde büyük fedakarlıklar yapmayı, **hatta belki ölmeyi göze alamayan** birine insan demeye hakkımız var mı?

Bencilikle altruizm, çıkarıcılıkla idealizm arasındaki bu zor çizgiyi ve dengeyi tutturmak hiç de kolay değil. Hepimiz, sık sık **“biletsiz yolcu”** olmayı tercih ediyoruz. Bırakıyoruz, başkaları yapsın, biz sonuçlarından yararlanalım.

Sonra aniden silkinip başkalarının biletsiz yolcu olacaklarını bile bile inandığımız idealler uğruna en büyük eziyeti çekmeye gönüllü olabiliyoruz. 19.uncu yüzyıl İngiliz romantığı **William Morris** bakın nasıl özetliyor.

“Bütün bunları düşündüm. İnsanlar nasıl mücadele edip savaşı kaybediyorlar. Ve onların uğruna mücadele ettikleri şey mağlubiyetlerine rağmen gerçekleşiyor. Ama gerçekleşince onların istediği olmadığı anlaşılıyor. Ve başka insanlar, onların istedikleri için başka bir isim altında yeniden mücadele etmek zorunda kalıyor.”

Bu gece yarısına doğru, seçim sonuçları kesinlik kazanacak. İsimsiz milyonların çok büyük bölümü içlerinde bir burukluk hissedecek. Sonuçlardan memnun kalmayacak. O kadar emek, para ve sıkıntı sanki boşa gitmiş gibi bir duygu içini dolduracak.

Bir kısmı, bir daha yapmayacağım diyecek. Başkaları başarısızlığın suçlularını aramaya başlayacak. Büyük bölümü ise kendini avutacak bahaneler bulup bir sonraki seçimdeki zaferin rüyasında mücadeleye devam etmenin manevi gücünü arayacak.

Hangi partiden, hangi etnik kimlikten, hangi mezhepten, hangi siyasi ideolojiden olurlarsa olsunlar, şu bir buçuk ay boyunca **idealleri için birşeyler yapmaya çalışan**, afiş asan, bildiri dağıtan, mitinge giden, sandık bekleyen vatandaşları tümünü sevgiyle kutluyorum.

Türkiye'nin zirvelerindeki çürümeyi gördükleri halde ideallerine sarıldıkları için kutluyorum. Yapanın yanında kalacağını bildikleri halde, iktidar için herşeyi mubah gören, hiç bir ahlaki ilke ve değer tanımayan anlayışları reddettikleri için kutluyorum.

Doğrudur, hayatta her şey Hollywood filmlerindeki gibi **“mutlu sonla”** bitmiyor. Gene de, idealleri uğruna birşeyler yapabilme iradesini gösterenlerin kararlılığı eninde sonunda zirvelerdeki çürümeyi de temizleyecektir. (24 Aralık 1995)

SEÇİMLER VE ENFLASYON

Seçim sonuçlarını çok farklı açılardan değerlendirmek mümkün. Partiler kim kazandı kim kaybetti hesabında. Medya muhtemel hükümet formüllerinin peşinde. Laik kesimler seçimden birinci parti olarak çıkmasına rağmen Refah'ı hükümet dışında tutma derdinde. Erbakan Hoca ise Başbakan olmanın yollarını arıyor.

Benim derdim ise enflasyonla. Bu köşede en istikrarlı şekilde vurguladığımız konu **fiyat istikrarının önemi**. Ortalama iki üç yazıdan biri,

enflasyonun durdurulmasının Türkiye ekonomisinin sağlıklı gelişmesinin önkoşulu olduğunu hatırlatıyor.

Dolayısı ile, seçim sonuçlarını **enflasyonla mücadele açısından** ele almak ihtiyacını duyuyoruz. Sonuçlar ortada. Bunlar, enflasyonla kalıcı ve etkin bir mücadele yapılacağına işaret ediyor mu?

Öncelikle seçmenin tavrına bakalım. Oy kullanırken, seçmen, tüm diğer faktörler yanında enflasyonu da değerlendiriyor. Oyunu ona göre kullanıyor. Enflasyonun çok zararlı olduğunu düşünen vatandaşlar, enflasyonun nedeni olan partilere oy vermiyor.

Enflasyonun o kadar da zararlı olmadığını düşünenler ise, yüksek enflasyon yapan partilere oy vermeye devam edebiliyor. Kısaca söylemek gerekirse, demokrasilerde enflasyonu seçmen düşürüyor. Oy verirken, **enflasyon yapan partileri iktidardan düşürerek düşürüyor**.

Bu kriteri kullanırsak, Türkiye'nin geleceği hiç de parlak durmuyor. Aşağıdaki küçük tabloda, son üç parlamento dönemi için ortalama büyüme hızı ve ortalama enflasyon (TEFE) veriliyor.

Manzara hiç bir tereddüte yer bırakmayacak kadar net ve açık. 1983'ten bu yana **enflasyon hızlandıkça ortalama büyüme hızı düşüyor**. Son dönemde, Türkiye'nin büyümesi neredeyse durmuş gibi. Çünkü enflasyon tahammül sınırlarını zorlayan bir düzeye yükselmiş.

Bundan sonrası ilginç. Çünkü, bu olgu seçim sonuçlarını fazla etkilememiş. Doğrudur, iktidar ortağı iki parti bir miktar oy kaybetmişler. Ama, iktidarın büyük ortağı olan DYP, bu seçimden parlamentoda ikinci büyük grupla çıkmış. Refah'sız bir hükümet kurulabilirse, bunun büyük ortağı gene DYP olacak.

Bu gözlemden hangi sonuçları çıkartabiliriz? Bence çok açık. **Seçmen, oyunu kullanırken, ekonomiyi ve enflasyonu pek de önemsememiş**. Ekonomi dışında bir takım mülahazalarla oyunu kullanmış.

Başka türlü ifade etmek istersek, seçmen siyasi partilere **“ille enflasyonu düşürmek zorunda değilsiniz, hatta hızlandırabilirsiniz, biz ona rağmen sizi bir daha seçeriz”** mesajını veriyor. Bu çok önemli.

Çünkü, bu parlamento döneminde hükümetin enflasyonla ciddi bir mücadele yapması için hiç bir neden kalmıyor. Kendinizi bir an için Çiller'in yerine koyun. Enflasyonu yükseltmişsiniz. Ona rağmen tekrar başbakan olmuşsunuz.

Bundan nasıl bir ders çıkartırsınız? **“Kardeşim, enflasyonu menflasyonu boşver, vatandaş da boşveriyor”** demez misiniz? Dersiniz haklı olarak. Hükümet programında bol bol fiyat istikrarından söz edersiniz elbette.

Ama çok iyi bilirsiniz ki, enflasyonla mücadele etmek ve fiyat istikrarını sağlamak siyasi geleceğiniz açısından ikinci, hatta belki üçüncü plandadır. **Popülist politikalar uygulamak** enflasyonla mücadele etmekten çok daha yararlıdır.

Doğallıkla, başta Gümrük Birliği olmak üzere, Türkiye ekonomisinin iç ve dış dinamikleri bir an önce enflasyonun durdurulmasını gerektiriyor. Aksi halde, ekonominin 1994 yılındaki gibi, hatta ondan daha ciddi ve daha uzun süreli bunalımlara girme ihtimali yükseliyor.

Bütün bunlar, seçmenin enflasyona aldırılmazlığını dengeleyen etkenler. Hükümet bu etkenleri de göz önünde tutmak zorunda kalacak. Yani, seçmenden vize almış olmasına rağmen, istediği gibi enflasyon yapamayacak.

Sonuç olarak, **bu parlamento döneminde enflasyonun indirilmesi ihtimalini düşük gördüğümüzü** ifade edebiliriz. 1996 yılında enflasyonda önemli bir artış olacağı kesindir. Daha sonra bir miktar düşüş olsa bile - ki o da şüphelidir - bunun kısa süreli olması ve enflasyonun tekrar tırmanması daha muhtemel gözükmektedir.

Seçim sonuçlarının enflasyon cephesinden görüntüsü fazla iyimserliğe izin vermiyor. (28 Aralık 1995)

Yıllar	İktidardaki Parti	Ortalama Büyüme	Ortalama Enflasyon
1983-87	ANAP	% 6.1	% 38
1987-91	ANAP	% 5.3	% 55
1991-95	DYP-CHP	% 1.8	% 78

TAHMİNLER VE YANILGILAR

1 Ocak günü 1995 yayınladığımız tahminleri değerlendirmek zamanı geldi. 1995'in bütün sayılarına daha sahip değiliz ama genel eğilimler kesinleşti. Hangi büyüklükleri doğru, hangilerini yanlış öngördüğümüzü saptayabiliriz.

Önce, **büyüme hızında ciddi bir yanılma var**. Ben pozitif büyüme olmaz, olsa bile yüzde 1-2 civarında kalır demişim. Çünkü, Çiller hükümetinin IMF-denetimli istikrar programını uygulamaya devam edeceğini varsaymışım.

Rasyoneli de çok açık. Programdan vazgeçildiği takdirde, 1994'te yaşanan bunalım ve çekilen sıkıntı boşa gidecek. Hükümet böyle bir riski alamaz diye düşünmüşüm. Yanılmışım.

Yaz başından itibaren para politikası hızla gevşetildi. Maliye politikası zaten hayali özelleştirme gelirleri üstüne dayandığı için gevşekti. İkisi birleşince, 1995 yılında Türkiye ekonomisi rekor sayılabilecek bir düzeyde, **sanıyorum yüzde 7 civarında** büyüdü.

Büyüme hızındaki muhafazakar beklenti, cari işlemlerdeki sapmayı açıklıyor. Bu yıl Türkiye'nin **cari işlemler hesabında fazla vereceğini öngördük**. Fazla, ithalatın 30 milyar doları aşmayacağı hesabına dayanıyordu.

Görünen o ki, ithalat 34 milyar dolara yaklaşacak. Nedeni, iç talep kökenli büyüme yolunun seçilmesi. Buna karşılık görünmeyen döviz gelirlerinde tahmin etmediğimiz bir artış var.

Neticede, cari işlemler dengesinin **1 milyar dolar civarında açık vermesini** bekliyoruz. Son yayınlanan Eylül istatistikleri, ilk 9 ayda cari işlemlerin sadece 11 milyon dolar açık verdiğini gösteriyor.

Döviz kurlarının genelde enflasyonu takip edeceğini yazmıştık. Ancak, bunun ille her ay için geçerli olmayacağını belirtmiştik. Nitekim, bu tahminimiz **yıl sonu itibarıyla** az çok tutuyor. Fakat, yılın önemli bir bölümünde devalüasyon toptan eşya fiyatlarındaki artışın altında kaldı.

Enflasyon konusundaki tahminimiz daha başarılı. **Yüzde 100'lük enflasyonun** kimseyi şaşırtmaması gerektiğini ifade etmiştik. 1995 yılı tüketici fiyatları artışını yüzde 85 civarında çıkacak.

Ancak, bu sayı da aldatıcı. Türkiye 1996 yılına çok önemli bir **"bastırılmış enflasyon"** devrediyor. Seçim ekonomisi nedeni ile geri bırakılan KİT ve temel girdi zamları ve dolaylı vergi artışları yılbaşından itibaren birbiri ardından devreye girecek.

Benim tahminim bastırılmış enflasyonun, döviz kuru etkisi dahil, toptan eşyada yüzde 30, tüketici fiyatlarında yüzde 15 dolaylarında olduğu. Bunları ekleyince, 1995'in **gerçek enflasyon sayılarının** yüzde 100'ün üstüne çıktığını görüyoruz.

Türkiye gibi büyük dalgalanmalar yaşayan son derece istikrarsız bir ekonomide iktisatçının tahminlerinde yanılmaması olanaksız gibi bir şey. Yüksek kronik enflasyon, ekonominin bir o yana bir öbür yana yalpalamasını kolaylaştırıyor.

Siyasi otorite ve direktiflerini ondan alan para otoritesi, uzun dönemde son derece zararlı bazı uygulamalara kısa dönemli politik çıkarlar nedeniyle yeşil ışık yakabiliyor. Bunlar iktisatçının kristal küresine sığmıyor.

Bu arada, 1995 yılının ikinci çeyreğinden itibaren ekonomide güçlü bir canlanma başladığını zamanında saptadığımızı hatırlatalım. Ekonomideki **U-dönüşü**, gene öngördüğümüz gibi kalıcı olmadı. **U yerine W çıktı**. Önümüzdeki yıl yeni bir daralma geliyor. (31 Aralık 1995)